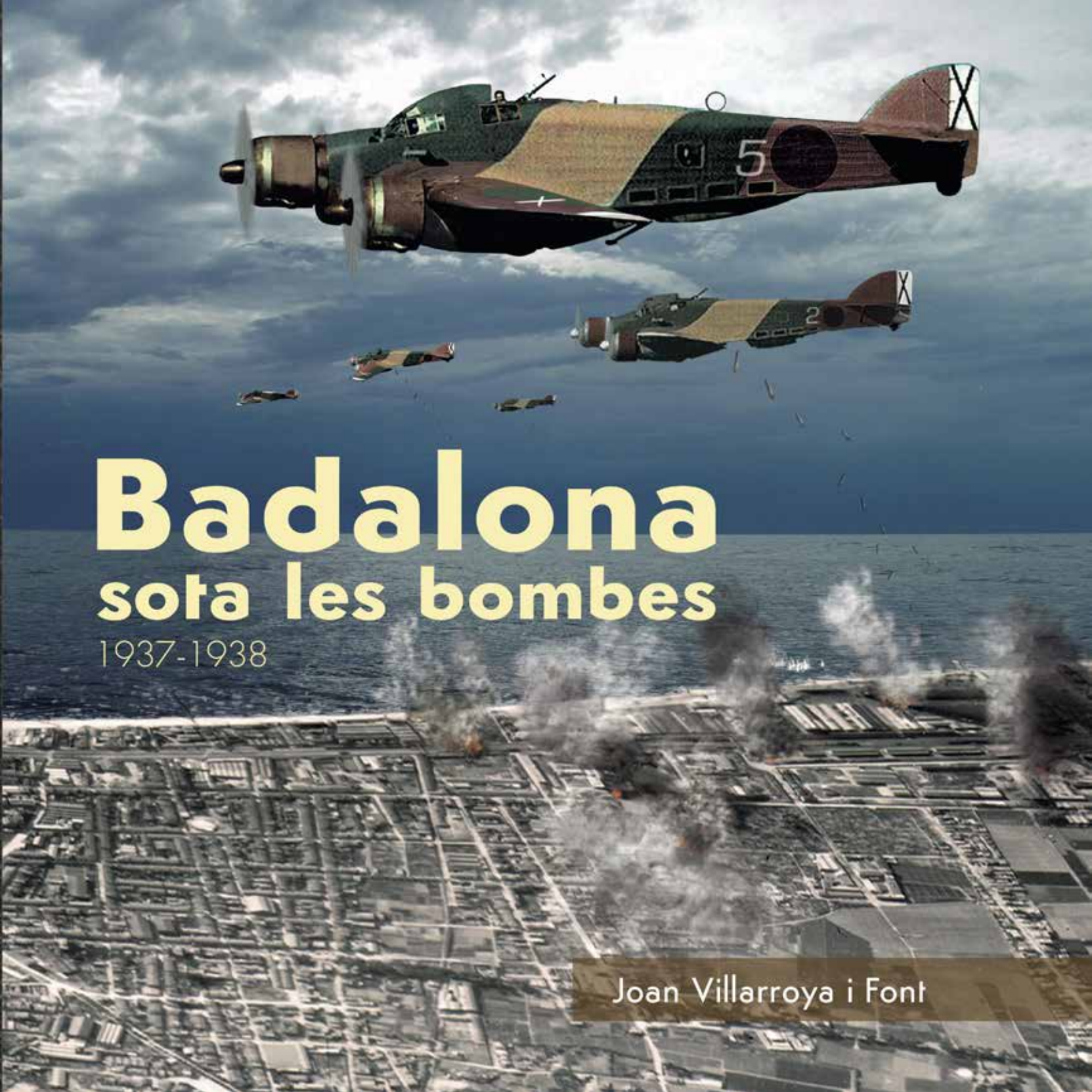
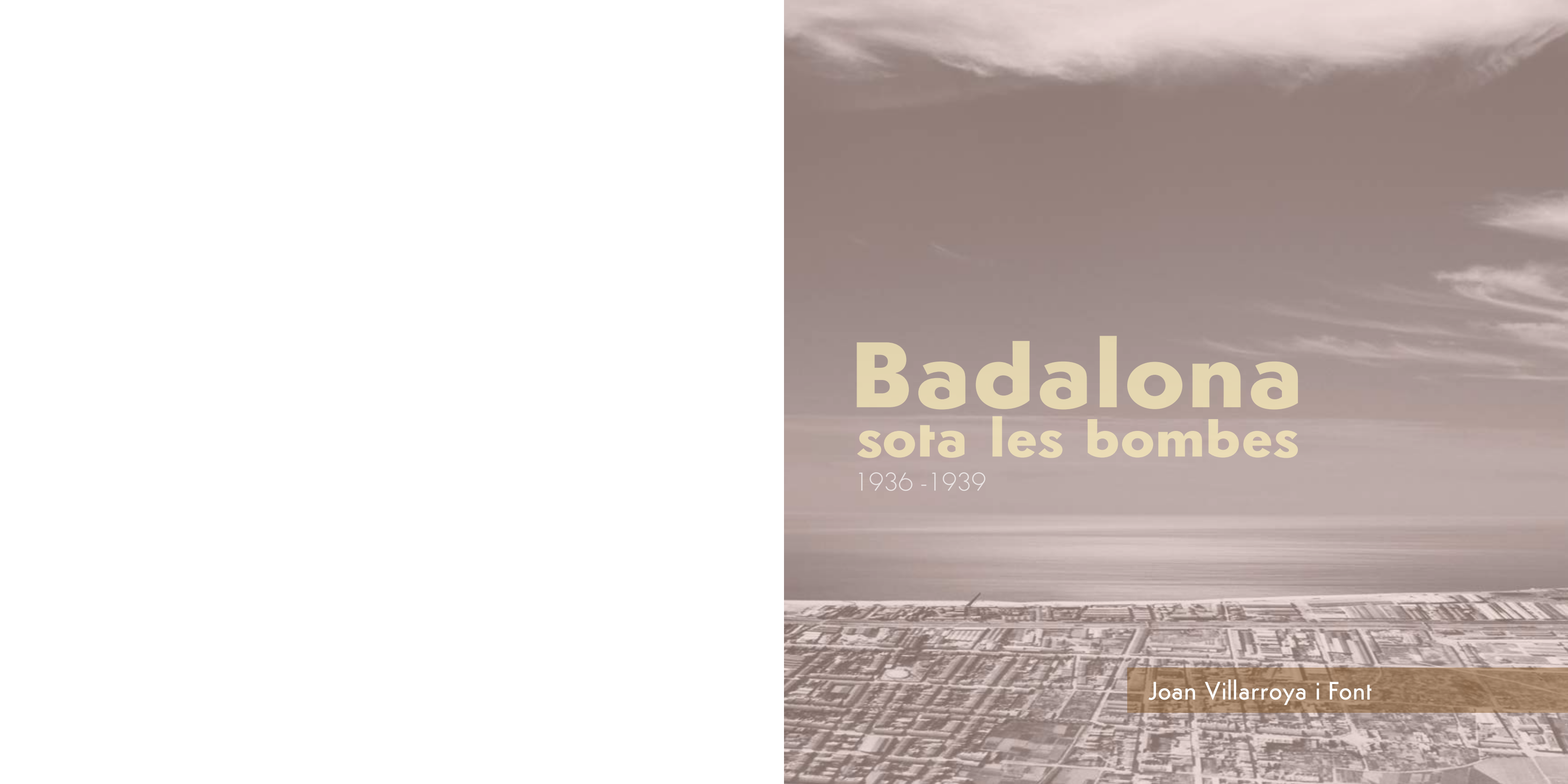

Badalona sota les bombes

1937-1938

Joan Villarroya i Font

An aerial photograph of Badalona, Spain, during the Spanish Civil War. The image shows a dense urban area with a grid-like street pattern, surrounded by fields and a body of water in the background. The sky is filled with dramatic, dark clouds. The title 'Badalona sota les bombes' is overlaid in a large, bold, yellow font.

Badalona sota les bombes

1936 -1939

Joan Villarroya i Font

Badalona sota les bombes 1936 -1939

Primera edició: març de 2017
© Joan Villarroja i Font

© d'aquesta edició: Museu de Badalona
Plaça de l'Assemblea de Catalunya, 1, 08911 Badalona

Direcció: Margarida Abras
Disseny gràfic, il·lustracions de portada, darrera pàgina i maquetació: Pere Ruzafa
Impressió: Imprimeix, SL

ISBN: 978-84-88758-92-7
Dipòsit legal: B 2703-2017

museubadalona |

Als meus pares, Vicenç i Antònia, que ho van viure.
Als seus besnéts, Guillem i Helena, perquè no ho visquin mai.

Vista aèria de Badalona l'any 1927.
Aubada, 1927. MB. Arxiu Josep M. Cuyàs.

Índex

- Una història que no s'ha de repetir 9
- Història i memòria 11
- El futurisme contra la ciutat dels manyans 13
- Introducció 17
- L'aviació abans de la Guerra Civil 19
  - Quan ja no va existir la rereguarda 21
  - A la conquesta del cel: el desenvolupament de l'aviació de guerra en el primer terç del segle XX 25
  - La mort que arriba del cel: els bombardeigs sobre la població durant la Guerra Civil 29
  - Objectius militars i no militars 33
  - Imaginant defenses: les polítiques de protecció de la població civil 39
- Badalona a l'estiu de 1936 41
  - La ciutat davant el perill dels bombardeigs 43
- Març de 1937 53
  - El primer bombardeig 55
- Els bombardeigs de 1937 57
- Els bombardeigs del Masnou 63
- Els serveis d'espionatge i els objectius militars 71

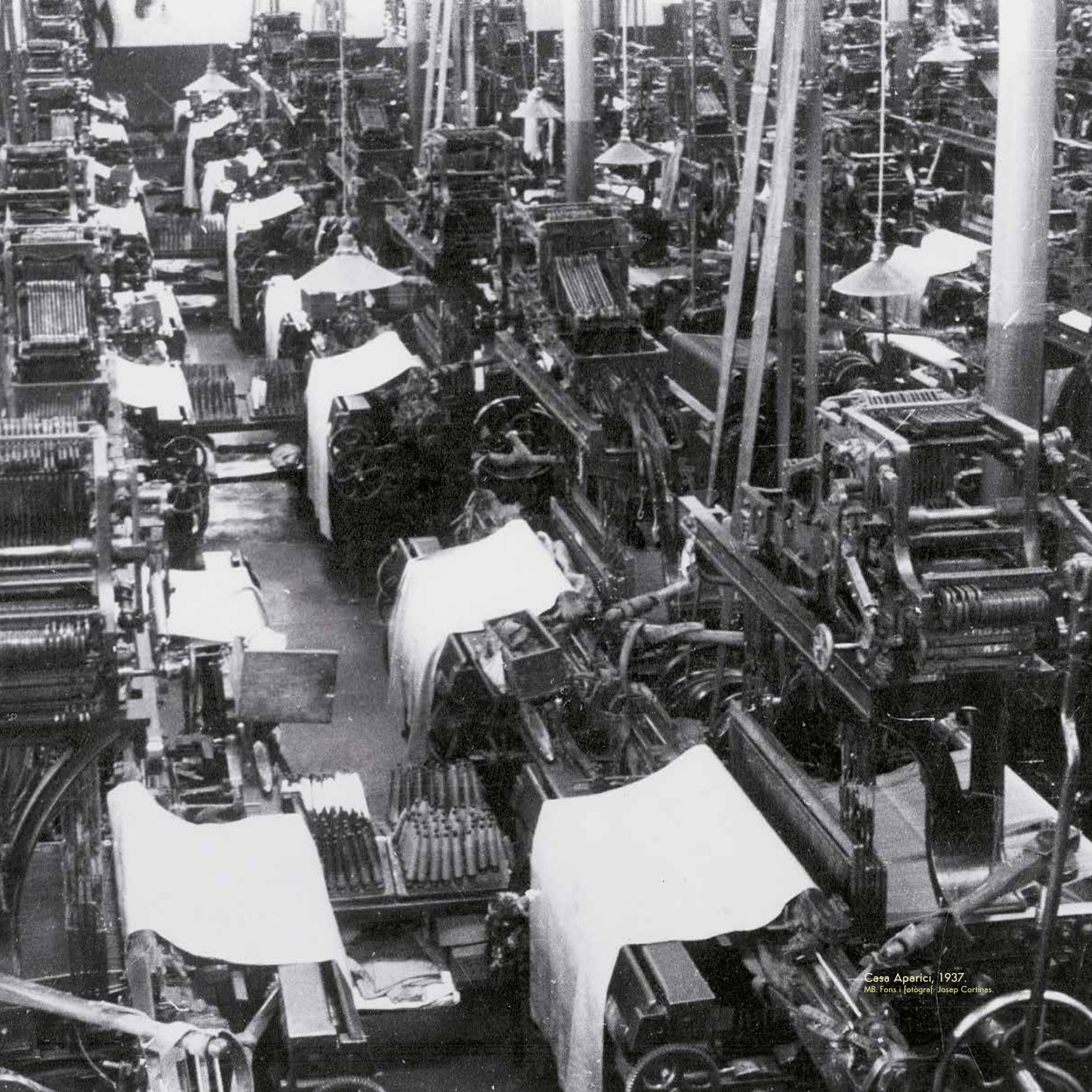

Cues de badalonins al carrer de Mar,
probablement l'any 1938.
MB. Arxiu Josep M. Cuyàs

Les mesures de defensa	81
La defensa activa	83
L'artilleria de costa i la DECA	85
La defensa passiva	91
Els bombardeigs del 1938 fins al mes de juny	103
El 30 de juny de 1938	109
Els bombardeigs fins al final de la guerra	123
Les destruccions	147
Balanç de víctimes	167
Conclusions	175
Pilots badalonins	183
Juan Roldán Maldonado	186
Tomàs Saladrigas Guàrdia	189
Ramon Saladrigas Guàrdia	195
Teodor Trepat Vilaró	197
Annexos	201
Annex 1. Relació de bombardeigs	203
Annex 2. Relació de víctimes	205
Bibliografia i abreviatures utilitzades	209

Una història que no s'ha de repetir

Les guerres són un crim contra la humanitat. I el militarisme i la cursa armamentística, la prova que encara no hem estat capaços d'aplicar hegemònicament mètodes per resoldre els conflictes i per assegurar governances respectuoses amb els drets més bàsics. Les guerres i els totalitarismes han flagel·lat el món des de l'antiguitat, però és a partir del segle XX que es perpetren bombardejos massius directament contra la població civil, fent entrar l'horror i la mort a les ciutats, als carrers i a les llars, inundant la quotidianitat de destrucció, por i desesperança.

Aquest llibre és un regal que Joan Villarroya fa a la ciutat. Catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat de Barcelona i reconegut historiador en l'àmbit internacional pels seus treballs sobre la Guerra Civil, és un gran investigador i autor d'una àmplia bibliografia.

Cal destacar que va ser director del Museu entre el 1985 i el 1999, anys en què va impulsar la recerca arqueològica i històrica. Deixeu-me posar en valor, aquí, un llibre que ja és de referència, *Història de Badalona*, que ell va dirigir, a més d'escriure'n alguns capítols.

En aquests pàgines, Villarroya aporta un relat històric completíssim de la guerra aèria a Badalona. Descobrirem el terror i la destrucció que moltes de les nostres famílies van patir durant aquells anys. Una cartografia que plasma l'horror d'una guerra. En definitiva, una obra que ens ajudarà a completar el necessari exercici de memòria històrica i homenatge als badalonins i badalonines que van ser sotmesos a les bombes i que, just després, van patir la repressió de la dictadura.

I aquest passat que se'ns fa present, avui, no ens és estrany: aquests fets formen part de la nostra memòria col·lectiva com a ciutat i país víctima d'una guerra, de l'exili i d'una dictadura cruel. Sí. Però també perquè, malauradament, ara som testimonis, a Síria i a la Mediterrània, de la destrucció causada per tantes guerres que provoquen la fugida de milers de persones que busquen asil com a refugiats. I del drama que viuen en trobar les portes d'Europa tancades, en la pitjor crisi humanitària europea després de la Segona Guerra Mundial.

Llibres com aquest són imprescindibles perquè la memòria no resti en l'oblit. Però també perquè el que aquí s'explica ens interpel·li i ens mobilitzi. I perquè ningú més no ho hagi de patir. Mai més. Ni aquí ni enlloc.

M. Dolors Sabater i Puig

Alcalde de Badalona

Casa Aparici, 1937.
MB. Fons i fotografia: Josep Cortinas.

Can Borràs, 1937.
MB. Fons Josep Cortiñas.

Història i memòria

Aquest llibre comença amb una dedicatòria carregada d'intenció. L'autor, l'historiador Joan Villarroya, recorda els seus pares, que van viure els bombardeigs, i desitja que la generació dels seus besnèts no els hagin de viure mai.

De ben segur que les primeres notícies que ell va tenir dels atacs aeris patits per Badalona durant la Guerra Civil procedien, precisament, del testimoni, o sigui, de la memòria, dels seus pares. Es tracta d'una memòria oficialment silenciada durant els llargs anys del franquisme, que va deixar en la foscor les seves aliances amb l'Alemanya nazi —responsable, entre molts altres, del bombardeig de Gernika— i amb la Itàlia feixista —encarregada, per exemple, de fer caure les bombes sobre Badalona—.

Afortunadament ja fa anys que s'està posant remei a aquesta situació. El mateix Joan Villarroya, des del 1977, ha publicat diversos treballs sobre la Guerra Civil —tema del qual és un especialista molt respectat— i sobre els atacs aeris que, en aquell conflicte, van constituir una relativa novetat i que aportarien una gran experiència que seria utilitzada, sobretot per italians i alemanys, durant la II Guerra Mundial.

El fet de disposar de més documentació, testimonis i notícies sobre el tema, així com l'accés a unes imatges, terribles i alhora espectaculars, dels arxius de l'aviació italiana, han animat l'autor a presentar aquest llibre coincidint amb el 80è aniversari de l'inici dels bombardeigs sobre Badalona, ja que el primer va tenir lloc el 13 de març de 1937. En les pàgines que segueixen els trobarem tots detallats i descobrirem, també, que, per causa dels atacs aeris, el 30 de juny de 1938 es va convertir, en paraules de l'autor, en "un dels dies més tràgics de la ciutat, en tota la seva història mil·lenària". Una data per retenir a la memòria.

Laia Sabater i Díaz

Regidora de Cultura

LETTERATURE
DI AVANGUARDIA

Ogni conquista umana è un atto di audacia contro l'ignoto, alcune volte impegna il più grande coraggio fisico, nel mondo dello spirito è spesso un doloroso superamento delle quote raggiunte.

La legge della lotta colora tutte le zone della vita: è nei giorni e nei popoli come nella scienza e nel pensiero.

Per l'arte e nell'arte è ugualmente aspra la lotta, anche se non vi è rumore di metalli affilati, non vi sono ferite che sanguinano e precise realtà aggiunte materialmente alle precedenti realtà.

Se sono inconcepibili popoli in ascesa senza espansività aggressive, una scienza che non ricerchi più, sicura di avere raggiunto ogni possibile mèta, una vita degna di questo nome che non voglia immensificare il proprio Io, una umanità che dopo avere misurata tutta la terra non sondi sempre più alto il cielo, così è inconcepibile nella letteratura e nelle arti fermarsi alla copia della cosiddetta realtà.

L'Islamismo vietò e vieta ai suoi fedeli di riprodurre la natura. E' un obbligo di umiltà e un confine che questa religione ha posto all'orgoglio della mente e della sensibilità degli uomini.

Non si deve e non si può rifare il volto umano perchè è opera divina. Non si deve con la penna, la matita, il bulino, il colore, ripeterne le linee.

Ma questo insegnamento è certamente più vasto: significa che è bella non la linea ma la luce che la illumina e si irradia oltre il confine preciso dei suoi punti susseguentisi, il sentimento la bontà il calore la verità non sono rivelati dalla superficie.

Revista futurista de juny de 1938, en la qual apareix un poema que fa referència a una batalla aèria de la guerra d'Espanya, en l'honra dels pilots italians.

di un poeta futurista, si en la seva vasta e fascinosa via della riproduzione della natura: l'uomo e i suoi volti le pose del suo corpo i vari paesaggi il miracolo della luce che sale trionfa scende.

La lotta è incominciata: l'anima dell'artista dapprima passiva a poco a poco acquistò una indipendenza di valutazione per divenire dominatrice del soggetto che

guerra nei cieli di spagna

Guerre nei cieli di Spagna.

Monico
l'angelo puro,
cuore d'asceta,
legato duro,
s'avventa senz'armi al nemico:
l'avvolge
l'annoda
l'invischia
in un'acrobatica tela.
Lo stanca
lo squassa
l'abbatte
l'assorbe nelle sue scie
lo sfiora in estremo saluto.

La cucaracha danza
la sua infernale canzone
scendite
dal tambureggiare
della mitragliatrice.
Ali + ali + ali
formano un cerchio di fuoco.

- Guai a chi tocca -
- Guai a chi tocca -

Una raffica breve
dall'ali si scocca.
S'avvita colpito il nemico
s'infiamma.
Con rosso furore
la fiamma
divora un più rosso furore.
Lo stormo dei trimotori

si leva.
Un canto solenne
rombante corale,
incupa la notte
con rombo più sordo.
"Tremate, tremate,
portii muniti
casematte interrate.
Garofani rossi
regala la notte,
fiori di fuoco
fioriti
per le vostre pavide porte".
cantano i trimotori.

- Spegnete le luci -
- Spegnete le luci -

Ingolia
nera la terra
ogni sua forma.
Non vale
il pilota ha ben altra luce,
la bomba
ha un'anima viva.

La Cucaracha danza
la sua infernale canzone,
passa con rombo più sordo
lo stormo dei trimotori.
Per tutti è la stessa passione:
- Italia - Vittoria -
- Italia - Vittoria -
- Italia - Vittoria -

Ludovico Gastani

ARDITISMO

Quando il Duce, nella notte del due ottobre, dal balcone di palazzo Venezia, al cospetto di una moltitudine oceanica, lancia al mondo attonito ed imbelito la sfida decisiva che ha come posta terribile il destino del popolo italiano, sono ancora gli Arditi i primissimi a raccogliere il comandamento del Capo per farne il loro imperativo categorico.

Troppo lunga è stata per l'Ardito l'attesa.

Ma il dado oramai è tratto, ogni indugio è rotto, i conti vecchi e nuovi si possono al fine regolare, l'epopea ricomincia.

I vecchi, i sopravvissuti del Carso e del Piave non sono più soli. Li precedono scolta travolgente e invulnerabile i morti, tutti i morti, con alla testa il morto che non ha nome ed al quale la pace del Vittoriano non dà più pace. L'Altare della Patria verrà eretto nel cuore del nuovo Impero d'Italia.

Seguono i giovanissimi, cui la fiaccola dell'Arditismo è stata dal più anziano trasmessa, perchè a loro volta la trasmettano retaggio sacro di gloria e di sangue alle generazioni che verranno nei secoli.

Il motto fatidico riecheggia possente e terribile: nulla più potrà arrestare la marcia irresistibile che dal Mareh è incominciata.

Sulle ambe insospite e selvagge, nelle piane desolate e cocenti, nei cieli infoccati ed infidi l'Arditismo, che non è più slancio generoso di pochissimi, ma febbre divoratrice per tutti coloro che combattono nel nome santo d'Italia, ripete e supera le gesta fulgidissime della sua tradizione più gloriosa.

E quando il livore della pace, la socialdemocrazia costizzata si fa più acceso e minaccia di consumare il crimine assordato, l'Ardito risponde stringendo

El futurisme contra la ciutat dels manyans

El meu pare m'explicava, amb la por encara ben viva a la memòria, com corria cap a la paret de l'escala quan els avions italians bombardejaven. De pressa, de pressa. La paret de l'escala que portava al pis de dalt era la més forta. Aquest és el millor refugi, li havien dit els pares. L'esquena ben enganxada a la paret, que potser no cauria si una bomba enfonsava la casa. Vivien al número u del carrer de la Indústria, el barri de les fàbriques. Les bombes anaven caient i el meu pare va veure cases enfonsades. En una d'elles va morir un amic seu. Tenien cinc anys. També m'explicava com va passar una setmana sense veure el sol quan les bombes dels avions italians van incendiar els dipòsits de gasolina de la CAMPSA, a l'altra banda de la via del tren. La meva mare, que vivia a prop de la Rambla, una mica més lluny del barri de les fàbriques, encara recorda com jugava a fet i amagar amb els sacs terrers de les cases del veïnat. Sacs plens de sorra de la platja per protegir les parets. I el meu avi ens explicava com tremolaven els vidres quan disparava el canó antiaeri que l'exèrcit republicà havia instal·lat a dalt de tot de la torreta que corona la casa més senyorial del carrer d'en Cueta, cantonada Sant Domènec. Tot tremolava quan disparava l'antiaèria, però li costava molt fer punteria.

Coses de Badalona en temps de guerra. Un canó antiaeri a dalt d'un terrat. Aquell blindat que van construir els tallers col·lectivitzats, que amb prou feines podia moure's perquè les plaques d'acer pesaven massa. L'enginy i la fantasia dels manyans de Badalona contra les màquines de guerra més sofisticades d'Europa aquells anys trenta. A dalt, els magnífics i mortífers avions Savoia-Marchetti, amb motors Fiat i Alfa Romeo, dues tones de bombes i tres metralladores de primera divisió. A baix, el voluntarisme del poble, la traça del manyà i un canó rus de segona mà. Aquesta era la relació de forces. Sembla que una vegada van aconseguir tocar-ne un i els aviadors italians es van llançar amb paracaigudes sobre el mar. Això deia la gent. També deien que el fill de Mussolini pilotava un dels bombarders. Seria interessant conèixer el seu relat. El punt de vista del pilot abatut: la ciutat des de dalt, la caiguda lenta, el mar cada cop més a prop, cada cop més a prop, la por. La por, efectivament. Les sirenes donant l'alarma, el soroll dels motors, el brunzit de les bombes, les explosions, unes més a prop, d'altres més llunyanes, els incendis, els plors, la desolació, la ràbia, la mort. La por. El terror.

L'aeronàutica militar italiana va assajar noves tàctiques de guerra a Barcelona i la seva perifèria industrial, després d'experimentar els efectes de les bombes sobre la població civil a les guerres colonials de Líbia i Abissínia. Un tòtric festival del cel. Ara es tractava de provocar el terror en una aglomeració urbana europea,

gairebé tan gran com Milà o Torí. Bombardejar el centre i destruir els nuclis industrials de la perifèria. Aterrir i desarmar.

El futurisme armat contra els manyans de Badalona. Convé explicar-ho, això. L'aeronàutica militar italiana era una de les més potents d'Europa en aquells moments, però també havia esdevingut un subjecte poètic. El moviment futurista italià, propulsat per Filippo Tommaso Marinetti i d'altres artistes inspirats en la modernitat industrial, estava enamorat del feixisme i de les màquines. Escrivien poemes als automòbils, als aeroplans i a Benito Mussolini. Pintaven quadres amb vistes des de l'aire: l'aereopintura, en deien. Aplaudien la guerra. Els fascinava la velocitat. Mentre els avions Savoia bombardejaven les ciutats catalanes, Marinetti i els seus amics publicaven la revista *Mediterraneo futurista*. Visca l'aviació! Visca la velocitat! Visca la guerra! El feixisme italià fou un experiment ben singular.

A Barcelona es va assajar el bombardeig per saturació: una passada, i després una altra, i després una altra, i després una altra. Incendis i cases enfonsades arreu, els serveis d'emergència saturats, les sirenes que ja no saben si avisar del final del bombardeig o del començament d'un nou atac. La confusió i el desconcert. El terror. Això va a passar entre les deu del vespre del 16 de març del 1937 i les tres de la tarda del dia 18. Tretze atacs amb intervals de tres hores. Gairebé un miler de morts, mil cinc-cents ferits, dotzenes d'edificis esfondrats, milers de persones fugint de la ciutat i aquella terrible explosió a la Gran Via de les Corts Catalanes, entre el carrer d'Aribau i la Rambla de Catalunya, quan una bomba italiana va caure sobre un camió militar que transportava una càrrega d'explosius del polvorí de Montjuïc. Els aviadors fotografiaven sistemàticament totes les seves operacions i van quedar molt sorpresos en observar una columna de fum molt més alta i densa que les altres. Va començar a córrer aleshores per Europa la brama que els italians havien assajat a Barcelona una terrible bomba d'aire. Les *fake news* vénen de lluny. Tot està inventat.

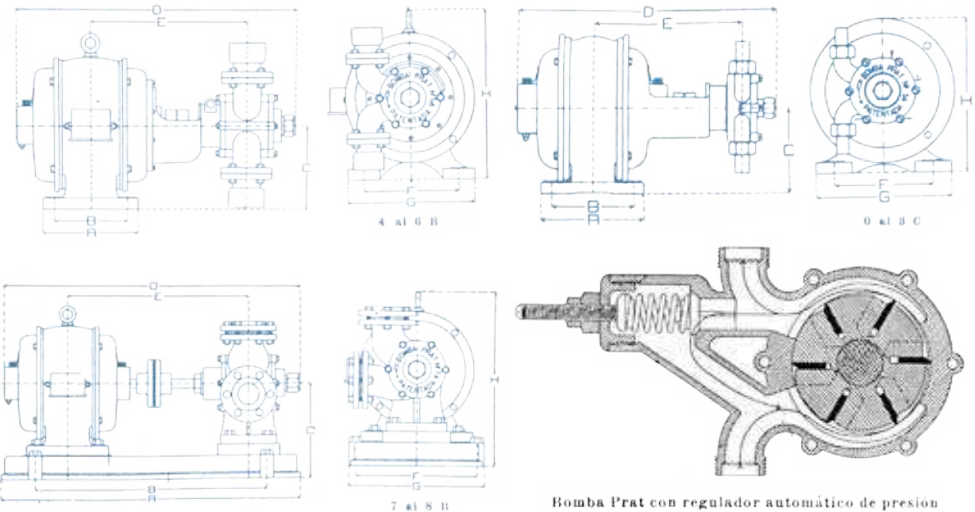
Els bombardeigs del 1937-1938 sobre Barcelona i la seva rodalia industrial van posar a prova la moderna maquinària de guerra del feixisme. Els italians, a la Mediterrània. Els alemanys, en altres indrets d'Espanya. Els aviadors de Mussolini van descarregar milers de bombes sobre la capital catalana, anticipant els bombardeigs massius de la Segona Guerra Mundial. La Legió Còndor nazi va destruir Gernika en una altra mena d'assaig: la màxima concentració de foc sobre un sol punt. Dos experiments. El malson que no s'acaba mai, durant tres dies seguits. I l'apocalipsi en menys d'una hora. L'historiador militar Antony Beevor sosté que els bombardeigs aeris a la Guerra Civil espanyola van ser un pas més en el trasllat de la guerra del camp a la ciutat. Abans els exèrcits combatien en grans extensions de terreny i assetjaven ciutats. Gradualment la guerra va triar les ciutats com a escenari suprem de la carnisseria. La batalla de Stalingrad. A Síria acabem de veure com les ciutats han esdevingut l'escenari obsessiu de la guerra.

Badalona va formar part del tràgic experiment. Badalona forma part de tots els experiments de la modernitat des que les vies del tren van dibuixar una ratlla d'acer entre la ciutat i el mar. Aleshores tot es va accelerar. Les fàbriques, el transport, l'economia, les famílies, les relacions entre pares i fills. La vida començava a accelerar. Badalona ha estat escenari de primera línia de totes les convulsions dramàtiques de la modernitat. La duresa de

la societat industrial, les primeres migracions, la primera barreja de llengües, les vagues i la repressió de les vagues, els pistolers i els pactistes, la barricada i l'orfeó, l'ateneu popular i el cercle catòlic, la parròquia i el sindicat, la monarquia i la república, la revolució i la violència en nom de la revolució, l'heroïcitat i el crim, la col·lectivització de les fàbriques i els avions italians bombardejant els tallers socialitzats, la derrota, els exilis, la repressió i la buidor. El català empresonat a la vida domèstica. Més fàbriques i més migració. Les barriades sense asfalt i la contaminació de la platja. Les vagues i la repressió. La resistència del català. La mort de la dictadura i les fàbriques que comencen a tancar. La dignificació de la ciutat i les plusvàlues immobiliàries. El mar que torna a ser mar i les fàbriques que l'abandonen. Més migració. Un dia, una manifestació de pakistanesos plorant la mort de la senyora Benazir Butto a la plaça de la Vila. Els gimnasos de sueca on ara s'ensenya tai-txi. La intensa batalla política sobre la relació amb l'altre, amb el que ha nascut molt lluny, té uns altres costums i potser una altra religió. Ara guanya la por. Ara guanya la generositat. Ara guanya l'explotació política de la por. Ara guanya la reorientació cívica de la por. Badalona, ciutat heroica, ciutat modesta, ha viscut tot el salvatge recorregut de la modernitat. Tot sencer. *Mobilis in mobili* deia el lema del capità Nemo. En moviment a l'interior del moviment.

Un monument hauria de recordar aquell temps en què els avions futuristes amb motor Alfa Romeo van atacar la ciutat dels manyans, els paletes i els forners, de les modistes i les teixidores. Aquells dies en què l'acceleració del món va ser criminal.

Enric Juliana

Bomba Prat con regulador automático de presión

¡BADALONA EN PIE DE GUERRA!

Ni un solo hombre apto sin
ocupar un lugar de combate,
al Frente o a la retaguardia.

¡TODO BADALONA EN PIE DE GUERRA!

Movilización total del
pueblo antifascista.

RESERVAS! RESERVAS! RESERVAS!

El que hable de mediación o compromiso, en-
cuéntrese donde se encuentre, y sea quién fue-
re, es un traidor y como tal hay que tratarlo.

Introducció

El dijous 27 de juny del 2013 es va commemorar el 75è aniversari dels bombardeigs feixistes sobre Badalona. Vaig ser convidat a intervenir-hi com a historiador.¹ Una ofrena de flors feta al Pont del Petroli en homenatge i record de totes les víctimes dels bombardeigs i una conferència amb una nodrida presència de públic, foren els actes d'una emotiva jornada. El punt de partida de la meva xerrada fou l'article que, en el ja llunyà desembre de 1978, havia escrit a la revista *Amistat* i que vaig reproduir sense cap canvi, en els meus llibres sobre els bombardeigs a Barcelona² i la Guerra Civil a Badalona.³ Des d'aquelles dates, fa més de 35 anys, i en el transcurs de les meves investigacions sobre la Guerra Civil, vaig anar trobant molta informació sobre els bombardeigs, principalment a l'arxiu de l'aeronàutica italià, que vaig utilitzar en alguns llibres i articles que he escrit sobre el tema. També algun llibre publicat en aquests darrers anys, com el *Diari de guerra* de Josep M. Cuyas Tolosa,⁴ ha aportat molta informació sobre el que foren els bombardeigs patits per la nostra ciutat. Això em va fer pensar que valia la pena unir tot el material escrit i gràfic en un llibre. Així va sortir la idea, i aquest n'és el resultat.

El llibre que teniu a les mans és doncs un estudi del que varen representar els bombardeigs aeris durant la Guerra Civil,⁵ un fet nou en aquells moments que afectà greument Badalona. S'hi detallen tots els bombardeigs i les seves conseqüències — víctimes mortals, destrosses —, però també les mesures de defensa i la informació de què disposaven els feixistes sobre els possibles objectius. Per a la realització d'aquest llibre he aprofitat les investigacions que, sobre el tema dels bombardeigs, he portat a terme els darrers trenta anys, sol o en

1 · L'acte fou organitzat per ICV, i la invitació a participar-hi me la va fer Carles Sagués, president del Grup municipal d'ICV-EUA.

2 · Villarroya, J. *Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil. 11936-1939*. Barcelona: PAM, 1981. Hi ha una edició posterior de l'any 1999, corregida i augmentada.

3 · Villarroya, J. *Revolució i Guerra Civil a Badalona. 1936-1939*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1985.

4 · Cuyas Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*. Edició, introducció i notes de Joan Villarroya i Font. Badalona: Museu de Badalona, 2006.

5 · Sobre el tema en general es poden consultar els llibres següents: Albertí, S. i E. *Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona: Albertí Editor, SL, 2004. Infesta Pérez, J.L. *Bombardeos del litoral mediterráneo durante la guerra civil, vol. 1*. Valladolid: Quirón, 1998. Infesta Pérez, J.L.; Coll Pujol, J. *Bombardeos del litoral mediterráneo durante la guerra civil, vol. 2*. Valladolid: Quirón, 2000. Gesali, D.; Íñiguez, D. *La guerra aérea a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2012.

companyia d'altres historiadors.⁶ Tot plegat permet aportar un material documental inèdit o molt poc conegut, mentre que la seva visualització —per exemple, les fotografies— ens aclareix els objectius i els llocs exactes on van caure les bombes.

La llista d'agraïments és per força molt llarga, ja que durant tots aquests anys moltes persones m'han ajudat des dels seus llocs de treball, aportant-me testimonis o col·laborant en alguns dels llibres que he escrit. En la publicació del meu llibre sobre els bombardeigs de Barcelona, agraiïa les orientacions rebudes per part dels historiadors Josep Termes (†), Hilari Ragner, Josep Massot i Alcofar Nassaes (José Luis Infiesta Pérez) (†), i la col·laboració d'alguns amics, com Rafael Pujals, que va compaginar el plànol dels bombardeigs, Lluís Farrés, que va compaginar els gràfics, i Joan Bofill.

En el llibre sobre la Guerra Civil a Badalona feia una menció especial a l'amic Pere Ruzafe, per la seva fonamental ajuda en la recerca i tractament de la part gràfica i pel mapa dels bombardeigs que va dibuixar, plenament vigent passats trenta anys. Ara, tres dècades després, és de bell nou l'encarregat del disseny i de la part gràfica d'aquest llibre. Gràcies doncs, per partida doble i també per la seva generositat.

Igualment haig d'agrair al Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI) i als seus responsables dels darrers anys, Rafael Aracil i Antoni Segura, les facilitats que m'han donat per aconseguir el material dels arxius militars a Roma. També el meu agraïment a Paola Lo Cascio pel seu ajut en les consultes als arxius a Roma.

El meu agraïment personal a Francesca García, Joan Mayné, Margarida Abras, Montserrat Carreras, Albert Cartagena, Isabel Mota, M. Dolors Nieto i Ignasi Vidal, companys durant molts anys al Museu, dels quals sempre he rebut ajut i suport en les meves tasques d'historiador. Agraïxo, especialment, l'ajuda rebuda aquests darrers mesos, en les meves consultes a l'Arxiu Històric Ciutat de Badalona, de Montserrat Carreras i de M. Dolors Nieto.

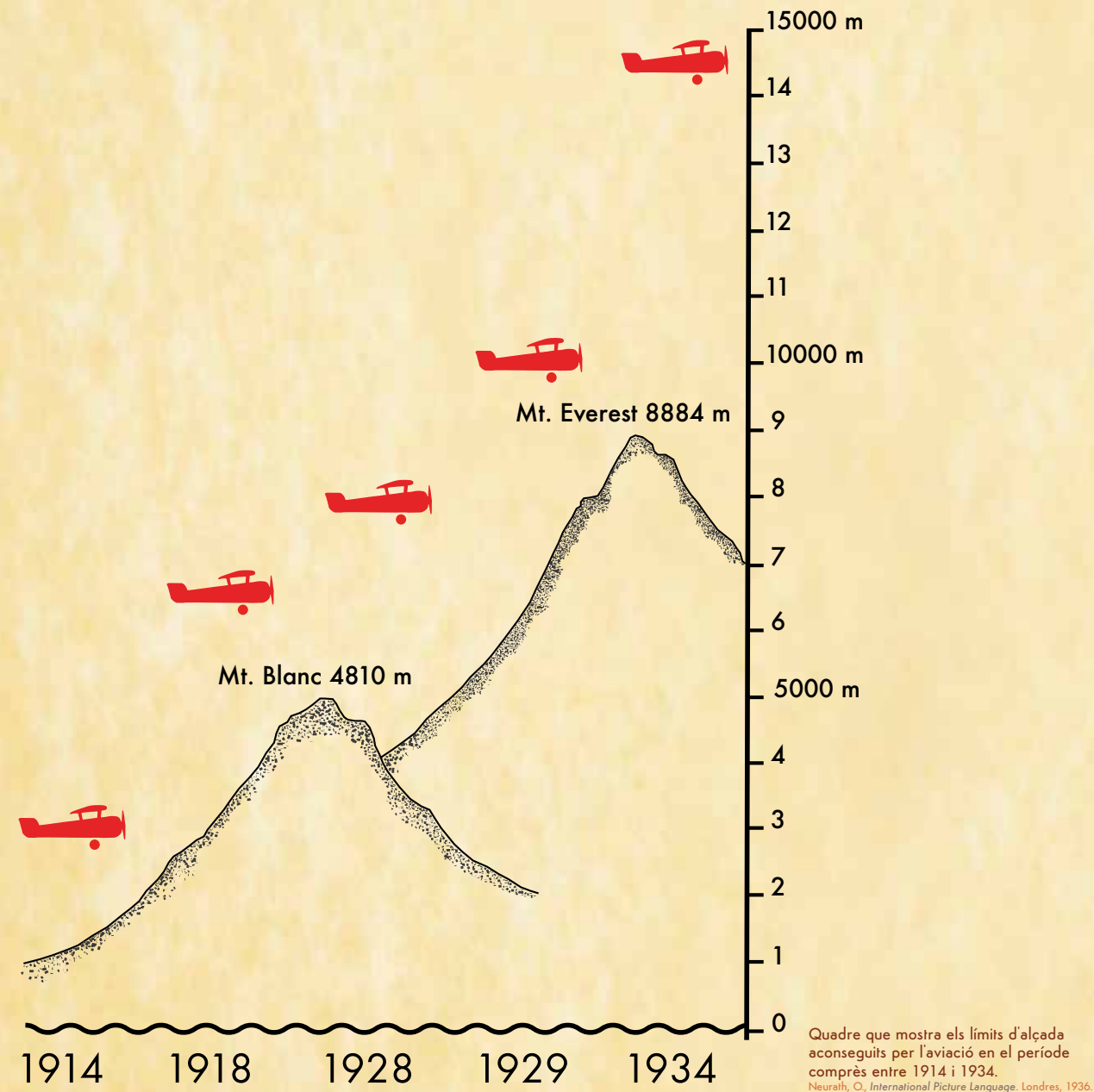
⁶ · Solé Sabaté, J. M.; Villarroya, J. *España en llamas. La Guerra Civil desde el aire*. Madrid: Ediciones Temas de Hoy, 2003, i Aracil, R.; Villarroya, J. *El País Valencià sota les bombes (1936-1939)*. València: PUV, 2010.

L'aviació abans de la Guerra Civil

How High Airplanes have been Able to Go

Quan ja no va existir la rereguarda

Què és el que va fer possible que durant la Guerra Civil espanyola, perillés la vida de desenes de milers de persones que es trobaven a centenars de quilòmetres dels fronts de guerra?

La resposta és clara: el paper de l'aviació. Les bases teòriques sobre l'ús i el paper de l'aviació en una guerra s'havien posat a principi dels anys 1920, concretament per part del general italià Giulio Douhet.⁷ Avions nous i més potents podien portar la destrucció al més profund de la rereguarda, a més de l'efecte moral que això representaria per a la població civil.

No estranya que fos un controvertit militar italià qui teoritzés, com es veurà, sobre els aspectes decisius de l'ús de l'aviació en la guerra contemporània com a forma nova i revolucionària de trencar les resistències de l'enemic, redefinint a la vegada el mateix concepte d'enemic. Itàlia havia estat el primer país a utilitzar avions de bombardeig. Havia estat a Trípoli, l'1 de novembre de 1911, en el curs de la guerra italo-turca, quan el tinent Gavotti, pilot, havia accionat el mecanisme de llançament de les bombes que portava el seu avió. Després de la Primera Guerra Mundial Douhet — que durant el conflicte havia tingut fins i tot problemes disciplinaris per haver insistit amb els seus superiors

El general italià Giulio Douhet, un dels impulsors de la utilització de l'aviació amb finalitats bèl·liques.

⁷ Giulio Douhet (Caserta 1869-Roma 1930), fill d'un oficial del Regne de Savoia, entrà a l'acadèmia militar de Mòdena el 1889 i, paral·lelament, cursà la carrera d'enginyeria a la Politécnica de Torí. Sortit de l'acadèmia amb el grau de sotstinent dels *Bersaglieri*, durant la guerra líbia, la primera en la qual s'havien utilitzat avions de bombardeig, se li encarregà la redacció d'un informe sobre aquesta innovadora tècnica bèl·lica en el qual va començar a teoritzar sobre la importància del bombardeig d'alta cota. L'any 1913 se li confià el comandament (ja amb el grau de major) del *Battaglione Aviatori*, l'embrió operatiu del que després seria l'Exèrcit de l'Aire. Durant la Primera Guerra Mundial, fou protagonista d'una dura polèmica amb els comandaments militars de l'exèrcit italià. Douhet, mentre criticava clarament l'actuació de l'estat major, demanava als seus superiors la construcció de bombarders. Una missiva adreçada al diputat Leonida Bissolati, en la qual reiterava les seves crítiques, fou interceptada i Douhet fou processat per divulgació de secrets militars i passà un any reclòs a la presó militar de Fenestrelle. Després de Caporetto, i quan el general Cadorna caigué en desgràcia, el general Armando Díaz, nou cap d'estat major, el cridà per fer-se càrrec del *Commissariato Generale per l'Aeronautica* del Ministeri de la Guerra, però també sortí polèmicament d'aquest organisme. Més tard, i després de la publicació, el 1921, del llibre *Il Dominio dell'Aria*, en el qual condensava les seves teories, aconseguí la revisió del procés i fou ascendit a general. Morí el 1930, d'un infart. Com a curiositat, val la pena destacar que no fou mai pilot.

El Mariscal britànic Hugh Montague Trenchard, 1r Vescomte Trenchard, 13 de febrer de 1873 — 10 de febrer de 1956), cap de la RAF i defensor del fet que l'ús de l'aviació i de la tecnologia punta donaven superioritat militar.

sobre la necessitat d'una utilització més extensa de l'aviació—, escriví *Il Dominio dell'Aria*, publicat —demostrant així que el propi conflicte havia canviat les percepcions dels alts comandaments militars entorn del tema— pel propi Ministeri de la Guerra italià.⁸ El llibre constituí un veritable revulsiu perquè, en el fons, plantejava un nou tipus de guerra, en la qual els aspectes psicològics i el paper de la rereguarda es constituïen com a elements decisius per guanyar una contesa militar. Com ha afirmat Tullio Scovazzi, amb Dohuet i les seves teories sobre l'aviació, naixia el concepte de terrorisme d'estat,⁹ entès com la decisió conscient i deliberada d'utilitzar el terror com un dels més poderosos ressorts en mans dels estats per guanyar les guerres del segle XX.

Val a dir que Douhet també havia fet una reflexió entorn de la potència de les noves armes químiques lligades a l'activitat de l'aviació, i va ressaltar com l'ús combinat de tots dos elements podia ser crucial i resolutiu. Com és sabut, la Conferència de Ginebra de 1925 limitaria l'ús de les armes químiques en els conflictes armats (amb la macroscòpica i delatora excepció dels conflictes colonials, cosa que portà la majoria de potències europees a utilitzar-les, com Espanya o França al Marroc, Itàlia a l'Àfrica Oriental o Gran Bretanya a l'Orient Mitjà). Tanmateix, la línia estava marcada i definia la veritable revolució que l'ús de l'aviació significaria per a la guerra. D'aquí en endavant, la determinació en l'atemoriment

i l'extermini de la població civil, així com la capacitat dels diferents països d'estar a l'avantguarda de les innovacions tecnològiques en el camp de l'aviació, es traduiria directament en un augment del potencial militar.

La prova de la dràstica bondat d'aquests arguments es mostraria aviat: no tan sols hi hagué molts d'altres teòrics militars, com el mariscal anglès Hugh Trenchard, primer cap de la RAF, i el general nord-americà William (Bill) Mitchell, que adoptaren i ampliaren les teories de l'italià a tots els països, sinó que l'experiència dels anglesos a l'Iraq —en un conflicte en el qual la inferioritat numèrica era evident, però la superioritat tecnològica també— s'encarregaria de demostrar-les en el camp.¹⁰ En aquell cas, l'aviació britànica va agafar literalment el control

8 · El llibre fou publicat el 1921 pel Ministero della Guerra, i fou reeditat, després de la seva mort, juntament amb d'altres escrits, el 1932, en plena dictadura feixista, amb el pròleg del ministre de l'Aviació, Italo Balbo. Vegeu Douhet, G. *Il Dominio dell'Aria*. Verona, 1932 Inova edició Roma: Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare, 2002).

9 · Vegeu Scovazzi, T. "Il terrorismo di stato nell'opera di Giulio Dohuet". *Rivista di Diritto Internazionale* (2005), n. 3, p. 35-38.

10 · Parsons, DW. "El control británico desde el aire", dins *Air & Space Power Journal*, Invierno 1994.

del territori, utilitzant, a més, armes químiques¹¹ sobre la base de la idea que l'aviació i l'ús de la tecnologia garantien un resultat eficaç sense necessitat d'esmerçar-hi altres recursos.

En definitiva, ja en el moment de l'esclat de la guerra a Espanya, tant l'elaboració teòrica com la verificació pràctica de la importància de l'aviació —i, en concret, de les tècniques de bombardeig—, com la necessitat de dur a terme inversions importants en aquest camp, estaven ben presents en la ment de militars i polítics.

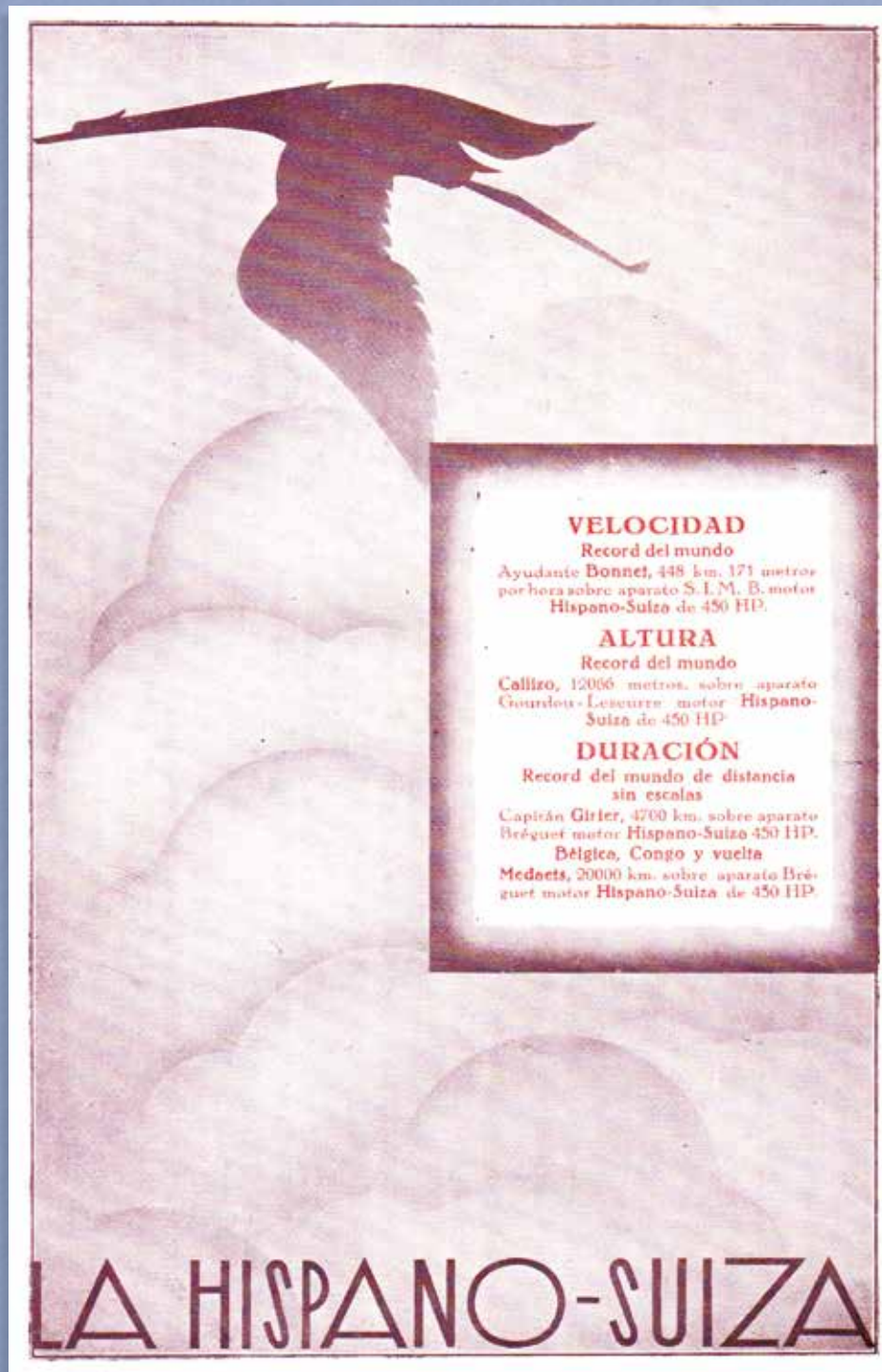

Fotografies d'un combat aeri durant la Primera Guerra Mundial, aparegudes en el llibre *Death In The Air: The War Diary And Photographs Of A Flying Corps Pilot*, publicat per Wesley D. Archer l'any 1933. Les fotografies varen causar gran sensació i foren considerades les primeres imatges d'un batalla aèria, fins que l'any 1984 es va descobrir que eren falses.

11 · Per a una panoràmica sobre el control britànic a l'Iraq entre el final de la Primera Guerra Mundial i els anys trenta, vegeu Sluglett, P. *Britain in Iraq: Contriving King and Country*, New York: Columbia University Press, 2007.

Anunci dels motors de 450 HP de la Hispano Suiza.
Catálogo Oficial de la Exposición Internacional del Automóvil de Barcelona, 1927.

A la conquesta del cel: el desenvolupament de l'aviació de guerra en el primer terç del segle XX

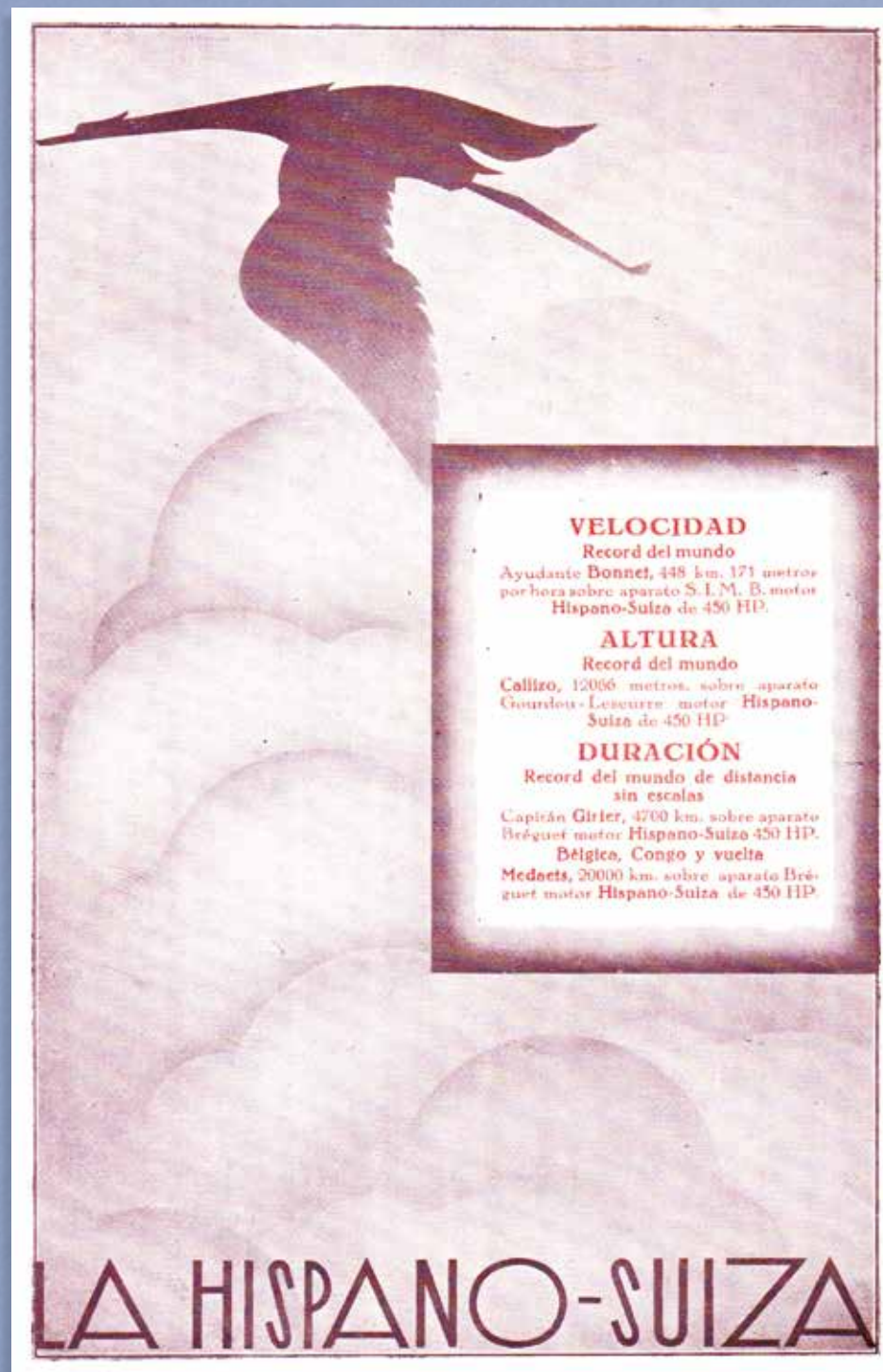
Les generacions que van viure la Guerra Civil espanyola van tenir, entre altres vicissituds, el trist privilegi de patir en carn pròpia, els avanços tècnics experimentats per l'aviació. Ja durant la Primera Guerra Mundial, s'havia pogut veure la velocitat amb la qual la indústria bèl·lica havia sabut acollir els canvis tecnològics. Només cal pensar que, al principi de la Gran Guerra, els primers aparells no portaven armes integrades i que, al final del mateix conflicte, s'havia consolidat l'ús de les metralladores de repetició.¹² En el cas d'Espanya, i malgrat que va estar absent del primer conflicte mundial (tot i que en els mateixos anys l'exèrcit espanyol continuava en guerra al Marroc), també la indústria de l'aviació — clarament depenent dels encàrrecs de l'Estat, però amb una significativa aportació de capital privat — havia experimentat un desenvolupament rapidíssim, sobretot a base d'utilitzar la naixent indústria de l'automoció per copiar els models de motors que tots els altres països estaven desenvolupant. Igualment, el procés fou rapidíssim i als tallers de la Hispano Suiza de Barcelona, ja el 1915, fou construït el motor V8 amb una potència de 140 CV, un model dissenyat especialment per l'enginyer suís Marc Birkigt i realitzat íntegrament a la capital catalana, que va tenir un cert èxit

Anunci de la societat INCISA, un dels molts fabricants de la indústria auxiliar per a l'aviació militar italiana.

12 · Vegeu Cayuela Fernández, J. G. "Guerra, industria y tecnología en la Edad Contemporánea", *Studia Histórica. Historia Contemporánea* (2000), n. 18, p. 188.

Anunci dels motors de 450 HP de la Hispano Suiza.
Catálogo Oficial de la Exposición Internacional del Automóvil de Barcelona, 1927.

A la conquesta del cel: el desenvolupament de l'aviació de guerra en el primer terç del segle XX

Les generacions que van viure la Guerra Civil espanyola van tenir, entre altres vicissituds, el trist privilegi de patir en carn pròpia, els avanços tècnics experimentats per l'aviació. Ja durant la Primera Guerra Mundial, s'havia pogut veure la velocitat amb la qual la indústria bèl·lica havia sabut acollir els canvis tecnològics. Només cal pensar que, al principi de la Gran Guerra, els primers aparells no portaven armes integrades i que, al final del mateix conflicte, s'havia consolidat l'ús de les metralladores de repetició.¹² En el cas d'Espanya, i malgrat que va estar absent del primer conflicte mundial (tot i que en els mateixos anys l'exèrcit espanyol continuava en guerra al Marroc), també la indústria de l'aviació — clarament depenent dels encàrrecs de l'Estat, però amb una significativa aportació de capital privat — havia experimentat un desenvolupament rapidíssim, sobretot a base d'utilitzar la naixent indústria de l'automoció per copiar els models de motors que tots els altres països estaven desenvolupant. Igualment, el procés fou rapidíssim i als tallers de la Hispano Suiza de Barcelona, ja el 1915, fou construït el motor V8 amb una potència de 140 CV, un model dissenyat especialment per l'enginyer suís Marc Birkigt i realitzat íntegrament a la capital catalana, que va tenir un cert èxit

Anunci de la societat INCISA, un dels molts fabricants de la indústria auxiliar per a l'aviació militar italiana.

12 · Vegeu Cayuela Fernández, J. G. "Guerra, industria y tecnología en la Edad Contemporánea", *Studia Histórica. Historia Contemporánea* (2000), n. 18, p. 188.

en el mercat europeu (es parla d'un total de 50 mil peces, una cinquena part de les quals construïdes a Barcelona), i va contribuir a afavorir la victòria aliada a la Primera Guerra Mundial.¹³

En els països que, en canvi, sí havien viscut directament el primer conflicte mundial, el procés seria encara més acusat. Va generar no tan sols una mobilització importantíssima de recursos, sinó també una aposta política, militar i organitzativa molt pronunciada. Les dates i les similituds en els processos de constitució, en aquest sentit, són reveladores. En general, la constitució de cossos d'exèrcit específics dedicats a l'aviació, amb

excepcions importants, com es veurà, arrenca a principi del segle XX de petites unitats normalment associades a l'armada (encara que hi ha casos, com l'alemany o el rus, en els quals paral·lelament s'havia creat un servei d'aviació associat als cossos de terra) i cristal·litzen entre els anys vint i els anys trenta, després de l'experiència de la Gran Guerra. Els precursors, en aquest sentit, foren els britànics que, a l'abril del 1918, van crear la Royal Air Force com a estructura militar separada. El 1923 els italians crearien la Regia Aeronautica, independitzant-la de l'Aviazione della Regia Marina, creada, en canvi, el 1912. A França, el procés seria semblant, malgrat que no quallaria fins uns deu anys més tard: el 1912 es crearia l'Aéronautique Naval i el 1933 l'Armée de l'Air. A Alemanya, la Luftwaffe fou creada el 1935. En aquest sentit, cal tenir present que les teories del general Douhet havien influït en la ment dels militars de tot Europa i també d'Estats Units. Al llarg dels anys vint i, sobretot, dels trenta, l'atenció de la indústria orientada a la producció d'avions es desplaçà clarament cap a la construcció d'avions de bombardeig més que de caces, i la Guerra Civil espanyola seria d'alguna manera una mostra de les competències assolides en aquest camp.

Anunci dels radiadors de motor de la casa Corominas.
Catálogo Oficial de la Exposición Internacional del Automóvil de Barcelona, 1927.

A Espanya van aparèixer, a partir de finals de 1936, avions de bombardeig en aquell moment moderníssims, com els S-81 i S-79, italians; els He-111, alemanys, i els Tupolev SB-2, *Katiuskas*, russos, i no cal oblidar que l'any 1935 havia volat el primer prototip de B-17, conegut posteriorment com a *Fortalesa Volant* i que, a partir de 1941, deixaria com a simples antigalles els models que havien participat en la Guerra Civil. El primer B-17, *Fortalesa Volant*, es va enlairar el 1935, i el seu cost fou de 240.000 dòlars de l'època.

13 · Vegeu Gómez Mendoza, A.; López García, S. "Los comienzos de la industria aeronáutica en España y la Ley de Wolff (1916-1929)", *Revista de Historia Industrial* (1992), n. 1, p. 158-159.

Aquest fet ens serveix per constatar que tots els països industrialitzats del món, des de les democràcies liberals com Estats Units i Gran Bretanya fins als estats totalitaris com Alemanya i Itàlia, van començar una carrera per millorar la capacitat de les seves forces aèries, sobretot de bombardeig. Malgrat que la idea, de regust vuitcentista, del duel aeri que tanta fortuna havia fet durant la Primera Guerra Mundial — fet dels pilots veritables herois populars, envoltats d'una mena d'aura mítica — continuava tenint un cert atractiu, als anys trenta l'aviació de guerra sembla que ja tenia més a veure amb els grans processos industrials i, més en general, amb la potència militar de tot un exèrcit, la seva organització i la seva capacitat d'utilitzar i aplicar la tecnologia i, per descomptat, de tenir recursos. En aquest nou plantejament, Alemanya adquiriria un cert avantatge, principalment respecte a França, que li permetria, a la Segona Guerra Mundial, tenir el domini de l'aire fins a la campanya d'Anglaterra i els primers mesos de la invasió de la Unió Soviètica. Però durant aquests mateixos anys, va ser Estats Units el país que va desenvolupar més vertiginosament els avions que, a partir de 1942, arribarien a tenir al domini absolut tant en els cels d'Europa com en els de l'Extrem Orient.

El compromís polític, financer i militar amb la construcció d'una enorme quantitat d'aparells de caire estratègic (més grans, guerra absoluta), principalment per part d'Estats Units i Gran Bretanya, va ser, doncs, especialment fort precisament durant els anys de la Guerra Civil espanyola. En definitiva, l'aposta es basava en una experiència parcial però significativa i, sobretot, en el convenciment total: com hem escrit anteriorment, arreu del món altres teòrics — com ara el mariscal anglès Trenchard (seva és la frase que l'efecte moral d'un bombardeig és vint vegades més important que els efectes materials) i el general nord-americà Bill Mitchell — havien anat en la mateixa línia que Douhet i havien contribuït, així, a una mena de consens general entorn de la infal·libilitat de l'aviació de bombardeig i a la idea que centenars d'avions amb càrregues enormes de bombes podien per si sols guanyar una guerra. Com es va veure després, a la Segona Guerra Mundial, la teoria es va demostrar errònia (l'arma resolutiva fou una bomba, l'atòmica), però això no va impedir que es posés en pràctica a gran escala i que fossin arrasades desenes de ciutats a Europa, principalment alemanyes, encara que també algunes poblacions franceses sofriren greus

En primer pla, l'avió de fabricació italiana Savoia-Marchetti SM.81, anomenat *pipistrello*.

desperfectes per causes de bombardeigs, principalment els mesos abans del desembarcament de Normandia. Del total de les bombes llançades sobre Alemanya, Itàlia i l'Europa ocupada pels exèrcits hitlerians, un 20,6% (517.758 tones) de bombes van caure sobre les ciutats franceses i causaren la mort de quasi 55.000 víctimes civils. Sobre Alemanya, foren llançades un total d'1.284.342 tones de bombes que ocasionaren 420.000 víctimes. Només al Regne Unit, les víctimes per causa dels bombardeigs foren 60.000.¹⁴

Avió de caça Polikàrpov I-15. Era conegut amb el nom de *Chato*.

Si ens centrem en l'any 1936, els nous avions de bombardeig tenien la capacitat de colpejar qualsevol objectiu. En principi es tractava d'objectius militars considerats estratègics, com els ports, les vies de comunicació, les fàbriques de material de guerra, les centrals hidroelèctriques o els llocs de comandament. Però el potencial tecnològic dels nous avions va obrir la possibilitat a l'eventualitat que qualsevol ciutat o poble de la rereguarda es pogués convertir en un objectiu militar. I és en aquest aspecte on els nous aparells es mostraren terriblement eficaços, de manera que milers de persones es van convertir en víctimes d'aquesta eficàcia.

14 · Knapp, A. *Les Français sous les bombes alliées 1940-1945*. Paris: Editions Tallandier, 2014.

La mort que arriba del cel: els bombardeigs sobre la població durant la Guerra Civil

Durant la Guerra Civil espanyola, i per primera vegada en la història, en paral·lel al cas dels bombardeigs soferts per les ciutats xineses per part de l'aviació japonesa, l'aviació va ser utilitzada intensament en missions de bombardeig sobre la rereguarda. Això va ser possible perquè, en el transcurs de la contesa, el nivell tècnic i la capacitat de destrucció dels avions van augmentar considerablement. Si en iniciar-se el conflicte bèl·lic l'aviació espanyola estava totalment obsoleta, l'ajuda de potències estrangeres com Alemanya, Itàlia i Rússia, va possibilitar que els millors bombarders que existien el 1936 i el 1937 fossin enviats a la Península. Aquests aparells van ser els ja esmentats S-81 i S-79, italians; els He-111, alemanys, i els Tupolev SB-2, *Katiuskas*, russos. Amb aquests aparells, l'aviació es va convertir en una arma decisiva i l'actuació de l'aviació italiana i alemanya va ser determinant en la victòria de l'exèrcit franquista.

Lògicament, les experiències adquirides pels comandaments de l'aviació els serien de molta utilitat a partir de setembre de 1939, encara que en alguns casos es tracés d'experiències que s'havien adquirit, per part d'alemanys i d'italians, amb una total superioritat i que, en contextos de major igualtat, no haguessin arribat a tenir el mateix èxit.

Algunes d'aquestes experiències, com l'efecte de la barreja de bombes explosives amb incendiàries, van tenir el seu inici en aquell que és sens dubte el bombardeig més conegut de la Guerra Civil espanyola, el de Gernika.¹⁵ L'atac a aquesta població es va decidir després d'una llarga reunió, la nit del 25 d'abril de 1937, entre el general Mola i el general alemany Von Richtofen. La idea era que l'acció terrorista i destructiva de l'aviació ajudés les tropes franquistes en el seu avanç al nord de la Península i en l'ocupació del País Basc. El pla sortit de la reunió, doncs, era molt clar: tot just després de l'hora de dinar, en dia de mercat, els avions alemanys

15 · Després de dècades de polèmica política i diplomàtica entorn del bombardeig, la primera i encara molt útil reconstrucció científica de la tragèdia de Gernika és la de Maier, K. A. *Guernica 26-4-1937: la intervención alemana en España y el "caso Guernica"*. Madrid: Sedmay, 1976. Irujo, X. *El Gernika de Richtofen. Un ensayo de bombardeo de terror*. Gernika: Gernikako Bakearen Museoa Fundazioa, 2012.

començarien la destrucció sistemàtica del petit poble del qual, al final de l'atac, quedarien en peu poc més de quatre runes fumejants. Encara que el tema de les víctimes és molt debatut, les primeres notícies en van avaluar el nombre en més de mil. L'episodi de Gernika fou la demostració plàstica i terrible de la penetració de les teories de Douhet en els estats majors dels exèrcits que atacaven la República: d'una banda, Gernika era la ciutat sagrada dels bascos, símbol de les seves llibertats (fou davant l'arbre de la Casa de Junes on el lehendakari Aguirre havia pres possessió del seu càrrec l'octubre de 1936, un cop aprovat l'estatut d'autonomia, i encara avui dia és allà on juren els caps de govern bascos) i, d'altra banda, justament per això, la petita ciutat era el blanc perfecte per doblegar la resistència republicana.

Amb l'atac de Gernika es feia tota una declaració de les noves teories militars que havien donat un pes determinant a l'aviació de bombardeig, i s'invertien les prioritats respecte a la manera en què s'havia fet la guerra fins a aquell moment: era més important destruir una petita ciutat d'alt valor simbòlic, i matar i atemorir la població civil, que atacar, per exemple, una fàbrica d'armament o una trinxera enemiga. Tanmateix, el pas que s'havia donat, en les condicions en què s'havia donat, plantejava també tota una problemàtica nova relativa a la manera de comunicar, justificar i defensar davant de l'opinió pública, interna i internacional, aquests tipus d'accions. La notícia de l'atac i de les seves conseqüències es va difondre ràpidament, gràcies, també, a la feina dels corresponents estrangers. Com recorda Paul Preston,¹⁶ en molts contextos no era gens fàcil relatar fidelment una notícia com la de Gernika. Sobretot a Gran Bretanya o a França, on l'elecció dels governs per la no-intervenció necessitava pràcticament cada dia arguments per justificar-se davant de l'opinió pública.

George Steer, corresponent de *TheTimes*, fou un dels primers a arribar a Gernika i escriví un reportatge llarg i detallat. Fou publicat el 28 d'abril, però, abans d'anar a impremta, el propi director del diari, Geoffrey Dawson, el va repassar diverses vegades i en va depurar els aspectes més crus, que haurien posat en franca dificultat el govern alemany. El resultat final és un reportatge un xic asèptic, però que reconstrueix bastant fidelment els fets i, justament per això, és potencialment explosiu. Es parla dels avions, de la quantitat de bombes llançades, dels caces que “metrallaven la població civil que buscava refugi”. En definitiva, un relat mínimament proper a la realitat que no deixava cap espai per a la ambigüitat.

Allò que havia passat a Gernika havia estat un acte de pura violència i terror que havia demostrat, davant del món, que l'aviació de bombardeig podia canviar de forma substancial l'impacte dels fenòmens bèl·lics fins a transformar-los en uns esdeveniments molt més catastròfics del que havien estat fins a aquell moment.

La preocupació dels franquistes per les possibles reaccions de l'opinió pública — en particular la catòlica — va créixer ràpidament en els dies immediatament posteriors a l'atac i va donar peu a una gegantina — per molt que barroera — operació de desinformació. Les oficines de premsa del govern de Burgos atacaren violentament Speer, intentant desacreditar-lo, i en un primer moment, simplement negaren que a Gernika hagués passat res.

Tanmateix, s'ha de tenir en compte que, paral·lelament als avenços tecnològics associats a l'aviació, en els mateixos anys s'havien produït avenços considerables en el camp de la comunicació i de la circulació de les informacions. Per tant, començava a ser molt difícil ocultar del tot la realitat. Les fotos de Gernika existien i foren publicades. Això portà a la necessitat de canviar d'estratègia: més que negar la realitat era necessari distorsionar-la. La versió oficial del govern de Franco sobre Gernika — que, val a dir que molts hagiògrafs del règim mantingueren fins als anys seixanta — va acabar essent que havien estat els mateixos republicans els que havien calat foc a la ciutat abans de fugir. Malgrat tot, la dedicació dels franquistes a perseguir l'objectiu de desinformació, tingué poc èxit.

Tanmateix, els horrors de Gernika i la polèmica mediàtica següent no aconseguiren cap pas per part del Comitè de No-Intervenció, demostrant, de retruc, que hi havia una mena de consens per part del conjunt dels països directament o indirectament implicats en el conflicte en el sentit que la guerra, la nova guerra en la qual l'aviació de bombardeig tenia un pes tan determinant, podia comportar tragèdies de les característiques i de la magnitud de Gernika.

Un altre experiment de la Guerra Civil portat a terme pels alemanys fou el dels bombardeigs en picat. Els alemanys van practicar les seves tècniques a Espanya amb els posteriors i cèlebres avions Stukas Ju-87, i van tenir una veritable obsessió a mantenir la presència d'aquests avions i les seves experiències en el més absolut secret. Tant és així que, quan la Guerra Civil espanyola va finalitzar, l'abril de 1939, tots els avions de la Legió Còndor foren lliurats a l'aviació franquista, excepte els Stukas.

A partir de juliol de 1936, qualsevol racó de la geografia espanyola es va convertir en un camp de batalla potencial. Fins a aquell moment, la guerra havia quedat circumscrita a camps de batalla de pocs quilòmetres i les víctimes eren exclusivament homes en edat militar. A partir de la Guerra Civil espanyola, les víctimes podien estar a centenars de quilòmetres dels llocs de l'enfrontament bèl·lic i ser senzillament població civil indefensa.

Gernika destruïda pels avions alemanys el 26 d'abril de 1937.
Bundesarchiv Bild 183-H25224, Guernica, Ruinen.

¹⁶ · Preston, P. *La Guerra Civil Española*. Barcelona: Mondadori, 2003, p. 186.

TELEGRAMMA IN ARRIVO

Provenienza ROMA
Data di partenza 16/3/38/XVI°
Data di arrivo 16/3/38/XVI°

urgente minimo

PER GENERALE VELARDI (.)

5626. INIZIARE DA STANOTTE AZIONE VIOLENTA SU
BARCELIONA CON MARTELLAMENTO DILUITO NEL
TEMPO (.)

078 / 05
16.3.38 XVI

V.

B. P. N. J.
ora 23.20'

Aquest telegrama marca l'inici dels terribles bombardeigs que va patir Barcelona els dies 16,17 i 18 de març de 1938.

Objectius militars i no militars

És indubtable que l'ús de l'aviació de bombardeig va tenir moltes vegades un ús exclusiu sobre objectius militars: ports del litoral mediterrani, com els de Barcelona (36 vaixells destruïts en el moment de ser ocupada la ciutat per les tropes franquistes el gener de 1939), València (38 vaixells destruïts en el moment de finalitzar la guerra), Tarragona (inoperant des del març de 1938), Alacant o Cartagena, foren bombardejats amb un èxit indubtable. Centrals hidroelèctriques, com les de la Pobla de Segur i Cabdella, situades als Pirineus, de les quals depenia el subministrament elèctric de Catalunya, foren bombardejades amb un èxit relatiu entre el 17 i el 19 de febrer de 1937, per una esquadrilla d'He-70 dirigida pel tinent Heinz Runze. Dipòsits de combustible, com els de CAMPSA de Bilbao, foren bombardejats el 12 de maig de 1937, i els de Barcelona patiren diversos bombardeigs fins que el 7 de juny de 1938 foren colpits per les bombes i incendiats.¹⁷ El fum generat pels incendis duraren uns quants dies i va arribar a tapar el sol. Sobre aquests darrers bombardeigs, ja fa molts anys, l'historiador Alcofar Nassaes va escriure el següent:¹⁸

"[...] la proporción de treinta y siete ataques para conseguir la destrucción de un objetivo no demasiado grande, como la CAMPSA de Barcelona, encajonado bajo la montaña y fortaleza de Montjuich, fue mucho mejor que la obtenida usualmente, con técnicas más modernas durante la II Guerra Mundial. Por otra parte, los aviadores consiguieron grandes éxitos en sus bombardeos sobre los objetivos industriales enemigos. Por ejemplo, consiguieron destruir más del doble de la totalidad de los depósitos de combustible que existían en la zona republicana al estallar la guerra, causando muchas dificultades en el almacenaje de estos productos, tras las destrucciones de los depósitos de Málaga, Almería, Bilbao, Santander, Barcelona, Cartagena, etc."

Per avaluar l'èxit d'algun d'aquests bombardeigs sobre objectius militars, cal destacar que uns dels objectius més ambicionats per l'aviació i la marina franquistes van ser el pont del ferrocarril de Colera i l'estació de ferrocarril de Portbou. Destruir el pont representava tallar la comunicació ferroviària entre la zona republicana i la veïna França. Malgrat els continus bombardeigs, el pont va quedar intacte, però el poble va ser destruït,

17 · El comunicat italià del dia 7 diu: "7 S-81.- bombardato porto Barcellona provocando colossale incendio deposito carburante CAMPSA."

18 · Nassaes, A. La aviación legionaria en la guerra civil española. Barcelona: Editorial Euros, 1975, p. 232.

A l'edició de la tarda del 25 de juliol de 1938 el *Corriere della Sera* va publicar aquesta fotografia d'un bombardeig sobre la nostra ciutat, remarcant els objectius suposadament militars de l'atac.
Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià.

mentre que la població civil vivia als afores per allunyar-se del perill que representaven les bombes i els obusos dirigits contra el pont, que queien en el nucli urbà. La veïna ciutat fronterera de Portbou també va ser intensament bombardejada per reduir o paralitzar el trànsit ferroviari. En aquest sentit, els atacs tampoc no van

tenir èxit. Un agent del SIFNE informava, el 30 de desembre de 1937, que “a pesar dels eficaços bombardeigs reprenen el servei de f.c. ràpidament”.

Lògicament, les zones industrials i algunes fàbriques importants van sofrir nombrosos atacs, encara que amb un èxit discutible perquè, malgrat que algunes d'elles van ser tocades per les bombes dels avions, molt poques es van veure obligades a parar la producció. Així, els forns d'acer i laminatge de Sagunt o la fàbrica de productes químics Cros de Badalona, tot i que foren colpits per les bombes, van continuar treballant.

Precisament un dels bombardeigs sobre aquesta darrera fàbrica fou notícia a la premsa d'Itàlia per tal de mostrar l'eficàcia de l'aviació d'aquest país en els atacs a les zones industrials i els nuls danys sobre la població civil. Malgrat la propaganda del règim feixista sobre aquesta suposada eficàcia —tal com se'n feia ressò el mateix *Corriere della Sera* a la portada de l'edició de la tarda del 25 de juliol, que mostrava fins i tot una fotografia aèria—¹⁹ insistint en el fet que es tractava estrictament d'un objectiu militar, en aquell mateix bombardeig van morir 60 civils que, pel paràmetre d'aquell moment, són molts.

Si analitzem la informació que tenim fins avui dia del País Valencià en relació als efectes dels bombardeigs sobre les indústries, els atacs de l'aviació van afectar un mínim de vuit fàbriques d'armament. Les instal·lacions més atacades, com hem dit més amunt, foren les de Sagunt, on la fàbrica número 15 va patir onze bombardeigs, però ni els forns d'acer ni els trens de laminatge deixaren de funcionar. La segona indústria més afectada per les bombes fou la SAF número 15 d'Alacant, seguida de les instal·lacions de Rabassa, que patiren cinc bombardeigs, les drassanes de la fàbrica número 22 de la Subsecretaria d'Armament i la fàbrica 2 b. Curiosament les fàbriques de la conca del Vinalopó i la localitat d'Ibi, on hi havia el gruix de la indústria de cartutxeria, no foren bombardejades, i els tallers de la IMAS d'Alcoi, que tanta importància tenien per a la producció d'armes, solament foren afectades en una ocasió.

L'èxit dels bombardeigs contra les zones industrials de Catalunya tampoc no fou considerable. Encara que moltes fàbriques foren objectiu de nombrosos atacs aeris, i en alguns casos les bombes van caure dins les fàbriques, molt poques es va veure obligades a paralitzar la producció. Ja el primer bombardeig, en aquest cas naval, sobre Barcelona, fou una premonició d'aquest fet. Els projectils van caure al cor de la ciutat, però el suposat objectiu, que era la fàbrica Elizalde, va resultar indemne i va continuar funcionant fins al final de la guerra. Alguns tallers, com els Vulcano, situats a la Barceloneta, al costat del port, també van mantenir l'activitat fins a la vigília de l'entrada dels franquistes a la ciutat, quan un dels darrers bombardeigs sobre Barcelona els afectà greument. A la rodalia, concretament a la ciutat industrial de Badalona, una sèrie de fàbriques i d'instal·lacions destinades a la fabricació de material de guerra que els serveis d'espionatge franquistes consideraven vitals per a l'abastament de l'exèrcit popular, foren bombardejades diverses vegades. En alguns casos, les fàbriques foren tocades per les bombes i ocasionaren algunes víctimes mortals entre els treballadors,

¹⁹ · El peu de foto parlava genèricament d'una “fàbrica d'armament”. Vegeu *Il Corriere della Sera* (Edizione del pomeriggio), 25 de juliol de 1938, p. 1.

com va succeir a la fàbrica G. de Andreis Metalgraf Española, dedicada a la producció de beines i cartutxos, però aquest fet no va afectar, encara que algunes informacions diuen que sí, la producció. Aquest també seria el cas de les fàbriques de productes químics Cros, de Badalona, i Gallart, de Montgat, tot i que sobre la primera hi ha informes que diuen que algunes línies de producció foren afectades pels bombardeigs.

A fàbriques com la dedicada a la construcció d'avions a Reus (SAF-3, antiga CASA de Getafe) va passar el mateix. Malgrat que la indústria fou colpida per les bombes, la producció no es va veure afectada i quan la fàbrica fou traslladada a Sabadell per decisió de la Sotssecretaria d'Aviació no va patir cap més bombardeig.

En algun cas, sí que els bombardeigs ocasionaren greus desperfectes, com fou el de la SAFA (Societat Anònima de Fibres Artificials), situada a la ciutat gironina de Blanes. En finalitzar la guerra, les destrosses i desperfectes a la fàbrica foren valorats en 7.000.000 de pessetes. Si tenim en compte que el total de pèrdues de les indústries tèxtils a Catalunya per causa de la guerra fou valorat en 80.000.000 de pessetes, les destrosses a l'esmentada fàbrica pujarien al 9% del total.

Una part del fracàs dels bombardeigs sobre objectius concrets, com les zones industrials o punts clau de comunicació, cal atribuir-lo al fet que, entre els anys 1936 i 1939, malgrat els avanços de l'aviació, la precisió dels bombardeigs era bastant quimèrica i, per tant, encara que l'aviació no va cessar en l'intent de destruir moltes fàbriques, en nombroses ocasions les bombes queien al voltant dels objectius i rares vegades els arribaven a colpir de ple. Per a això es necessitava perfeccionar els aparells tècnics dels avions, augmentar-ne considerablement el nombre i, al mateix temps, incrementar-ne la capacitat de càrrega i la grandària de les bombes. Però aquest perfeccionament no arribaria fins tres anys després de finalitzada la Guerra Civil, i un dels estats aliats de Franco, l'Alemanya nazi, en pagaria les conseqüències. Tres anys després, els objectius ja no serien concrets, i el nombre d'avions tampoc seria de mitja dotzena o poc més. La quantitat d'aeronaus arribaria a ésser de diversos centenars en cada atac, les bombes serien de major tonatge, i els bombardeigs extensius, amb la qual cosa l'objectiu ja no era un punt determinat, sinó que s'intentaria arrasar grans zones o ciutats senceres.

Tanmateix, i malgrat les imponents operacions de propaganda feixista i franquista, també durant la Guerra Civil espanyola s'assajaren els bombardeigs amb finalitats terroristes, dirigits sobretot als centres urbans. Ja s'ha parlat del cas de Gernika, però no fou pas l'únic ni possiblement el més significatiu des d'un punt de vista quantitatiu. Un exemple, entre molts altres, el tenim en els bombardeigs sobre Madrid de finals de la tardor de 1936, ordenats per Franco, segons Alfredo Kindelán:²⁰ “[...] y ello se puso en evidencia por aquellos días, cuando Franco ordenó un ensayo de actuación desmoralizadora de la población mediante bombardeos aéreos.” **També en són exemples els de València d'agost de 1937, ordenats per Ciano, i els de març de 1938 sobre Barcelona, ordenats pel propi Mussolini:** “Iniziare da stanotte azione violenta su Barcelona con martellamento diluito nel tempo.

TELEGRAMMA MUSSOLINI”.²¹ Aquests bombardeigs del 16, 17 i 18 de març sobre Barcelona causaren la mort d'un miler de persones. Foren els que més víctimes ocasionarien en una ciutat de la rereguarda republicana.²² Dels tres responsables, només Franco moriria al llit, gairebé 40 anys després. Escoles, hospitals, esglésies, biblioteques, fàbriques, mercats, autobusos, cues, es van convertir de la nit al dia en blanc potencial de l'aviació legionària italiana i de la Legió Còndor alemanya. Bé ho van saber els escolars del Liceu Francès de Lleida el 2 de novembre de 1937, o els feligresos que assistien a missa a l'església de Santa Maria de Durango, o les monges de clausura del convent de Santa Susanna d'aquesta mateixa ciutat el 31 de març de 1937, o els habitants de Tarragona²³ el 19 de juliol de 1937, o els lectors de la biblioteca del Centre de Lectura de Reus el 17 de setembre de 1937, o les famílies que esperaven el tren a l'estació del nord de Sagunt el 22 de desembre de 1937, o els nens amagats a l'església de Sant Felip Neri de Barcelona el 30 de gener de 1938, o els usuaris de l'autobús de l'empresa Roca que circulava per la Ronda de Sant Pau de Barcelona a primera hora del matí del 17 de març de 1938, o les dones que estaven comprant a mig matí del 25 de maig de 1938 en el mercat d'Alacant, o les dones que feien cues a les 8 del matí del 31 de maig a la ciutat de Granollers. Com ho van saber també els milers de dones i nens que, a finals de gener i principis de febrer de 1939, amb la guerra absolutament decidida, van ser impunement bombardejats en els carrers de Figueres.²⁴

Tots aquests bombardeigs i molts d'altres ocasionaren milers de víctimes entre la població civil que vivia als pobles i ciutats de la rereguarda republicana. Barcelona fou la ciutat on es va produir un nombre de víctimes més elevat, més de 2.500, seguida de Madrid i València. Però altres ciutats amb menys pes demogràfic, com Alacant, Durango, Gernika, Lleida, Alcanyís, Tarragona, Granollers, Figueres i Cartagena patiren un nombre de víctimes superior a les 200. En el cas de la ciutat d'Alacant, el nombre de víctimes mortals per bombardeig des del 5 de novembre de 1936 fins al 7 de desembre de 1938 s'eleva a 460, i el de ferits, a 684. En altres ciutats, com Bilbao, Reus, Badalona, Castelló de la Plana o Xàtiva, el nombre de víctimes mortals s'acosta a les 200.

S'ha de tenir en compte també l'efecte de desmoralització i indefensió que causaren les víctimes en pobles petits, de mil o dos mil habitants. Sis o set persones mortes en aquests pobles per causa d'un bombardeig és el record més inesborrable que ha quedat en la memòria dels seus habitants. Tan sols uns anys abans hagués estat impensable considerar aquests llocs com a objectiu militar i més impensable és que seria l'aviació italiana i no l'alemanya la responsable, excepte en el cas de Figueres, de tots aquests bombardeigs.

21 · Juliana, E.; Villarroya, J. “Mussolini: Machacá Barcelona”. *Revista La Vanguardia*, Barcelona, 16/12/2001, p. 4. Grassia, E. *L'aviation Legionaria da bombardamento. Spagna 1936-1939. Iniziare da stanotte azione violenta su Barcellona*. Roma: IBN Editore, 2009.

22 · Sobre aquest sagnant episodi de la Guerra Civil espanyola, vegeu Villarroya i Font, J. *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil 1936-1939*. Barcelona: Regiduria de Drets Civils i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, i Lo Cascio, P. i Oliveira, S. *Tres dies de març*. Girona: El Punt, 2008.

23 · Malgrat que la ciutat de Tarragona va patir desenes de bombardeigs, aquest del 19 de juliol de 1937, realitzat per tres S-81 a baixa altura, ocasionà 51 morts i 104 ferits, un 25 % del total de la guerra. González Huix, F. *El asedio aéreo 1937-1939*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV-Diputació de Tarragona, 1990. Arnabat, R.; Íñiguez, D. *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i Terres de l'Ebre 1936-1939*. Valls: Cossetània Edicions, 2013.

24 · García Algilaga, D. *Ales Negres i Xampinyons. Bombardeigs i Refugis. Figueres 1936-1939*. Barcelona: Gorbs, 2015.

20 · Kindelán, A. *Mis Cuadernos de Guerra*. Barcelona, 1982, p. 91.

**Sigue siempre las indicaciones
de las flechas**

Imaginant defenses: les polítiques de protecció de la població civil

Els bombardeigs sobre les ciutats de la rereguarda republicana van obligar les autoritats a protegir els seus ciutadans de la manera més eficaç possible, però fins a aquell moment no hi havia exemples sobre allò que calia fer. Malgrat aquestes circumstàncies, les autoritats, amb la participació dels ciutadans, van iniciar primer de manera improvisada en moltes ciutats i pobles, i posteriorment de manera més organitzada i metòdica, una labor de defensa passiva, amb la construcció de milers de refugis. A València, per exemple, van arribar a construir-se 173 refugis amb capacitat per a 38.564 persones, a Barcelona uns 1.300²⁵ que, amb els túnels dels metros, podien arribar a protegir unes 300.000 persones. Més sort en aquest sentit van tenir els habitants de Tarragona, ja que el març de 1938 podia considerar-se acabat el pla previst de refugis i més de 20.000 persones s'hi podien protegir.

La tasca de defensa passiva no quedava circumscrita a la construcció de refugis, sinó que també havia d'aconsejar a la població civil el que havia de fer, les precaucions que calia prendre, organitzar brigades de socors i de desenrunament, organitzar la sanitat, etc. Com a conclusió sobre aquest aspecte de la defensa passiva, cal dir que el conjunt de les autoritats republicanes, comptant amb la col·laboració i el voluntarisme de

25 · La ciutat de Barcelona va patir fins al final de la guerra fins a 194 bombardejors, la majoria aeris. Abans que la ciutat fos castigada sistemàticament per les bombes, les autoritats civils de Barcelona ja havien començat a conscienciar la població sobre l'amenaça aèria. Així, el mes de setembre de 1936 l'Ajuntament creava un Servei de Defensa Passiva Antiaèria, que es va encarregar de prendre les primeres mesures preventives, entre elles la inspecció de soterranis per poder habilitar-los com a refugis. Més tard es donarien instruccions específiques a la població sobre el que calia fer en cas d'atac i es van editar auques per facilitar la difusió d'aquests consells. A la ciutat es van habilitar fins a 1.300 refugis, gràcies en bona part al treball dels mateixos veïns. Una ciutat sota terra. Bona part d'aquests refugis antiaeris els constituïen els soterranis de les cases i dels immobles particulars. Es van dur a terme fins a 17.000 inspeccions de soterranis dels quals només 700 es va considerar que reunien els requisits. Entre la documentació de la Junta de Defensa Passiva s'hi inclouen aquests plànols, elaborats pel servei topogràfic de l'Ajuntament per dur a terme el control dels soterranis. La ciutat de Barcelona, i més concretament la nova ciutat que s'habilitava sota terra, es va dividir per zones i cadascuna tenia una persona responsable. La ciutat va ser dividida en vint zones i de cadascuna d'aquestes es van elaborar mapes de diferents seccions. Val la pena destacar que un dels personatges més importants del Servei de Defensa Passiva Antiaèria fou l'arquitecte Ramon Parera. Després de la guerra, i gràcies a algunes amistats angleses, tingué l'oportunitat d'exiliar-se a Londres i entrà en el debat viscut en aquesta ciutat durant la Segona Guerra Mundial entorn de quin model de defensa passiva s'havia de fer servir. L'anomenat *model Barcelona*, del qual Parera havia estat un dels artífexs, preveia una assumpció de responsabilitat important de l'administració pública en la construcció de refugis col·lectius. Aquesta visió xocà amb les directrius del govern conservador, que plantejava una defensa passiva a partir de la iniciativa individual dels ciutadans. Finalment se seguí aquest últim model, amb el resultat desastrós de més de 40.000 víctimes civils.

milers de persones, es van esforçar notablement per protegir al màxim la població civil del perill de l'aviació.

Malgrat el risc de repetir-nos, cal insistir que tot i que l'esforç constructiu i econòmic va ser enorme, moltes vegades va quedar limitat per la falta de recursos materials (ferro i ciment, per exemple) i humans, especialment a partir de la meitat de 1938, quan la derrota semblava inevitable. És evident, d'altra banda, que aquest esforç, encara que ingent, no va servir a les grans ciutats per protegir la majoria de la població que, no ho oblidem, estava subjecta a una pressió molt alta per causa dels bombardeigs que afectaven, i molt, la moral. Però per protegir de debò els habitants de la rereguarda d'una manera més eficaç, s'haguessin necessitat canons antiaeris i avions de caça que s'enfrontessin als avions de bombardeig sobre les ciutats de la rereguarda, dels quals el govern republicà no va disposar, ja que l'aviació republicana va estar en total desavantatge a partir de l'estiu de 1937. Només la ciutat de Cartagena, per la seva importància militar i l'artillat anterior a l'esclat de la Guerra Civil, va tenir una defensa antiaèria eficaç, ajudada per la presència d'alguna esquadrilla de caça situada en algun aeroport proper.

La Guerra Civil espanyola va iniciar un camí que va passar per Madrid, Durango, Gernika, Cartagena Alacant, Alcoi, València, Alcanyís, Reus, Tarragona, Lleida, Barcelona, Badalona, Granollers, Figueres, que va continuar per Varsòvia, Rotterdam, Londres, Coventry, Hamburg, Berlín, Dresden i que acabaria momentàniament a Hiroshima i Nagasaki. I dic momentàniament, perquè, des que l'aviació va demostrar el seu terrorífic poder i la seva capacitat de dur la destrucció, la desolació i la mort a qualsevol racó de la terra, no ha deixat d'utilitzar-se.

Badalona a l'estiu de 1936

Retirada del monument a Roca i Pi de la Rambla, juliol de 1936.
MB. Arxiu Josep M. Cuyàs. Fotografia: Francesc Domingo.

La ciutat davant el perill dels bombardeigs

A finals de juliol de 1936, en una visita a París de l'alcalde de Badalona, Pere Cané i Barceló, que hi era per participar en la conferència²⁶ contra els bombardeigs de ciutats obertes i d'acció per la pau, on es denunciaren els criminals bombardeigs que patien les ciutats catalanes, va començar la seva intervenció descrivint Badalona amb els mots següents:²⁷

“Badalona, bressada per les aigües del Mediterrani, es troba situada a 10 quilòmetres al Nord de Barcelona, i tant per l'extensió del seu territori, que comprèn uns 15 quilòmetres quadrats, com per la seva població, és una de les ciutats més importants de Catalunya, potser la primera després de la capital.

La població de Badalona que, abans de la guerra, era en xifres rodones, de 50.000 habitants, ha crescut darrerament, en notable proporció, a causa, principalment, dels refugiats d'arreu d'Espanya que s'hi ha acollit, fins el punt de vorejar actualment els seixanta mil habitants.

Sense que sigui negligible la zona agrícola, que comprèn unes mil famílies, que viuen del conreu de la terra i essent unes tres-centes les que es dediquen a la pesca, és Badalona sens dubte, una ciutat eminentment industrial; en dóna idea el fet que, només les indústries del ram fàbril, tèxtil i annexes ocupaven a primers del mil nou-cents trenta-set,

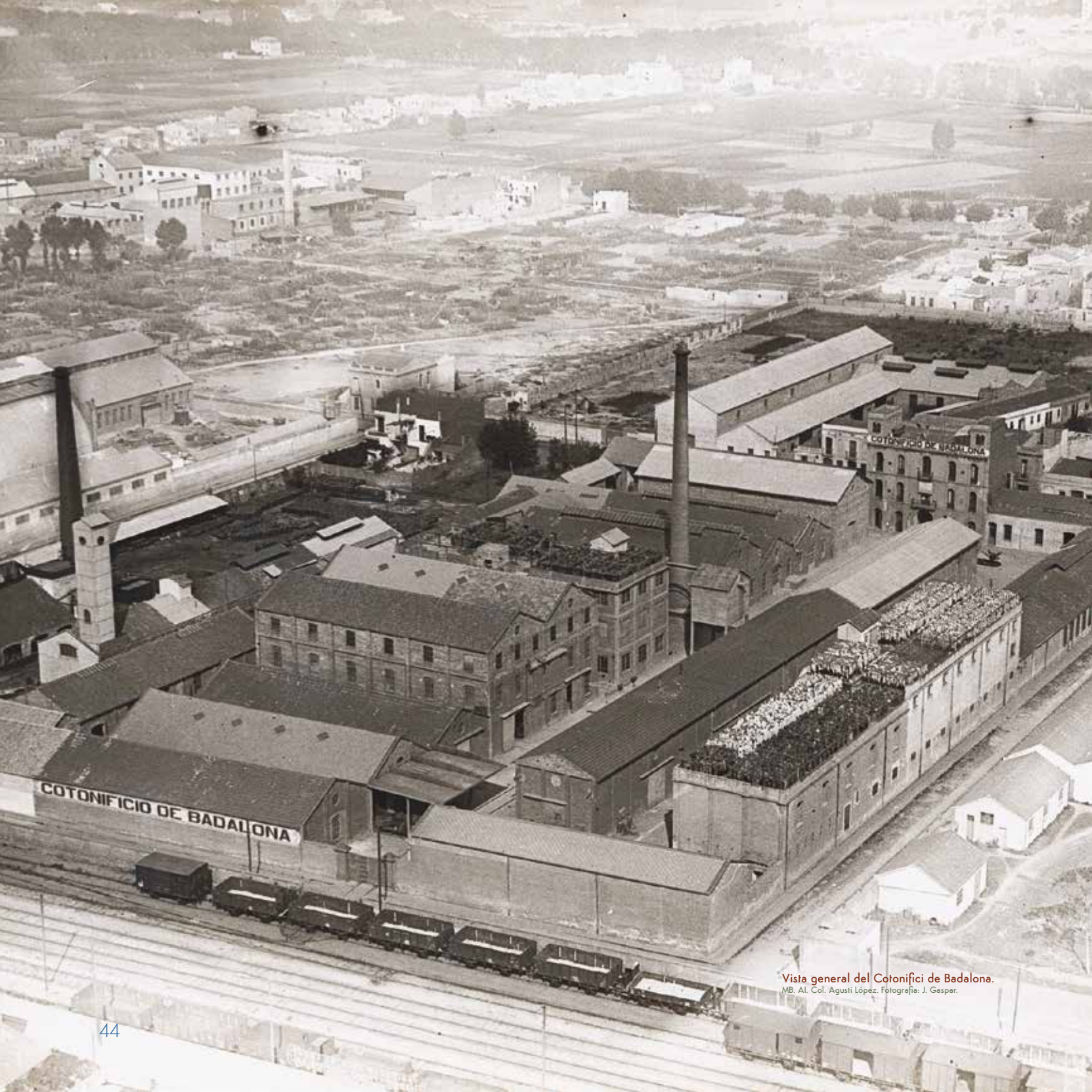
Excavaciones arqueológicas
La ponencia de Archivos, Bibliotecas y Bellas Artes del Consejo de Cultura de la Generalidad, ha informado favorablemente la petición de continuar las excavaciones que la Agrupación excursionista de Badalona viene efectuando en los terrenos de la vecina ciudad conocidos con el nombre de «Clos de la Torre».
La excavación deberá dirigirla el Patronato del Museo de Badalona, y los objetos que sean excavados deberán ser depositados en un Museo público realizándose todas las operaciones bajo la vigilancia y control de la sección histórico-arqueológica del Instituto de Estudios Catalanes.

La Vanguardia, 5 d'abril de 1936.
Hemeroteca de La Vanguardia.

26 · Una notícia sobre aquesta conferència la tenim a *La Vanguardia*, 29/07/1938. A la notícia també es parla de la projecció en un cinema dels Camps Elisis, del film *Catalunya Màrtir*. A la projecció, entre d'altres, assistiren els alcaldes de Granollers, Blanes i Badalona. L'informe es troba a AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/4.

27 · Una còpia del text es conserva a AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/4.

Vista general del Cotonificio de Badalona.
MB. Al. Col. Agustí López. Fotografia: J. Gaspar.

PREVENCIONS PER AL CAS DE BOMBARDEIG

En el cas d'apagament de l'enllumenat públic, que significaria possibilitat de què fos intentat el bombardeig de Barcelona i de la nostra ciutat, cal que els ciutadans tinguin en compte i obsequin les següents prescripcions:

- 1ª.- Els serens donaran el senyal d'alarma, mitjançant tres tocs llargs de trompeta i totes les fàbriques i tallers faran funcionar llurs sirenes, per espai de tres minuts i amb la màxima intensitat possible.
- 2ª.- Mentre subsisteixi l'alarma, totes les farmàcies hauran d'estar obertes.
- 3ª.- Mentre subsisteixi l'alarma no podran circular altres vehicles que els de caràcter oficial.
- 4ª.- Tots els veïns en anunciar-se el perill i mentre aquest subsisteixi, apagaran els llums i tancaran hermèticament les portes i finestres, de manera que les cases restin absolutament a les fosques. Els infractors seran degudament sancionats.
- 5ª.- En desaparèixer el perill, novament els serens donaran tres tocs persistents de trompeta i funcionaran, per tres minuts, les sirenes de les fàbriques i tallers.

Badalona, 18 de desembre del 1936.

L'Alcalde.

Ban de l'alcalde Frederic Xifré.
AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

set mil treballadors, compresos homes i dones; les fàbriques de vidre i cristall, tenien empleats uns mil cinc cents obrers; i en pertanyien tres mil al ram de la construcció.”

Aquesta descripció respon bastant al que era la Badalona dels anys trenta, si exceptuem el fet volgudament oblidat que a la ciutat també hi havia indústries químiques i metal·lúrgiques, algunes tan importants com la Cros i G. de Andreis Metalgraf Española (*la Llauna*), Unión Española de Explosivos, CAMPSA, Carreras Sojoul, Riviere o la Concentració Metalúrgica, que durant la guerra es dedicaven a la fabricació de material bèl·lic, els primers mesos per a les milícies i després per a l'Exèrcit Popular de la República. Per això no apareixen en la descripció.²⁸

Si anem una mica més endarrere, concretament a principis dels anys trenta, ens trobem que la victòria republicana a les eleccions municipals d'abril de 1931 va portar, el dia 14, a la proclamació de la Segona República, que fou rebuda amb entusiasme. Badalona va viure intensament tots els esdeveniments polítics i socials d'aquells anys. Electoralment, la ciutat mostrà una clara predisposició cap a les forces progressistes, i Esquerra Republicana de Catalunya va mantenir la primacia política durant tot el període. Alhora, la Lliga s'havia consolidat com a segona força política de la ciutat.

En el camp sindical, la CNT continuava essent la central clarament preponderant, malgrat la crisi oberta entre el sector moderat — trentista — i el radical — faista —. Les seqüeles de la depressió econòmica afectaren també Badalona i provocaren una taxa d'atur elevada i una crisi molt forta, sobretot en els sectors metal·lúrgic, tèxtil i de la construcció. La difícil situació econòmica no va facilitar gens l'estabilització del nou règim democràtic. Els conflictes laborals i la polarització política eren causa d'una continuada agitació política i social, plasmada en fets com els d'octubre de 1934, en els quals Badalona fou de les darreres ciutats a rendir-se.

En el camp cultural, els anys trenta van veure la consolidació de projectes com el de les edicions Proa, l'inici de les excavacions al Clos de la Torre, la inauguració del primer museu de la ciutat, a la seu de l'Agrupació Excursionista de Badalona, la inauguració del primer institut de secundària — l'Institut Albéniz — i la posada en marxa de Ràdio Badalona el 9 de novembre de 1933. Nombrosos setmanaris com *El Eco de Badalona*, *Sol Ixent*, *República*, *Front*, *Aubada* i d'altres informaven els badalonins sobre tot el que passava a la ciutat. Tot plegat ens mostra una població amb problemes, però molt vital, i una prova d'aquesta vitalitat és que, precisament el diumenge 19 de juliol de 1936, estava prevista la inauguració de la Fira Comercial i Industrial de Badalona. La revolta militar i l'inici de la Guerra Civil ho van impedir.

Des de les primeres setmanes de la guerra es va tenir plena consciència que la ciutat estava en perill. No solament per la possible presència d'avions, sinó també per la presència de vaixells facciosos que, a partir de finals d'octubre de 1936, feren nombroses incursions contra la costa catalana. Precisament la primera

28 · Sobre les indústries de guerra a Catalunya, es poden veure les obres de Madariaga Fernández, F.J. *Tarradellas y la industria de guerra de Cataluña: 1936-1939*. Lleida: Ed. Milenio, 2008. Pagès i Blanch, P. *La Comissió de la Indústria de Guerra de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: PAM, 2008. Sobre les indústries de guerra a Badalona: Caravaca i Fernández, S. *Les indústries de guerra a Badalona durant la guerra civil (1936-1939)*. Projecte final de Màster. Universitat de Barcelona, 2014.

Full que es repartia als municipis costaners de Catalunya perquè els seus habitants identifiquessin els vaixells de guerra rebels.

incursió del creuer *Canarias* a la badia de Roses i el rumor, fals, que els feixistes desembarcaven en aquest indret empordanès, fou la causa que en diferents llocs de les comarques gironines es prenguessin represàlies. A Girona, la presó fou assaltada i setze detinguts foren executats. A Sant Feliu de Guíxols deu persones foren conduïdes al cementiri i executades, entre elles sis capellans, i a Olot, deu olotins foren trets de la presó, conduïts al Prat del Triai i afusellats.²⁹

29 · Sobre aquestes represàlies i altres, podeu veure: Solé i Sabaté, J.M.; Villarroya i Font, J. *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 187-200.

Se reanudan las servicios de comunicaciones. - Notas varias.

BADALONA, 28.

Desde el pasado domingo circulan tranvías desde Barcelona a nuestra ciudad. También hacen su recorrido los de Badalona a Mongat.

Ayer también empezaron a circular trenes con un horario previamente fijado.

—Desde nuestra ciudad han salido diversos camiones repletos de entusiastas elementos que integran las milicias populares con dirección a la capital de Aragón.

—Ayer fueron abonados en nuestra ciudad los jornales correspondientes a la semana pasada. Con este motivo, los Bancos locales tuvieron abiertas sus puertas durante la mañana de ayer.

—Los servicios de abastecimientos de la ciudad están completamente garantizados.

—Efecto de la orden dada hoy por todas las organizaciones obreras, se ha reanudado el trabajo en fábricas y talleres.

También los establecimientos han abierto sus puertas quedando normalizada la vida de la ciudad.

—El Comité de Salud Pública cuida de una manera especialísima de que las familias necesitadas y afectadas por el paro forzoso sean atendidas debidamente.—A.

La Vanguardia, 30 de juliol de 1936.
Hemeroteca de La Vanguardia.

Varia

Festival nocturno a beneficio de las Milicias antifascistas de Badalona

En el campo de la Unió Gimnástica y Esportiva de Badalona tendrá efecto mañana un festival nocturno, desarrollándose el programa de la siguiente forma:

A las 10: Partido de basquetbol entre Centre Esportiu Badaloní y U.G.E. Badalona.

A las 10'15: Carreras de relevos olímpicos y suecos, entre la U.G.E. de Badalona y un potente equipo forastero.

Final de fiesta. Un selecto repertorio de bailes. Precio único de entrada, una peseta.

La Vanguardia, 25 de setembre de 1936.
Hemeroteca de La Vanguardia.

LA VANGUARDIA

LOS DEPORTES

MAÑANA SE INAUGURARÁ EN BADALONA UN MAGNÍFICO CAMPO DE DEPORTES

Alineaciones del Barcelona y Español en Badalona y Casa Rabia

Festivales benéficos para hoy y mañana

Fútbol

EL CAMPEONATO DE CATALUÑA

El Barcelona y el Español en Badalona y Casa Rabia

Ya se sabe que el Barcelona entre ausencias, rebeldías y bajas es el equipo que, contando con un más completo cuadro de jugadores, se halla en más dificultades que ninguno para formar el equipo, y así esta semana, a pesar de contar ya con el entrenador O'Connor, el entrenamiento ha debido realizarse con vistas a formar el equipo tal como actuó el pasado domingo en Las Cortes contra el Sabadell. La única variación ha consistido en cambiar de sitio a Balmansa, poniéndole en el interior derecho, al lado de Vastórr, y a Pedrol al lado de Munibó, medida que encontramos acertada porque Vastórr necesita menos el apoyo del interior que Munibó; a éste puede ayudarse más Pedrol que Balmansa y a Balmansa puede ayudarse más Vastórr que Munibó.

Por tanto, para jugar contra el Badalona en el campo de ésta, el Barcelona presentará el equipo alineado como sigue:

Iborra, Zabalo, Itza, Argemí, Franco, Bordin, Vastórr, Balmansa, Escalá, Pedrol y Munibó.

El Español recibirá en su campo la visita del Granollers que, si succumbió en su campo ante el Badalona —y esto da una idea de los peligros que ha de atravesar mañana el Barcelona— parece lógico que haya de sucumbir ante el Español en Casa Rabia por ser en Casa Rabia y por resultar el once blanquiazul en los presentes momentos uno de los mejores conjuntos, hecho confirmado el pasado domingo triunfando en Girona.

Esto no obstante, el fútbol es el fútbol y el Granollers tiene elementos para dar sorpresas en cuanto se conjuntan, cosa que podría empezar a suceder precisamente el domingo. Porque el Español también tiene sus dificultades para la formación del once y no puede contar, por lesiones, con Dávila ni con Quereda. Sólo habrá de actuar de interior, y de medio centro, se alineará Espada, quien en Girona confirmó que está en su sitio y en el cual se le debe mantener siempre que Solé no se halla en gran forma. (Solé está resentido de la lesión que sufrió en Girona). A cambio de las bajas registradas, tiene el Español la satisfacción de poder alinearse, en reserva, que se espera brillante, al atacante Lacoma, uno de los puntales del equipo durante la pasada temporada. Y en definitiva para el «match» con el Granollers alineará: Español a Martorell, Pardo, Pérez, Manólin, Espada, Lacoma, Prat, Solé, Chas, Albella y Bosch.

Este partido, que se espera haya de resultar una buena exhibición blanquiazul, empezará a las 3'30.

Quedan anulados todos los pases concedidos por el club en la temporada anterior, siendo únicamente válidos los de la actual temporada.

La Vanguardia, 10 d'octubre de 1936.
Hemeroteca de La Vanguardia.

MEJORANDO LA POTENCIALIDAD DEPORTIVA DE CATALUÑA

El nuevo campo del Badalona E. C.

Mañana en su partido contra el Barcelona inaugurará el Badalona E. C. su nuevo y magnífico terreno de juego, situado en el centro de la ciudad y con inmejorables medidas de comunicación y acceso.

Está situado en los alrededores de la estación de la Cometa, a dos minutos escasos de la parada final de tranvías y autobuses, teniendo su entrada más conocida por el Parque Municipal. El Ayuntamiento badalonés acaba de conceder el permiso para que una de las puertas del nuevo terreno de juego tenga acceso por dicho parque.

Así el molesto «raid» a Mongat primero, y a San Adrián, después, se ha convertido para los aficionados barceloneses en un desplazamiento fácil y sin molestias alguna.

El nuevo campo de juego es bello y amplio, por su emplazamiento y por la amplitud de sus gradas que permitirán presenciar los partidos sin dificultades visuales a quince mil espectadores. Entre las instalaciones destaca la tribuna, capaz para mil ochocientos espectadores, con localidades numeradas.

Los jugadores, también tendrán un magnífico tapiz para actuar sobre una cancha de ciento dos metros por sesenta y siete, lozano graso y sin el más leve desnivel.

Bajo la gran tribuna se han construido, por separado, los vestuarios de los equipos, árbitros, enfermería, gimnasio café-bar y sala de directivos, todo sobre piso de cemento, con agua y gas y electricidad.

Falta por instalar el marcador que, por ahora, tendrá que ser provisional, ya que los directivos catalanes están estudiando la posibilidad de que sea eléctrico y de gran tamaño.

Indudablemente que en la inauguración, como en todas, se observarán algunas fallos de detalle. No obstante, los que mañana veyan a Badalona se darán perfecta cuenta de la importancia de la obra llevada a cabo por el Badalona que con su meritorio esfuerzo ha dado a Cataluña un nuevo y hermoso estadio, mejorando el conjunto de nuestra potencialidad deportiva.

Para evitar el espionaje en nuestras costas

El alcalde de Badalona, de acuerdo con el Cuartel General del Ejército del Este, ha dictado el siguiente bando:

«Primero. — Queda absolutamente prohibida la circulación por la playa desde el amanecer hasta el alba a toda persona y por todos los motivos. Mientras sea de noche, solamente pueden circular por la playa las autoridades competentes y las fuerzas encargadas especialmente de la vigilancia de playas.

Segundo. — Queda terminantemente prohibido a toda persona que no esté especialmente autorizada, introducirse en las trincheras existentes en la playa y en los pasos subterráneos allí existentes.

Esta prohibición es absoluta para todas horas del día y de la noche.

Tercero. — El paso a la playa habrá de hacerse precisamente por los pasos o pasarelas establecidos a lo largo de la misma.

Queda, por tanto, prohibido saltar por encima de las trincheras.

Cuarto. — Queda absolutamente prohibido estropear las trincheras por ningún concepto, así como llevarse sacos de arena, aunque sea con el propósito de volverlos después a su puesto.

Quinto. — Los infractores de las presentes disposiciones, aparte el peligro personal inmediato en que se encontrasen, por las órdenes rigurosas que tienen los agentes de la autoridad, serán sancionados por mi autoridad con el máximo rigor y entregados, si fuese procedente, a los Tribunales Populares.

Esta Alcaldía espera del buen sentido de los ciudadanos de Badalona, así como de los que de fuera vienen a nuestras playas, que cumplirán fielmente las precedentes disposiciones, y que no harán necesaria la imposición de sanciones, en la exigencia de las cuales habría que ser inexorable.

Badalona, 18 de junio de 1937.—El alcalde, José Martínez.»

La Vanguardia, 20 de juny de 1937.
Hemeroteca de La Vanguardia.

Gran actividad de la aviación republicana en el frente del Este

Un «Heinkel» derribado

Los aparatos enemigos bombardean Puebla de Híjar y los alrededores de Barcelona, siendo rechazados en Cartagena

COMUNICADO OFICIAL

Fuente del Aire:

«Hoy hemos de agradecer que intensificó durante la noche última y el día de hoy sobre territorio catalano a la zona del Ejército del Este, recibiendo en el cual viene desplegando el enemigo su correspondiente actividad. Los bombarderos y diversos se realizaron contra

concentraciones de tropas, baterías cuyo emplazamiento se descubrió, y aviones que trasladaban por los carreteros, habiéndose podido comprobar que algunos de ellos que conducían material.

Con motivo de un ataque aéreo contra Puebla de Híjar, salieron muchos aviones, originándose combates, en el que logramos derribar un Heinkel, derribado nosotros un «Heinkel» y otro avión se saltó arrojándose en paracaídas.

«En ocasión fortísima recibí hoy un bombardeo sobre Alondra.

También habiéndose con gran número de aparatos, Puebla de Híjar.

A las once y media de la noche se presentaron sobre Barcelona dos aviones, dejando caer bombas sobre Badalona y Mongat.

El intento de ataque aéreo contra Cartagena fue frustrado hoy por el fuego de cañón de las baterías de dicha plaza y la correspondencia de aviones nuestras de esta.»

Ejército de Tierra: «En momentos sucesivos que continuó en las diversas acciones.»

La Vanguardia, 9 de març de 1938.
Hemeroteca de La Vanguardia.

El film «Catalunya, màrtir», ha sido proyectado en París

Anteanoche se proyectó en un cinema de los Campos Eliseos, de París, y ante numerosísimo público, entre el que se encontraban destacadas personalidades del mundo político, literario, artístico y cinematográfico de Francia, el film «Catalunya màrtir», que hace referencia a los bombardeos de Barcelona y en el que aparece ya el bombardeo de la catedral de nuestra ciudad.

Entre los invitados figuraban el periodista Pertinax; el célebre cineasta Jean Renoir, autor del film «La Marsellesa»; el escritor Lucien Vogel; el presidente de las Cortes de la República, señor Martínez Barrio, y otras personalidades.

Antes de la proyección del film, el comisario de Propaganda de la Generalidad de Cataluña pronunció un discurso exponiendo a los asistentes la intervención de la aviación italoalemana en la guerra española.

Habló a continuación el alcalde de Barcelona, exponiendo detalles y episodios de los bombardeos, con el fin de constatar la crueldad con que han sido hechos.

Con el comisario de Propaganda y el señor Salvadó, ocuparon la presidencia del acto los alcaldes de Granollers, Blanes y Badalona.

La emoción que produjo la proyección de este film ha sido realmente extraordinaria. Justamente ahora que se acaban de redactar los acuerdos adoptados por la Conferencia contra los bombardeos de ciudades abiertas y de acción para la Paz, celebrada también en París, este film viene a constituir una acusación irrecusable, una prueba trágica y palpable de lo que representa nuestra lucha. Ante todo el mundo, «Catalunya màrtir» producirá la impresión de horror y repugnancia que se acaba de constatar entre los primeros que la han visto.

La Vanguardia, 29 de julio de 1938.
Hemeroteca de La Vanguardia.

La conseqüència immediata fou que en pocs dies s'inicià la construcció de trinxeres i fortificacions, principalment a la platja, per defensar-se d'un possible desembarcament així com la construcció de refugis antiaeris. La primera setmana de novembre foren organitzats diferents torns de treballadors per tal d'avançar ràpidament en la construcció de refugis. Segons J. M. Cuyàs,³⁰ els torns i els refugis foren els següents:³¹

- Refugi carrer d'en Prim: vuit torns de deu persones distribuïts entre les seccions de paletes i pintors.

- Refugi del carrer del Porvenir, travessia d'Anton Romeu: vuit torns de cinc persones distribuïts entre les seccions de paletes i mosaistes.

- Refugi del carrer del General Weyler: vuit torns de deu persones distribuïts entre les seccions de paletes i mosaistes.

- Refugi del carrer de Pi i Gibert: vuit torns de deu persones distribuïdes entre les seccions de guixaires i paletes.

Alguns intents de construir refugis —per exemple, el que s'havia de construir sota el carrer del Temple— foren deixats sense efecte, ja que havia sortit sorra i tenien, per tant, poca consistència. En altres casos foren les filtracions d'aigua les que obligaren a abandonar la construcció d'un refugi, com fou el cas del començat al carrer de Guixeres. Les filtracions d'aigua també foren la causa de prohibir l'entrada al refugi del carrer del General Weyler, ja que es produïren algunes esllavissades a l'interior i el terra va quedar convertit en un llac. Malgrat tots aquests problemes, a finals de gener, el refugi del carrer d'en Prim estava acabat i els de Pi Gibert i Artigues a punt d'acabar-se.

La Conselleria de Defensa, a través de la seva Comissió Permanent, fou l'encarregada, durant els primers mesos, de la defensa passiva de la ciutat.³² A part de la construcció dels

refugis i trinxeres esmentats, la Comissió va tenir com una de les seves primeres preocupacions, la de comprar i instal·lar una sirena potent, per tal d'avisar en cas de perill. Així mateix, també va posar en marxa un magnífic projector amb un abast de 20/30 quilòmetres per assegurar la vigilància de la costa. Igualment va ordenar,

seguint les disposicions del govern de la República, apagar els llums a les 9 de la nit. Per assegurar l'assistència sanitària en el moment que sonessin les alarmes, les farmàcies havien de restar obertes i a cada una d'elles s'hi traslladava un metge prèviament designat. També va tenir cura dels hospitals i de cases de guariment i de coordinar la tasca del cos de bombers i la Creu Roja. Finalment, va ordenar la impressió de cartells, que foren profusament distribuïts per la ciutat, on es recollia i recordava tot el que els badalonins havien de fer en cas de bombardeigs.

Mentre es prenen totes aquestes mesures, el perill d'un atac, per mar o per aire, contra Badalona era cada cop més probable i la por anava penetrant cada cop més en l'ànim dels badalonins i badalonines. Només va faltar que, poc abans de les 10 de la nit del 13 de febrer de 1937, comencessin a sentir-se una sèrie de formidables explosions, que causaren un gran esverament entre la població. Mentre hi havia gent que fugia esparverada cap a la muntanya, altres abandonaven tranquil·lament els cinemes, que quedaren mig buits. Militants dels sindicats ocuparen militarment la Rambla i alguns milicians feren escorcolls i detencions, que, en poques hores, quedaren en no-res. A les 11 el perill ja havia passat, i si Badalona restava indemne, no era aquest el cas de Barcelona, on unes quantes andanades del creuer italià *Eugenio di Savoia* havien caigut en plena ciutat, ocasionant, per primera vegada, víctimes³³ i danys a la Ciutat Comtal. Aquestes canonades del vaixell italià foren contestades per les bateries de costa republicanes, entre elles les de Badalona.³⁴ “El bombardeig que una nit feren sobre Barcelona uns vaixells italians que dispararen i van fer moltes víctimes al Passeig de Sant Joan, va ser la ocasió de que desaparessin contra aquells vaixells que van fugir en la fosca com havien vingut”. **Aquest seguit de canonades augmentaren el pànic entre molts badalonins.** “Al matí següent, les autoritats municipals de Badalona vingueren a obsequiar-nos agraïts [sic], no perquè haguéssim disparat contra els italians sinó per la proesa de que disparéssim per sobre la ciutat de Badalona sense tocar-la”. **En poques hores, la tranquil·litat va tornar a regnar entre els badalonins, però per pocs dies: la propera vegada que els obusos o bombes xiuessin, el seu objectiu seria, per primera vegada, Badalona.**

La Vanguardia, 18 de juliol de 1936.
Hemeroteca de La Vanguardia.

30 · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 47.

31 · Per consultar el conjunt de refugis construïts a Badalona, vegeu: AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Assistència social i beneficència. Junta Local de Defensa Passiva. Informes. 1939-40. Coixes 2171-2173.

32 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/27 i 28.

33 · Les víctimes mortals foren 18. Villarroya, J. *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*, p. 20 i següents.

34 · Aquesta resposta està perfectament documentada en el diari de Josep Mercader: www.totselsnoms.org/continguts/testimonis.

Ayer dejaron una estela de sangre y de dolor entre la población civil de Cataluña

VERSION OFICIAL

COMUNICADO DE LA CONSEJERIA DE DEFENSA AL PRESIDENTE DE CATALUNA

«A las nueve y eatorce minutos han aparecido sobre el llano del Besós dos trimotores que han lanzado 80 bombas incendiarias contra la fábrica «Energía Eléctrica» de San Adrián, que no han conseguido su objetivo.

Después se han dirigido a Sabadell donde han intentado bombardear el campo de aviación, que tampoco han conseguido su objetivo.

En Gramanet, han destruido dos casas resultando una mujer muerta.

En Badalona, han bombardeado la fábrica Cros sin causar daños. Han destruido dos casas de la calle de Tortosa, resultando un muerto y tres heridos.

Al retirarse los aviones facciosos, han lanzado tres bombas sobre un barco que se encontraba a unos 300 metros de la costa, no causándole daños.

Los aviones facciosos, primero dos, a los cuales se han unido dos más después, eran trimotores monoplanos que llevaban en el fusilaje la bandera republicana y en las alas, unas rayas negras.

De nuestros redactores y corresponsales

En Badalona

Los aviones facciosos — que eran cuatro —, después de haber volado sobre Barcelona marcharon en escuadrilla sobre el Tibidabo, donde se separaron, marchando siempre a gran altura, dos de ellos hacia Badalona, mientras los dos restantes seguían con rumbo al Vallés.

Los que se dirigieron a Badalona volaron sobre aquella ciudad unos minutos, como orientándose, y una vez esto logrado dejaron caer su metralla criminal sobre los objetivos que perseguían y que, desde luego, no alcanzaron. La alarma cundió rápidamente en aquella pacífica población, si bien no provocó ningún desconcierto, ya que las órdenes de la autoridad fueron seguidas estrictamente. Se registraron, no obstante, algunas imprudencias, como las de permanecer algunos vecinos en mitad de calles y plazas, ya que en ellos sin duda pudo más la atracción inconsciente del peligro que el deber de resguardarse.

Cayeron bombas en la carretera, frente al Matadero, en el campo de Can Llobera y en la calle de Tortosa, donde destruyeron dos casas.

Las bombas tenían la forma cilíndrica, de unos veinte centímetros de longitud y unos cinco de diámetro, y su carga principal, según ha podido comprobarse, estaba formada por azufre.

Parece ser que si algún objetivo perseguía la aviación enemiga era la fábrica Cros, y en este caso hay que reconocer que, por fortuna, no lo lograron, ya que fueron recogidas gran número de bombas sin que hicieran explosión, y las que la hicieron causaron desperfectos de tan poca importancia que, seguramente, no serán valorados en más de cincuenta pesetas.

Donde el bombardeo tuvo, desgraciadamente, eficacia fué en la calle de Tortosa, donde una bomba destruyó por completo una casa y otra contigua, de planta baja como aquella, donde estaba instalado un bar.

En la primera de las mencionadas casas se hallaba el niño Ruperto López Miralles, de quince años de edad, quien sufrió varias heridas de pronóstico reservado.

En la otra casa quedó sepultado entre los escombros Ramón García Martínez, de sesenta y ocho años de edad, dueño del café instalado en dicho edificio.

El infortunado García Martínez permaneció más de veinte minutos completamente cubierto su cuerpo por los cascotes, vigas y muebles destruidos.

En la calle de Tortosa, al iniciarse el bombardeo, se hallaban varias mujeres y niños, que huyeron despavoridos al derrumbarse las dos casas destruidas por la aviación, resultando heridos los siguientes: Francisco Paños Navarro, de diez años, con la pierna fracturada y otras heridas de pronóstico reservado, quien ha pasado al hospital, junto con el niño Ruperto López; Francisca López Miralles, de once años de edad, leña; José Baños Rodríguez, de diez años de edad, leña, y Catalina López Miralles, de seis años, cuyas heridas los médicos del hospital diagnosticaron como de pronóstico reservado.

Pocos minutos antes de registrarse el bombardeo, acababan de salir de la taberna propiedad de Ramón García, que resultó muerto, dos obreros los cuales habían almorzado en dicho establecimiento. Aun no habían llegado al final de la calle, cuando comenzó el cobarde bombardeo.

De las dos casas destruidas por la aviación facciosa, apenas si han quedado los muros resquebrajados, viéndose un montón informe de muebles, ropas, utensilios de cocina, cascotes y vigas de hierro.

Como es natural, el cobarde bombardeo ha causado penosa impresión por las víctimas inocentes que ha causado, ajenas a la guerra en absoluto e ignorantes de que sobre ellas pesara la maldición fascista.

El primer bombardeig

Un parell de línies en el comunicat de la Conselleria de Defensa del 14 de març de 1937, és la primera constància que tenim que la nostra ciutat havia patit per primer cop a la història un bombardeig aeri.

“A las nueve y catorce minutos han aparecido sobre el llano del Besós dos trimotores que han lanzado 80 bombas incendiarias contra la fàbrica Energía Eléctrica de San Adrián, que no han conseguido su objetivo. [...] En Badalona, han bombardeado la fábrica Cros sin causar daños. Han destruido dos casas de la calle Tortosa, resultando un muerto y tres heridos.”³⁵

Segons aquest comunicat oficial, els avions que llançaren les primeres bombes contra la ciutat foren dos i, abans de bombardejar-la, la van sobrevolar durant uns minuts. Les bombes van caure a la carretera davant l'escorxador municipal, al barri de la Salut, en el camp de Can Llobera i al carrer de Tortosa, on van destruir dues cases. Sembla que l'objectiu principal de les bombes era la fàbrica Cros, on en van caure en gran quantitat, però sense explotar, ja que eren incendiàries.

En canvi, la bomba que va caure a dues cases, als números 136 i 138, del carrer de Tortosa, les va pràcticament destruir. A la planta baixa d'una d'elles hi havia un cafè, i un home, Ramon García Martínez, de 68 anys, precisament l'amo de l'esmentat cafè, resultà mort.³⁶ L'infortunat Ramon García va estar més de vint minuts completament soterrat per les runes, les bigues i els mobles destruïts. Unes quantes criatures van resultar ferides però, per sort, cap de gravetat. Els seus noms són Rupert López Miralles, de 15 anys; Francesc Baños Navarro, de 10 anys, amb una cama fracturada; Francesc López Miralles, d'11 anys, Caterina López Miralles, de 6 anys i Josep Baños Rodríguez, de 10 anys.

La víctima mortal d'aquest bombardeig, Ramon García, fou enterrada a Barcelona. Les seves despulles sortiren del Cementiri Vell de Badalona i foren conduïdes fins a la plaça de Pep Ventura. Presidien el dol, a part dels familiars més directes, l'alcalde de la ciutat, Josep Martínez Écija, la totalitat dels regidors i diversos representants d'organismes oficials. Des de la plaça de Pep de Ventura, el cadàver fou conduït en un *cochefurgón* a Barcelona.³⁷

Aquest primer bombardeig ocasionà represàlies a una quinzena de persones, considerades de dretes, que foren

35 · *La Vanguardia*, 13/03/1937, p. 1. En aquesta mateixa pàgina hi ha una detallada descripció del bombardeig.

36 · Una foto del seu cadàver fou publicada al setmanari *El Deber*, 27/03/1937.

37 · *La Vanguardia*, 17/03/1937, p. 1.

detingudes per membres de les patrulles de control, conduïdes a Can Tàpies i incomunicades. Els familiars dels detinguts es presentaren a l'Ajuntament demanant per ells. Després de diverses entrevistes i de moments molt tensos, al cap de pocs dies, la major part dels detinguts foren deixats en llibertat. Segons J.M. Cuyàs:³⁸

“Tots els que han estat alliberats i que foren detinguts dissabte passat, ho han estat gràcies a les actives gestions verificades per l'alcalde Josep Martínez.”

Però dos d'ells, Jaume Campmany³⁹ i Miquel València, ja havien estat executats al cementiri de Montcada. Un altre dels detinguts, Pere Mongay Ferrer, tradicionalista i membre del Sindicat Lliure, fou mort el mateix dia 13 a la nit. També aquesta mateixa nit fou mort un altre membre del Sindicat Lliure, Josep Garriga Arqué, vidrier de professió. Acabada la guerra, un dels familiars de les víctimes deia textualment:

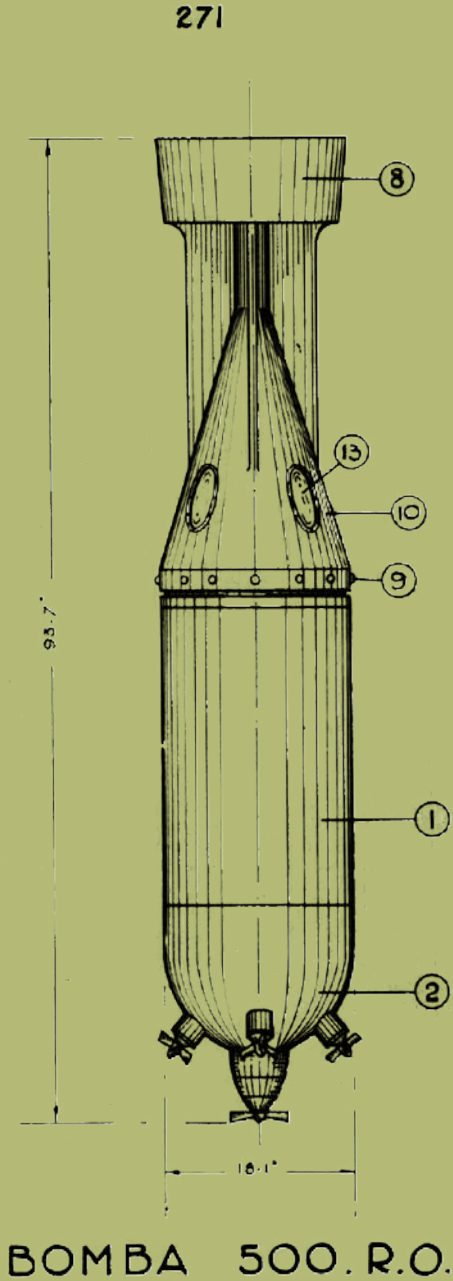
“Que la detención de la víctima, cree el dicente, fue debido a una represalia, ya que fueron detenidos en el mismo día unos trece o catorce más, por el hecho de haber sido bombardeada Badalona por la Aviación.”

Aquest bombardeig, el primer que va patir la fàbrica Cros, també va desencadenar un seguit de detencions entre els tècnics de la casa per part de la Conselleria de Defensa de Badalona sota l'acusació de delació. Això va alertar els membres de la Comissió d'Indústries de Guerra, temorosos que es produïssin desercions entre el personal tècnic, molt important per al funcionament de les indústries. No té res d'estrany la desconfiança vers els tècnics de la Cros, ja que era coneguda la militància d'alguns d'ells en partits d'extrema dreta, i fins i tot se sabia que havien estat el nucli fundacional de les JONS a Catalunya. La secció catalana d'aquesta organització feixista fou creada a Barcelona i a Badalona el maig de 1932. José Maluquer Cueto, enginyer químc, i Ildefonso Cebriano, nascut a Béjar (Salamanca), pèrit químic, eren dos dels tècnics de la Cros que militaren en aquesta organització des de la seva fundació.⁴⁰

38 · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 139.

39 · Jaume Campmany Cunillé, carnisser d'ofici, era un dels dirigents històrics del tradicionalisme a Badalona, i havia estat regidor de l'Ajuntament. El 7 de maig de 1941 el seu gendre, Jaume Costa Cuixart, declarava davant del fiscal delegat de la Causa General el següent: “Que su padre político Don JAIME CAMPMANY CUNILLE, de profesión carnicero afiliado al partido Tradicionalista, de cincuenta y seis años de edad, con domicilio Badalona, Arrabal, veintisiete, fue detenido por las Patrullas de Control de Casa Tapias, compuestas por cuatro hombres armados, en el domicilio expresado, el día trece de Marzo de 1937, siendo conducido al Comité de la casa Tapias, de la calle Busquets de Badalona, siendo trasladado el día catorce del mismo mes a la Prisión de san Elías, de donde desapareció el día diez y seis, sin que lo volvieran a ver más. Su cadáver que presentaba heridas de arma de fuego en la cabeza, fue hallado en el cementerio clandestino de Moncada, en Abril de 1940”.

40 · Molas, I. (ed.) *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya, segle XX*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000.

Els bombardeigs de 1937

CRIMENES DE LA AVIACION FACCIOSA

Los últimos «raids» sobre poblaciones indefensas han causado nuevas víctimas y destrozos en edificios particulares

Señales de alarma
Poco antes de las cinco de la mañana de ayer, las sirenas oficiales de nuestra ciudad y los pitos de los vigilantes y serenos de todas las demarcaciones, avisaron al vecindario la posibilidad de un bombardeo, refugiándose todos los habitantes inmediatamente en los lugares señalados para ello. Los Radios de la Generalidad advirtieron que había peligro de bombardeos y que los vecinos se tuvieran a las instrucciones dictadas por la Consejería de Defensa para los casos de una agresión por parte de los aviones o buques piratas.

Unos minutos después de las seis sonaron de nuevo las sirenas, y las emisoras de Radio devolvieron la tranquilidad al vecindario, que ordenadamente cumplió todas las disposiciones que para su seguridad se han dictado, y que retornó a sus hogares después de unos minutos de zozobra.

Desde varios lugares de la ciudad fueron vistos unos aviones que, volando a una altura regular, se dirigieron hacia las poblaciones de nuestro litoral. El ruido de sus motores fue perceptible en varias zonas de Barcelona.

Es de justicia poner de manifiesto que las sirenas y señales de alarma funcionaron en momento oportuno y que nuestros cazas salieron inmediatamente en persecución de los aparatos facciosos que, cobardemente, después de arrojar algunas bombas a boteo en Badalona, Mataró, Calella y Banes, huyeron veloces hacia su base, que, a juzgar por la dirección que tomaron, no es otra que la Isla de Mallorca.

En Badalona
Los aviones faccistas, que, según parece, eran dos trimotores y un caza que iban a gran altura, volaron unos momentos sobre la ciudad de Badalona, arrojando varias bombas sin que ocasionaran víctimas ni desperfectos de importancia.

Tres de las referidas bombas cayeron sin estallar, hundiéndose en la tierra, algo blanda por recientes lluvias, hasta una profundidad de unos tres metros. Otras dos cayeron en la playa.

Ante los disparos que de varios lugares se les hacían, y dándose cuenta, indudablemente, de que nuestros cazas habían salido ya de su base en su persecución, mientras el caza huía cobardemente y a una gran velocidad mar adentro, los trimotores se internaron sobre la ciudad de Badalona y arrojaron algunas bombas, sin otro objetivo que el de causar destrozos en los edificios y víctimas entre el pacífico vecindario.

Una casa donde viven los padres políticos del ilustre crítico de arte Joaquín Folch y Torres, director de los Museos de Cataluña, quien se encuentra actualmente en París con motivo de la Exposición de Arte Medieval Catalán, sufrió importantes desperfectos a causa de haber hecho explosión una bomba muy cerca de la misma. La fuerza expansiva del explosivo, y la metralla, produjeron el derrumbamiento de parte del techo, sin que se registraran desgracias personales.

Otra bomba cayó en un campo cercano a la carretera de la Conreria, hiriendo la metralla a un joven de 18 años, llamado Ramón Colomer Torres, quien se dirigía a trabajar.

Otras dos bombas cayeron cerca de una jardinería, levantando grandes surtidores de tierra y de metralla, y un quinto proyectil, de gran tamaño, indudablemente, cayó en la jardinería de Rafael Bada Bosch, derrumbando el techo y paredes de una parte de la casa, recién construida, y donde dormía una de las hijas

del propietario de la misma, que resultó gravemente herida.

El aspecto que ofrecía la parte de la casa derruida era por demás desolador. En informes montón, se veían vigas, cascotes, muebles, espejos, ropas y una estantería con libros, que Rafael Bada hacía pocos días acababa de adquirir.

Y allí, en el terreno de la jardinería, árboles desgrajados, macetas, derribadas unas, y destrozadas las más, y así como otros tientos con flores y plantas que constituían todo el patrimonio de un honrado industrial que hoy se ve completamente arruinado y con una de sus hijas gravemente herida.

Rafael Bada Bosch, dueño de la jardinería bombardeada por los aviadores del fascismo internacional, vivía en una casa de su propiedad, que después amplió con un nuevo cuerpo de edificio, junto con su mujer y tres hijas, la mayor de veintitrés años de edad, llamada Montserrat, que es la que resultó herida. Con esta familia vive también su dependiente Andrés Carbonell Ametller, quien se salvó de ser víctima del bombardeo, por haber sido llamado, a las cuatro, por su patrono para que marchara a la Conreria en busca de hierbas.

Cuando ocurrió el bombardeo se hallaba toda la familia en cama, descansando, siendo Rafael Bada quien primero se dió cuenta de lo que ocurría, y como en la parte moderna de la casa sólo dormía su hija Montserrat, allí acudió presa del natural temor, encontrándose con un montón de ruinas y percibiendo voces de angustia, que daba su hija en demanda de auxilio.

Ayudado por varios vecinos, que acudieron rápidos, pudo Rafael Bada proceder al salvamento de su pobre hija, que, por momentos, se estaba asfixiando, sepultado su cuerpo entre las ruinas de la casa.

Al mismo tiempo, la esposa del jardinero, junto con otras dos hijas, no cesaban de demandar auxilio, pues se encontraban sitiadas en la parte del edificio que no se había derrumbado, siendo preciso descolgarlas por un balcón para proceder a su salvamento.

Ni que decir tiene que no quedó ningún cristal entero en toda la casa, ni en aquellas más próximas a la jardinería. Los daños materiales causados por el bombardeo en la casa de Rafael Bada pueden calcularse en unas cien mil pesetas.

En el Dispensario de Badalona fueron asistidos los siguientes heridos: Ramón Colomé Torres, de dieciocho años de edad, vecino de Badalona, quien presentaba una herida penetrante producida por metralla en la región dorsal derecha con gran desgarro de tejidos, hemoptisis y fractura costal, siendo calificado de grave su estado; Montserrat Bada, de veintitrés años, con heridas de metralla en la cabeza y con fractura de una vértebra causada por una viga de hierro que cayó encima de su cuerpo, también calificado de grave su estado; Antonio Estella Millá, de catorce años, con erosiones en distintas partes del cuerpo causadas por rotura de cristales, pronóstico leve; José Estella Barbaró, de cincuenta y nueve años, también con erosiones de pronóstico leve; Pedro Vila Costa, de cuarenta y ocho años; Luis Rovira, de diez y ocho años, con heridas causadas, asimismo, por la rotura de vidrios; y Ramona Cusó, de cuarenta y un años y Antonio Oaso Balón, de once, que se produjeron erosiones por caída al huir despavoridos al darse cuenta del bombardeo.

Todos los heridos pasaron a sus domicilios, excepto los dos primeros, que quedaron hospitalizados en el propio Dispensario, debidamente atendidos por los doctores Cuyas y Carpa, que fueron quienes les prestaron los primeros auxilios.

El doctor Trias Pujol, del Consejo de Sanidad, visitó a mediodía a los dos heridos graves, interesándose por su estado.

Personal afecto al Parque de Artillería de Barcelona hizo estallar las bombas que fueron lanzadas sobre Badalona y que no hicieron explosión.

Según parece, la carga era importante y el peso puede considerarse de unos cien kilos aproximadamente.

La explosión de los referidos proyectiles se efectuó en el mismo lugar donde quedaron empotrados, por considerarse muy difícil su extracción.

Referencia oficial

Nota oficial facilitada por la Consejería de Defensa sobre el bombardeo aéreo de la madrugada del domingo:

«A las cuatro horas, cuarenta y cinco minutos de esta madrugada se señaló por nuestros vigías la presencia en el horizonte de unos aviones, que resultaron ser tres trimotores «Junkers», facciosos, en dirección S.E., o sea procedentes de Mallorca. Cuando se hallaban a la altura de Badalona, uno se dirigió con dirección Norte, lanzando unas bombas en los primeros pueblos del litoral, y los otros dos evolucionaron unos momentos sobre la misma ciudad y sus inmediaciones, a unos dos mil quinientos metros de altura.

Oportunamente sonaron las sirenas de alarma y despegaron nuestros cazas, no pudiendo evitar que lanzaran unos veinte proyectiles, que ocasionaron escasos daños.

A la aparición de nuestros cazas, los trimotores facciosos se internaron en el mar, en dirección a Mallorca.»

Confecciones y telas lo mas nuevo

LA MAQUINA APLICADA

Paris HOTEL MONT-TABOR 114 rue de Mont-Tabor (Opera) de lujo y economico. GERENCIA ESPAÑOLA

La Vanguardia, 6 d'abril de 1937. Hemeroteca de La Vanguardia.

Tres setmanes després, concretament el diumenge 4 d'abril, dos avions trimotors que volaven a gran altura van bombardejar de bell nou Badalona. Fou el segon cop que les bombes queien sobre la nostra ciutat.

Algunes de les bombes llançades pels avions van caure a la Jardineria Morera, situada a la carretera de la Conreria, propietat de Rafael Bada. Una de les dues bombes va anar a parar a la zona del darrere de la casa, i en va enderrocar una bona part. Montserrat Bada, de 23 anys, va resultar greument ferida.

La crònica de *La Vanguardia*⁴¹ descriu amb molt de detall el que va passar en aquesta jardineria, que fou enderrocada l'any 2014:

“Rafael Bada Bosch, dueño de la jardinería bombardeada por los aviadores del fascismo internacional, vivía en una casa de su propiedad, que después amplió con un nuevo cuerpo de edificio, junto con su mujer y tres hijas, la mayor de veintitrés años de edad, llamada Montserrat, que es la que resultó herida. [...]”

Cuando ocurrió el bombardeo se hallaba toda la familia en cama, descansando, siendo Rafael Bada quien primero se dió cuenta de lo que ocurría y como en la parte moderna de la casa sólo dormía su hija Montserrat, allí acudió presa del natural temor, encontrándose con un montón de ruinas y percibiendo voces de angustia, que daba su hija en demanda de auxilio.

Ayudado por varios vecinos, que acudieron rápidos, pudo Rafael Bada proceder al salvamento de su pobre hija, que, por momentos se estaba asfixiando, sepultado su cuerpo entre las ruinas de la casa.

Al mismo tiempo, la esposa del jardinero, junto con otras dos hijas, no cesaban de demandar auxilio, pues se encontraban sitiadas en la parte del edificio que no se había derrumbado, siendo preciso descolgarlas por un balcón para proceder a su salvamento.

Ni que decir tiene que no quedó ningún cristal entero en toda la casa, ni en aquellas más próximas a la jardinería. Los daños materiales causados por el bombardeo en la casa de Rafael Bada pueden calcularse en unas cien mil pesetas.”

Un altre indret de la ciutat on van caure les bombes aquell diumenge de primavera, fou el carrer Fluvià, concretament els números 39 i 41. En aquesta darrera casa hi vivia Joaquim Folch i Torres, i una bomba que

va caure a quatre metres va ensorrar una part de la teulada i va trinxar les portes d'entrada. Al número 39, on vivia Maria López, els desperfectes ocasionats a la teulada van deixar inhabitable la casa. Per sort, en cap dels dos casos hi va haver desgràcies personals. En canvi, una de les bombes que va caure davant de Can Torres, a la carretera de la Conreria, va ferir greument un noi de 18 anys, Ramon Colomer Torres, que treballava a Can Blanch. La metralla li va travessar els pulmons. No cal dir que algunes persones que vivien al Dalt de la Vila, el barri on van caure la majoria de les bombes, foren presa del pànic i, en alguns casos, sortiren al carrer en camisa de dormir.

En ser un personatge conegut, la premsa⁴² es va fer ressò de la bomba que va caure a la casa on vivia Joaquim Folch i Torres:

“Una casa donde viven los padres políticos del ilustre crítico de arte Joaquín Folch y Torres, director de los Museos de Cataluña, quien se encuentra actualmente en París con motivo de la Exposición de Arte Medieval Catalán, sufrió importantes desperfectos a causa de haber hecho explosión una bomba muy cerca de la misma. La fuerza expansiva del explosivo y la metralla, produjeron el derrumbamiento de parte del techo, sin que se registraran desgracias personales.”

Els dos ferits més greus foren assistits al Dispensari municipal, on els visità, entre altres personalitats, el doctor Trias Pujol, del Consell de Sanitat.

Els artificiers del parc d'artilleria van fer esclatar les bombes que no havien explotat en els mateixos indrets on havien caigut.

Fins quasi quatre mesos després l'aviació feixista no va atacar novament la nostra ciutat. El 29 de juliol, a les 9 del matí, les bombes van caure sobre Badalona. El bombardeig va afectar la barriada d'Artigues, més concretament la bòbila d'en Serret, on les bombes van ocasionar greus desperfectes. Per sort no va haver-hi desgràcies personals.

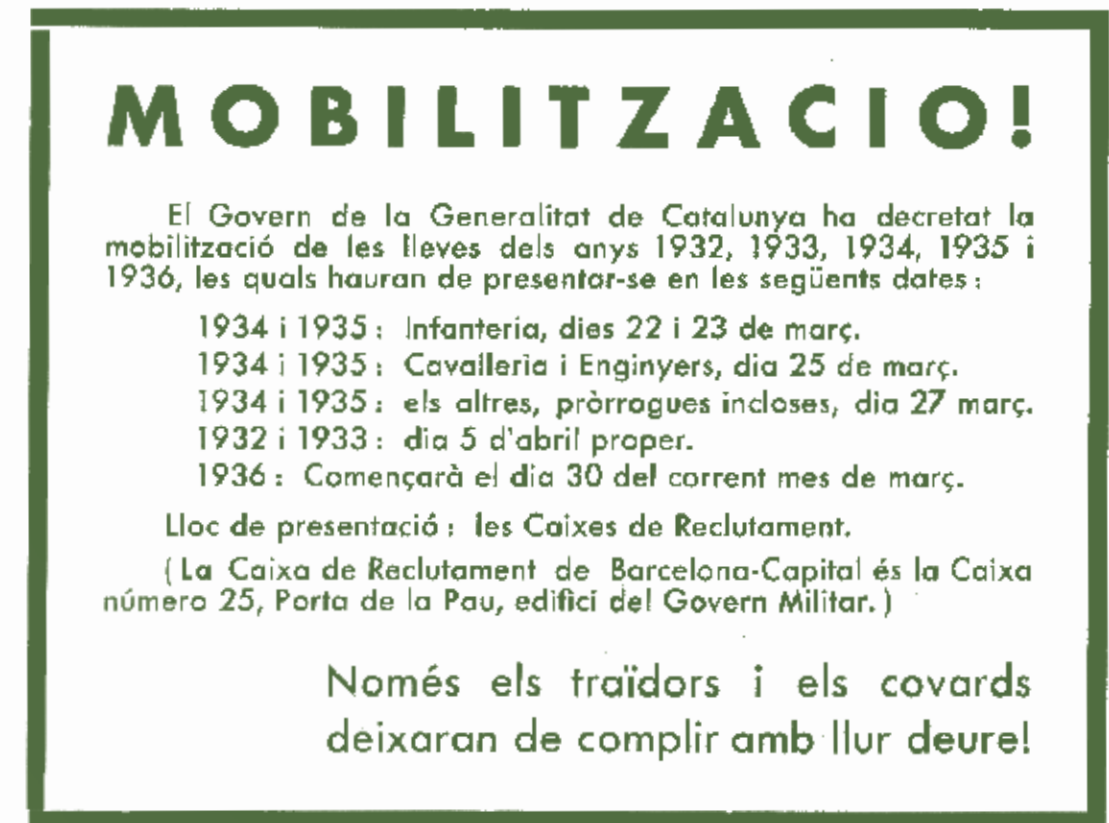
En canvi, cinc dies després, el 3 d'agost, un nou bombardeig va ocasionar, a part de danys en alguns edificis, una nova víctima. Aquest bombardeig va afectar la fàbrica Vidriera Badalonesa, situada a l'avinguda del 14 d'abril, 470, on també hi havia la seu del sindicat del ram de la construcció de la CNT, secció dels rajolers. Les bombes ocasionaren un incendi que va obligar els bombers a intervenir-hi. Entre les runes fou trobat el cadàver del sereno de la fàbrica, totalment destrossat per la metralla. Els ferits foren 14 o 15, principalment per causa de la trencadissa dels vidres. Segons els bombers, els avions llançaren 14 bombes de 75 quilos.

Sobre aquest bombardeig, el jutjat d'instrucció número 15 va obrir un sumari⁴³ per tal d'avaluar els danys que va ocasionar a la casa 470 de l'avinguda del 14 d'abril, La Vidriera La Badalonesa [sic], les cases 452, 454, 465 y 447 de la mateixa avinguda i la casa número 5 del carrer de Francesc Margalef. Un informe del 10

de novembre de 1937 va quantificar els danys de la Vidriera en 57.000 pessetes, que comprenien obres de paleta, fusteria, vidrieria, lampisteria, electricitat, teulada i pintures. Els danys a les cases foren poc importants. El cost de la reparació de la número 447, que formava part de les cases econòmiques —eren 12 en total— anomenades *Colònia Moderna*, va pujar 1.000 pessetes; el número 452, on hi havia el Bar Mauri, 3.500 pessetes; el número 454, 9.000 pessetes; el número 465, on hi havia el Bar la Maña, 1.500 pessetes i el número 5 del carrer de Margalef, on hi havia les indústries Ferrer, 2.140.

Fins al primer d'octubre, a primeres hores de la tarda, concretament a les 16 hores, les bombes no van tornar a caure dins del terme municipal badaloní, concretament al barri del Remei, a 50 metres de la fàbrica CELO. En aquest bombardeig, per sort, no va haver-hi danys ni víctimes.

En total, l'any 1937, foren cinc els bombardeigs que afectaren Badalona. Els danys foren poc remarcables i les víctimes mortals dues. El bombardeig més mortífer per als badalonins fou el del Masnou, on com veurem, moriren dos homes i un altre resultà greument ferit. Però el pitjor estava per arribar.

42 · *La Vanguardia*, 06/04/1937, p. 4.

43 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/3.

LOS PIRATAS DEL MEDITERRANEO

Nueva aparición en nuestras costas del crucero faccioso «Canarias»

Sus disparos de cañón no han conseguido ningún objetivo militar ni han causado víctimas

La aviación leal ha puesto en fuga al buque pirata

Las señales de alarma. Ayer por la mañana, a las diez y media, las sirenas oficiales de nuestra ciudad dieron la señal de alarma, advirtiéndose al vecindario que existía peligro de bombardeo. Seguidamente por la radio, las emisoras oficiales dieron también la señal de alarma, haciendo las recomendaciones de rigor al vecindario.

Cuarenta minutos más tarde, o sea a las once y diez, se oyeron nuevamente las sirenas, esta vez para anunciar que el peligro había desaparecido, dándose también la noticia por la radio.

Los vecinos que habían acudido a los refugios señalados para estos casos se reintegraron a sus domicilios y a las tareas los que habían abandonado el trabajo.

En la Delegación de Orden Público
En la Delegación de Orden público, López Sevilla, secretario del delegado, dijo a los informadores que la alarma fue motivada por la presencia en nuestras aguas del buque faccioso «Canarias», el cual antes había disparado contra Tarragona unos veinticinco proyectiles y luego se dirigió hacia Mataró, donde intentó agredir a unos «bous» de pesca, continuando seguidamente con rumbo a Barcelona.

Agregó López Sevilla que, sin pérdida de tiempo, salieron de una de nuestras bases varios trimotores, los cuales hicieron huir al buque rebelde.

Referencia oficial
El general Pozas dió al Presidente de la Generalidad, la siguiente referencia de la incurción del «Canarias»:

«A las siete de la mañana, el buque faccioso «Canarias» ha hecho unos 20 o 25 disparos sobre los alrededores de Tarragona, sin causar víctimas ni desperfectos.

Las baterías de la costa repelieron la agresión, obligando al buque faccioso a huir en dirección norte, apareciendo hacia las diez, a

unos 15 kilómetros frente Barcelona. Después ha continuado su marcha también en dirección norte, alejándose de Barcelona.»

El mismo general Pozas, al recibir a los periodistas en el Cuartel general de la Cuarta División, amplió la anterior referencia precisando que la agresión del «Canarias» ocurrió entre Tarragona y Altafulla, al norte de la capital, cayendo casi todos los proyectiles en campo abierto.

Más tarde, fue visto el buque faccioso en Vilasar, Canet, Port de Mar y otros pueblos de la costa, habiendo disparado unos cañonazos sobre un barco velero que embarrancó en la playa, frente a Vilasar, y apresado los cinco tripulantes de una barca de pesca que fue hundida.

Nuestra aviación atacó dos veces al buque faccioso.

En el frente de Aragón no ocurre novedad, terminó diciendo el general Pozas.

La persecución de los aviones leales

En una nota facilitada en la Jefatura Superior de Policía se añade a la anterior información que los dos trimotores republicanos que salieron en persecución del «Canarias» entablaron combate con el buque rebelde a unas cuatro millas de la playa de Mataró.

La lucha, según informes particulares, duró cerca de media hora, cambiándose numerosos disparos entre el crucero y sus perseguidores.

En cuanto vieron nuestros aviadore que el «Canarias» se daba a la fuga, forzando la marcha en zig-zag, regresaron los trimotores a su base, sin ninguna novedad a bordo.

[De nuestros corresponsales.]

Disparos ineficaces contra el litoral tarraconense

Tarragona, 3. — Esta mañana, sobre las siete, un buque faccioso, según parece el crucero «Canarias», que procedía de Levante, ha bombar-

deado la costa, disparando más de 50 cañonazos sin ningún objetivo determinado.

Afortunadamente no ha habido desgracias personales ni pérdida material de ninguna clase.

Los servicios de defensa han funcionado con toda normalidad.

Cerca de las ocho ha cesado el bombardeo, y el buque ha marchado rumbo a Barcelona. — Fortuny.

Frente a Masnou

Masnou, 3. — Alrededor de las ocho de la mañana, fue divisado, en la línea del horizonte, un buque de guerra.

A medida que fue avanzando y cuando estuvo a la altura de Badalona, pudo comprobarse que era la silueta del «Canarias».

Alrededor de las once, cuando las emisoras barcelonesas advertían el peligro, se le vió marchar en dirección a la Costa Brava, a pocas millas de la costa.

Cuando se encontraba frente a Premiá, disparó dos cañonazos contra un velero que estaba parado cerca de la costa. Los proyectiles cayeron a unos diez metros del velero, levantando columnas de humo.

Continuó su ruta, saliendo entonces al encuentro del «Canarias» dos aviones leales. Desde la costa, se vió al buque pirata disparar sus cañones antiaéreos, hasta ocho veces, sin conseguir ninguno de sus objetivos.

Al regresar a sus bases los aviones, el «Canarias» había hecho rumbo mar adentro, si bien su silueta se percibía perfectamente, dando la sensación de que el buque estaba parado. — C.

A la altura de Mataró

Mataró, 3. — Sobre las once de la mañana de hoy, sonaron las sirenas de alarma en nuestra ciudad y casi seguidamente se oyeron varias fuertes detonaciones, asegurándonos que un buque faccioso navegaba por nuestras aguas.

Nos hemos trasladado inmediatamente a la playa, observando perfectamente cómo un crucero—el «Canarias», según se nos dijo—maniobraba lentamente frente a esta costa. Procedía del Sudoeste y se dirigía muy despacio hacia Levante.

A poco apareció un avión leal para vigilar al buque pirata, y aunque volaba a bastante altura, se vió agredido por los cañones antiaéreos del «Canarias», que no logró hacer blanco.

El crucero desapareció algún tiempo después mar adentro, rumbo a la Balear mayor. — Corresponsal.

ESTE NÚMERO HA SIDO VISADO
POR LA CENSURA

Els bombardeigs del Masnou

La Vanguardia, 4 de juliol de 1937.
Hemeroteca de La Vanguardia.

Arma de Aviación

Cuartel General del Aire

TELEGRAMA OFICIAL

ParaDe

EL GENERAL JEFE DEL AIRE

AL JEFE REGION AEREA DE BALEARES

27-9-37

Generailsimo ordena que con urgencia se bombardee y destruya Casa de Campo del Marques de Manous situada ~~W.~~ pueblo Masnou en el angulo W. (oeste) formada por carretera Francia-Rierra de Alella.

Dista del mar 300 m. separada por playa, f.c. y carretera.

Casa está en el centro finca y punto más alto de pequeña colina 30 m. sobre el nivel del mar.

Costrucción ladrill~~o~~ rojo, tejado pizarra, gran escalinata, tres torreones, ~~finca~~ con mucho arbo- lado.

Coordenadas 2 grados 18 m. 24 s.longitud E. Greenwich.

41 ° 28' 31''

Telegrama, 27 de setembre de 1937.
AHEA

A l llarg de la guerra hi va haver bombardeigs que afectaren alguna població veïna a la nostra i que van tenir un gran impacte a Badalona. En algun cas, les víctimes eren badalonins que per diverses circumstàncies es trobaven en aquestes poblacions.

Un d'aquests bombardeigs fou el que el 29 de setembre de 1937 afectà la vila del Masnou. El curiós d'aquest bombardeig és que fou ordenat personalment pel general Franco. Concretament el 27 de setembre de 1937 ordenava amb urgència que:

“[...] se bombardee y destruya Casa de Campo del Marqués de Manous [sic] situada pueblo Masnou en el ángulo W (oeste) formada por carretera Francia-Riera de Alella. Dista del mar 300m. separada por la playa, f.c. y carretera. Casa está en el centro finca y punto más alto de pequeña colina 30m. sobre el nivel del mar. Construcción ladrillo rojo, tejado pizarra, gran escalinata, tres torreones, finca con mucho arbolado. Coordenadas 2 grados 29m. 24s. Longitud e. Greenwich 41° 28' 31".

Telegrama, 5 de desembre de 1937.
AHEA

L'endemà arribava a les Illes Balears una ordre més explícita:

“Bombardeen también laboratorios Cusi, situados 500 m. SW (sudoeste) anterior objetivo. Proyecte bombardeo de acuerdo con Marina a fin de que ésta complete destrucción si bombardeo aéreo no lo consigue.”

El comunicat d'activitats de la Legió Còndor del 30 de setembre especifica que el dia 29 es realitzà un

44 · Solé i Sabaté, JM.; Villarroja i Font, J. España en llamas: la Guerra Civil desde el aire, p. 116.

Arma de Aviación

Cuartel General del Aire

TELEGRAMA OFICIAL

Para ..... De .....

EL .....

AL .....

28 - 9 - 37

Bombardeen tambien laboratorios Cusi situados
500 metros S.W. anterior objetivo. Edificio
grande, color blanco, rodeado de viña, sin ar-
boles,

Proyecte bombardeo de acuerdo con Marina
a fin de que ésta complete destrucción si bom-
bardeo aéreo no lo consigue.

Telegrama, 28 de setembre de 1937.
AHHA

bombardeig “[...] en los laboratorios de bacterias cerca de Barcelona. Las bombas cayeron cerca de la fábrica y de los laboratorios. Se repitió el bombardeo el día 30.”

L'informe que la Junta de Defensa Passiva va fer sobre aquests bombardeigs, ja que foren més d'un, ens en dóna tots els detalls:

“A les 2 hores 15 minuts, fou donada la senyal d'alarma per la presència de l'aviació fàcciosa, sense conseqüències. A les 6 hores tornaren a fer presència, llançant 25 bombes de gran potència en aquesta localitat i en la Vila del Masnou, ocasionant desperfectes en el Laboratori d'Espanya i un incendi a la muntanya, resultant en conjunt 5 ferits. A les 13 hores fou novament agredida, la part baixa d'aquesta localitat i la Vila de Masnou, en aquest últim el seu objectiu fou el Laboratori d'Espanya, el qual hi llençaren 30 bombes de gran potència, 7 d'elles en el mateix recinte, com a conseqüència resulta dos morts i 5 ferits. A les 17 hores l'aviació fàcciosa tornà en el mateix objectiu o sia en l'esmentat laboratori, llençant-hi 25 bombes de gran potència, resultant 4 ferits.

En resum de tots aqueixos bombardeigs, resultà 2 morts i 14 ferits, a més d'una dona que tingué la dissort de tocar-la un aubús (sic) ocasionant-li la mort.”⁴⁵

Els bombers de Badalona van comptabilitzar 5 alarmes entre les 2:15 del dia 29 i les 20 hores del mateix dia. La primera fou entre les 2:15 i les 3, i no hi va haver bombardeig; la segona començà a les 6 del matí i acabà a les 6:45 i sí que hi va haver bombardeig, que tenia com a objectiu el Laboratori Confederal; la tercera alarma es va sentir entre les 13 hores i les 14:15 i també va haver-hi bombardeig sobre el mateix objectiu; la quarta va tenir lloc entre les 17:30 i les 18:45 i també es produí un bombardeig sobre el mateix objectiu. La darrera alarma començà a les 19 i durà fins a les 20. No es produí cap bombardeig.

Josep M. Cuyàs va recollir moltes notícies sobre aquests bombardeigs, que ens confirmen o ens amplien les dades recollides per la Junta de Defensa Passiva:⁴⁶

“A les 6'20 del matí he sentit que tornaven a trucar les sirenes i llavors sí que he sentit el soroll d'uns motors d'aviació. El sol començava a sortir, cel serè amb boira baixa a la conca del Besòs i en alguns sectors de Barcelona, temps molt encalmat. La gent lluny de fugir cap els refugis, han pujat en els terrats i torratxes i per espai d'un quart d'hora han contemplat les evolucions dels aparells fàcciosos. Aquests eren dos; han entrat per davant Besòs i seguint la costa a no gaire alçada i volant molt apropats s'han dirigit cap a Montgat, des d'aquí han pres la direcció com de la Conreria i han retornat cap a la costa passant entre Canyet i Pomar, prop turó d'en Rosés anaven tan baixos que la gent ha pogut apreciar perfectament a un dels tripulants dels avions que duia un casquet que amb els rajos del sol, semblava anés dret darrera del pilot. En aquest moment han començat a disparar contra ell, jo crec tots els antiaeris de Barcelona, però tots els projectils rebentaven sobre el Besòs i els que no ho feien queien dins de Badalona, constituint en realitat un bombardeig dels antiaeris barcelonins contra la nostra ciutat. [...] Mentrestant els dos aparells fàcciosos, poc a poc i

45 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/6.

46 · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 430 i següents.

sense precipitacions, [...] s'ha situat i damunt la que fou torre del marquès d'Alella entre Montgat i Masnou, que diuen hi ha un laboratori d'experimentació, han descarregat les bombes produint un seguit d'explosions que feien l'efecte d'un terratrèmol.”

Telegrama, 8 de gener de 1938.
AHEA.

informaré del número de víctimes. Segons m'han dit després d'aquestes han estat dos morts i dos ferits greus, tots ells de Badalona i pertanyents a la Concentració Metal·lúrgica,⁴⁷ que havien anat a Masnou per a resoldre un assumpte i a l'edifici on estaven, prop de l'objectiu de les visites que ens han fet avui els facciosos, a l'estallar les bombes s'ha ensorrat per efecte de l'expansió al sostre sepultant als quatre i morint-ne dos i els altres dos que es creu no en sortiran. Un dels ferits és un xicot nomenat Valls [...] El ferit Valls tingueren de tallar-lo tot seguit un braç, estant molt greu.”⁴⁸

En un altra anotació sobre els morts, diu: “Ha dit que els badalonins morts i ferits que hi hagué allà al migdia no foren a causa d'haver-se ensorrat un edifici, sinó que hi anaren per veure les destrosses causades pel bombardeig del matí i

Més endavant continua: “A l'una menys cinc del migdia hi ha hagut la tercera alarma. Tres aparells facciosos s'han presentat de nou a l'ex torre del marquès d'Alella i l'han bombardejat de nou al sentir-se les explosions han pitat les sirenes i han tocat pitos pels carrers paralitzant-se el servei d'autobusos i tramvies i quedant-nos sense corrent. Els antiaeris barcelonins disparaven pròdigament demostrant sa impotència. Jo hem trobava a Barcelona [...]. A l'arribar a Badalona he vist molta gent al dispensari on hi havia una ambulància de la Creu Roja i segons m'han dit, eren ferits procedents del lloc objecte de l'agressió feixista. Més tard

mentre hi eren hi tornaren els facciosos i ells al sortir i arradosar-se amb una breda, estrellà una bomba matant-ne a dos (un tal Petit i un tal Morera, president i secretari respectivament de la Concentració Metal·lúrgica de Badalona). Un d'ells se l'hi aguantava el cap per un tendó i l'altre tenia tot un costat esbotzat.”

Sobre la dona morta, Cuyàs Tolosa ens en dóna els següents detalls:⁴⁹

“Altre projectil d'antiaeri ha caigut davant d'una casa de darrera la Glòria (fàbrica de galetes) amb tan mala fortuna que ha destrossat el cap d'una dona que sortia de sa casa per anar al refugi, matant-la instantàniament.”

La resposta dels antiaeris, principalment els de Barcelona, contra els avions que es dirigien cap al Masnou, va tenir com a conseqüència que la resta d'alguns projectils caigués dins del terme municipal de Badalona i, a part del que va ocasionar la mort d'una dona, algun altre va estar a punt de provocar més víctimes i danys. “Hem trobat a Aguiló, antic encarregat de can Cros i m'ha dit que el dia del bombardeig a Masnou caigueren a la fàbrica nova dos projectils d'antiaeris; un sense explotar en un barri de sosa càustica, fonent aquesta amb l'escalfor que portava i quedant empotrat dins de la massa. L'altre projectil tocà la paret del magatzem de nitrat de sosa, rebentant i omplint de pols i trossos a en Serra electricista, sa muller i fill que anaven cap al refugi, el qual al tornar a veure i no distingir a llur muller i fill es posà a cridar dient els hi havien mort, però aquells ja estaven al refugi. Deia dit Aguiló que acompanyat de l'enginyer Pratdesaba⁵⁰ es donaren compte quan llençaren les bombes, tirant-se ells a terra, sentiren el xiular de les bombes al caure i estellaren a uns 100 metres de la paret de la fàbrica, sense produir gran soroll a causa d'ésser terreny flonjo, però obrint uns forats de 4 metres de fons (trobaren aigua) i 10 metres de diàmetre.”

L'endemà, 30 de setembre, va tenir lloc l'enterrament de les tres víctimes badalonines. Per tal que els obrers poguessin assistir-hi, les fàbriques van tancar unes hores. Un gran seguici amb moltes corones i ramells de flors va acompanyar els difunts fins al cementiri.

Segell emès al Masnou l'any 1937.

47 · Els morts d'aquest bombardeig foren Claudi Petit Font, Ramon Morera Solà i Antonia Gandia Heredia.

48 · Antoni Valls Manich sobrevisqué a les ferides i, en acabar la guerra, s'exilià a França. Presoner dels alemanys, fou traslladat al camp de Mauthausen i morí el 18 de desembre de 1941. Havia nascut el maig de 1913 i vivia al carrer d'en Prim.

49 · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 432.

50 · Es refereix a l'enginyer industrial Vicente Pratdesaba Fernández.

TELEGRAMMA IN PARTENZA

- URGENTE -

Da LOGRONO

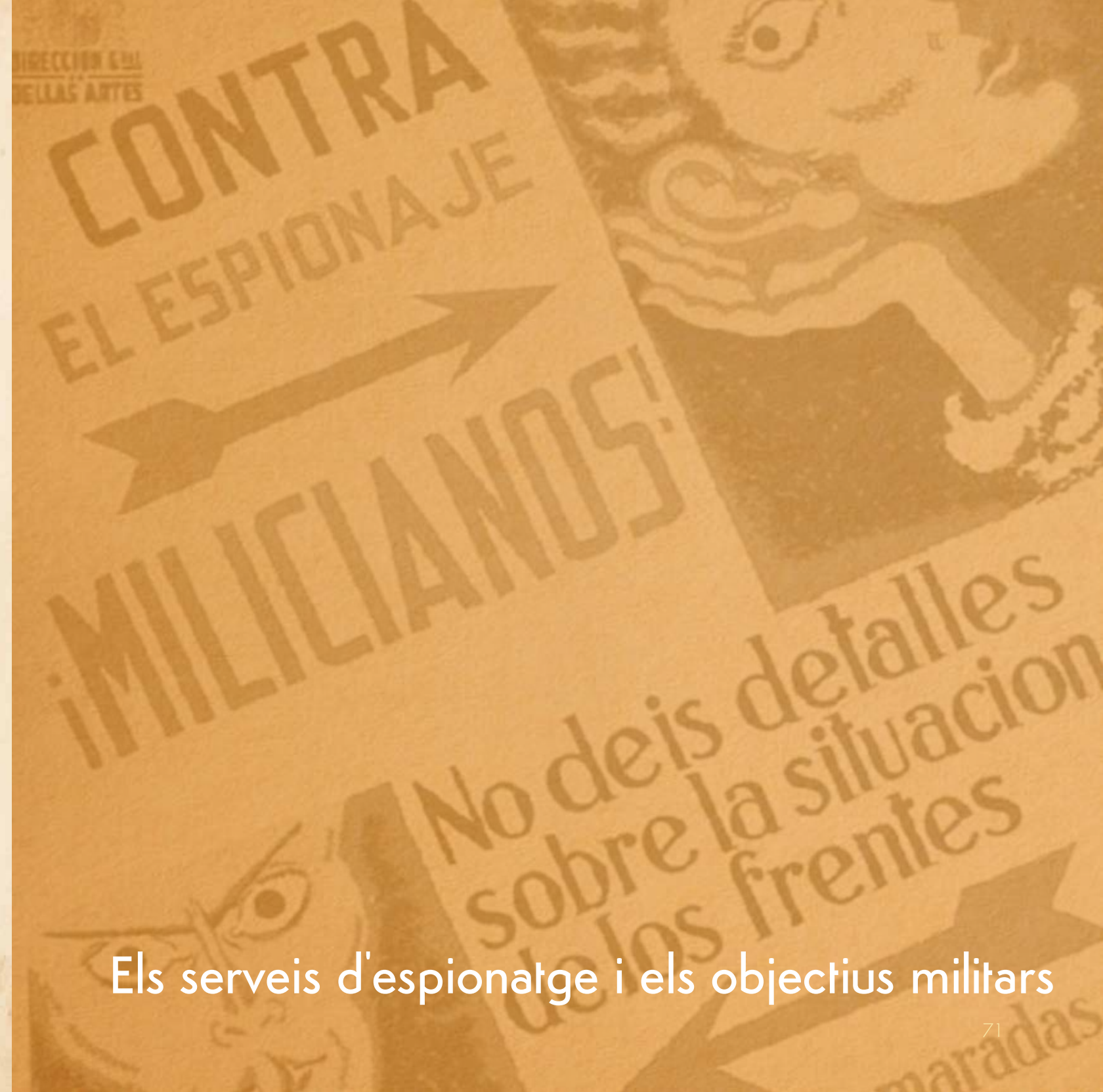
A ROMA

Data in partenza 18 Marzo 1938 XVI

079 (.) TRASMETTO SEGUENTE COMUNICAZIONE RICEVUTA GENERALISSIMO
(.) STIMO SITUAZIONE INTERNAZIONALE ATTUALE PARTICOLARE DE-
LICATEZZA PERCIO' EST NECESSARIO EVITARE POSSANO AVVENIRE
AFFONDAMENTI PIROSCAPI STRANIERI (.) ATTIVITA' AEREA DEVE
RIDURSI ATTACCO OBBIETTIVI MILITARI PRECISI (.) AL CONTRARIO
SI INTENSIFICHERA' LANCIO PROCLAMI CHE RIFLETTANO RECENTI
TRIONFI TRUPPE NAZIONALI LANCIO DA FARSÌ SOPRA POPOLAZIONI
CATALOGNA ET PIU' SPECIALMENTE SOPRA BARCELLONA (.) ALT (.)
QUANTO SOPRA COMUNICO RELAZIONE RADIO 5626 DATA 16 MARZO ET
PER EVENTUALI DISPOSIZIONI DA IMPARTIRE BALEARI (.)

G A R D A

te. *P. Santantoni*

Els serveis d'espionatge i els objectius militars

LA CINQUENA COLUMNA ES UN PERILL

P.S.U.

CAL DESTRUIR-LA!

Un aspecte molt important en la guerra aèria fou la tasca realitzada pels serveis d'informació dels rebels per tal de conèixer els possibles objectius a bombardejar. Abans d'entrar en detalls concrets, val la pena saber com s'organitzaren els serveis d'informació franquistes, ja que al llarg de la guerra, es van anant estructurant de diferent manera.

Dins d'aquests serveis, ens interessen particularment els Serveis d'Informació de la Frontera nord-est d'Espanya (SIFNE) que es van organitzar a partir del setembre de 1936 independentment del comandament militar. El seu fundador i organitzador fou Josep Bertran Musitu, un advocat militant de la Lliga i exministre d'Alfons XIII. El SIFNE tenia la seu a Biarritz i alguns dels homes que col·laboraren en aquesta xarxa d'espionatge foren Joan Estelrich, Eugeni d'Ors, Carles Sentís, Josep Pla, Josep Vergés, Miquel Mateu Pla, Octavi Saltor o el mateix Joan March. Els serveis d'espionatge republicans tenien localitzats com a agents d'informació franquistes, la majoria dels noms esmentats.

El camp d'actuació d'aquests serveis incloïa la informació obtinguda pels seus propis agents, les dades facilitades per fugitius de la zona republicana i el control de ports i fronteres, a més d'altres missions segons les necessitats d'informació. El SIFNE fou absorbit pel SIPM (Servicio de Información y Policía Militar) el febrer de 1938, la seu de l'espionatge militar es va traslladar a Perpinyà, i alhora va anar *in crescendo* la vinculació amb els serveis d'informació italians.

Pel tema que tractem, el conjunt dels serveis d'informació que van treballar per la causa franquista es dedicaren a reunir notícies i dades de tot allò que podia ser susceptible d'un possible bombardeig.

Des de finals de 1936 la 2a Secció de l'Estat Major de l'Aire reunia informació sobre tots aquests objectius. S'obria una fitxa general de cada ciutat i poble, en la qual s'anaven anotant totes les dades de les activitats econòmiques o militars que podien ser objectius militars. En aquestes fitxes també s'hi apuntava la procedència de les dades; si provenien de la mateixa 2a Secció, del quarter general del Generalísimo, del SIFNE i del SIPM, de quintacolumnistes, d'evadits, o si s'havien obtingut d'interrogatoris a presoners.

Els objectius anotats en les fitxes se situaven en croquis cartogràfics de cada ciutat, en els quals s'assenyalava el punt exacte on es trobaven les casernes, els llocs de comandament, les fàbriques, els dipòsits de benzina, les defenses antiaèries, etc.

Per entendre el que eren aquestes fitxes, és millor reproduir-ne alguna de Badalona i veure així el coneixement

que tenien els franquistes del que succeïa a la nostra ciutat.

Un seguit d'informes corresponen al grup E-342 i tenien com a font el SIFNE. Comencen el 12 de març de 1937 i arriben fins al març de 1938.⁵¹

“ 12-III-37. Croquis R-II. Anexo I. La Fábrica espanyola Metalgraf produce vainas de cartutxos máuser. Se cree que fabrica más de 300.000 diarias. La Dirección està a cargo de dos ingenieros rusos. Se proyecta ampliar en breve la instalación y producción.

SIFNE 12-III-37. Anexo II.

Los talleres Blanc producen maquinaria para la fabricación de cartuchería instalada en la Metalgraf.

SIM 21-III-37.

En el bombardeo del día 13 fueron tocadas la fábrica Cros, la Unión Nacional de Explosivos y la fábrica Beras [sic] que también fabrica explosivos.

SIM 21-III-37

La Fábrica Merk produce explosivos y gases.

7046. SIFNE 10-IV-37.

La Fábrica de Bombas Prats se dedica a la fabricación de cañones, y la Fundición Calbat a la fabricación de proyectiles. Ambas estan cerca de la Iglesia nueva, entre ella y la estación del f.c.

8085 SIFNE 29-IV-37 ratifica nuevamente que la Metalgraf sigue fabricando cartuchería.”

Com aquests informes n'hi ha d'altres i no s'han de creure al peu de la lletra, ja que, per exemple, la construcció de canons a la Bomba Prat és, ja no una exageració, sinó del tot falsa.

La informació recollida sobre alguns dels possibles objectius militars és afegida a la mateixa fitxa.⁵² Un exemple, el tenim en la CAMPSA. La fitxa porta la referència del Grup E.369. Badalona. L-8. La font de la primera informació anotada és d'un evadit i la data, l'1 de juliol de 1937:

“La factoria CAMPSA de Badalona es la única que prepara en Cataluña esencia de petróleo para aviación.”

Fins un any després no es va afegir cap anotació a la mateixa fitxa; concretament el SIPM, el 3 de juliol de 1938, informava que:

“A consecuencia del bombardeo, resultaron incendiados dos depósitos que contenían gasolina, no habiendo sido alcanzado el de mayor capacidad. Fueron incendiados también cinco camiones cubas que transportaban gasolina.

51 · AHEA, A-94.

52 · Ibidem.

Para mayor seguridad, han dado ordenes de dirigir las nuevas expediciones a Celrà.”

A la tercera secció de l'Estat Major de l'Aire, encarregada de les operacions, es feien uns resums dels objectius militars organitzats per províncies. En el cas de la de Barcelona hi figuren els objectius militars de Badalona. En un d'aquests resums apareixen els següents objectius:

“-Deposito de material de guerra.

En la Iglesia de San José.

-Fábrica de material de guerra.

Dentro de la población las fábricas Vacas, bomba bloch, balanzas Mobra, Veràs, talleres Blanca, y Fabrica Vadrina; todas producen material vario, pero especialmente cascos de granadas; La S.L. Mobba fabrica espoletes Aviación. La fábrica Cross productos químicos básicos para las industrias de guerra. La fabrica Merk produce explosivos; finalmente la Metalgraf cartucheria, calculándose en 300.000 bainas para máuser su producción diaria.

-Gasolina.

Factoría de la campsa sumamente importante. Unica que prepara en Cataluña esencias de petroleo para la Aviación.

-Defensas antiaéreas.

Una batería pròxima a la casa Cros y varias ametralladoras dispersas.”⁵³

Com que la responsable més important, no l'única, de portar a terme els bombardeigs sobre les ciutats i pobles catalans fou, durant la guerra, l'aviació legionària italiana amb base a l'illa de Mallorca, era prioritari que tingués una informació exhaustiva de quins eren els possibles objectius. Els serveis d'informació franquistes transmetien els possibles objectius militars que l'aviació italiana havia d'atacar. Els italians van organitzar tota aquesta informació i la van traduir al seu idioma. A més, totes les informacions rebudes van ser reunides de manera sistemàtica en una sèrie de quaderns en els quals, organitzats per províncies, es posaven a cada localitat els objectius militars en l'ordre següent: dipòsits d'explosius, fàbriques d'explosius, fàbriques de material bèl·lic, fàbriques de gas, indústria aeronàutica, centrals elèctriques i dipòsits de gasolina. En el cas de Badalona, el *Riassento delle informazioni sulla provincia de Barcellona meno la capitale (indici obbiettivi)*, assenyalava els objectius següents:

Defensa de costa, artilleria.

Trinxeres i nius de metralladores.

Dipòsit d'explosius: ubicat a l'església de Sant Josep.

53 · AHEA, A-134. Com es pot veure, l'informe està ple d'errors ortogràfics.

Dipòsit de material de guerra: ubicat a l'església de Sant Josep.

Fàbriques d'armament:

Fàbrica Bacàs, al carrer del Progrés.

Bomba Bloc, al carrer de Maragall.

Balances Mobba, carrer de Layret.

Metalgraf Espanyola, carrer de la Indústria.

Fàbrica d'explosius: fàbrica Cros.

Fàbrica de material de guerra per a la protecció contra gasos: fàbrica Cros.

Fàbrica de municions: Metalgraf.

Gasolina: dipòsit de la CAMPSA. Prepara la gasolina per als avions.

Ara bé, sobre l'objectiu que més informació van reunir, va ser sobre la fàbrica Cros. A l'arxiu de l'aeronàutica militar italiana, es conserva un informe detallat, amb un plànol annex, sobre els punts sensibles d'una factoria que era clau en el procés de fabricació d'explosius per a l'exèrcit republicà.

"Hay que batir el edificio bajo que está detrás e inmediato a la chimenea más al Norte (derecha mirando a la costa). A la izquierda (mirando a la costa) de la chimenea alta de más al Sur, hay un grupo de pabellones bajos, batir el que se encuentra a unos 50 mts. a la izquierda de la chimenea. A la derecha de la otra chimenea más pequeña, el barracón tiene un doble tejadillo gris en forma de lumbrera, perpendicular a la costa. A la izquierda de este barracón se ven las pilas de pirita que parecen carbón."

Les recomanacions del SIPM a l'aviació legionària, alimentades possiblement per enginyers de la Cros fidels al govern de Burgos — alguns havien fundat el maig de 1932 un nucli de les Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (JONS) — no podien ser més precises. Es tractava d'impedir que, a la factoria química més gran de Badalona, es dugués a terme la primera fase de la nitració del toluè, per a la posterior fabricació de trilita a la Fàbrica Nacional de Colorants i Explosius de Sant Andreu.

A la Cros també s'experimentava la utilització de sulfur de carboni en aparells llançafumes. El SIPM ho sabia. La xarxa d'espionatge franquista tenia un coneixement molt precís del que passava a la fàbrica:

"Tanto la gerencia, como el personal técnico son netamente nacionalistas españoles y ponen todas las dificultades posibles a los rojos, aunque claro dentro del régimen interior imperante, no es posible hacer mucho, pero de todas maneras proceden con gran valentia."⁵⁴

54 · Juliana, E; Villarroja, J. "Los bien Informados Savoia-79", La Vanguardia, 16/12/2001.

Información

La falta de explosivos es grande, pues la fábrica de Barcelona solo puede fabricar metro celulosa (algodón pólvora)

Para remediar esta difícil situación han transformado la industria de colorantes en fabricación de trinitrotolueno (trilita).

Al salir de Barcelona, nitroban ya una tonelada diaria de tolueno y seguramente nitraran ahora dos toneladas.

Dirigen la fabricación, el Capitan Moreno, un tecnico ruso griego, llamado Nicoloti, un contramaestre cuyo nombre no recuerdo y Francisco Salsas, Ingenier Industrial, Director de la Fábrica que en Lerida posee la S.A. Cros. La primera nitración de tolueno se efectua en el aparato que la S.A. Cros tiene en Barcelona, para nitrar benzol, con objeto de producir aceite de anilina, la segunda y tercera se efectuan en la fábrica que la Nacional de Colorantes y Explosivos posee en San Andres, fábrica situada entre la 1ª y los cuarteles y que se destaca fácilmente por tener un depósito de agua de forma muy especial. Emplean una mezcla de trilita y nitrato amónico en las siguientes proporciones :

Trilita .....30 %
Nitrato amónico.....20 %

con lo que aumenta la cantidad de explosivo disponible.

Solicitaron nitrato amónico, pues en Barcelona no lo habia, de la I.G. Harben Industrie y de Kellman, por mediacion de la S.A. Cros que está intervenida oficialmente por la Generalidad y en realidad por la C.N.T., habiendo contestado estas sociedades que no disponian de esa materia. Cuando sali, debian recibirlo de Francia procedente de la fábrica nacional de polvoras de Toulouse.

Antes de mi salida de Barcelona, se efectuaban ensayos para emplear en el frente aragonés, el sulfuro de carbono en aparatos lanzallamas. Una vez resueltas las dificultades que puedan presentar la fabricación de lanzallamas prácticos, para disponer de 4 toneladas diarias, de sulfuro de carbono, que es la producción del parato de la Cros.

También en la Cros se habia iniciado la fabricación del ácido clorosulfúrico (cintas de manos) y de mezclas denominadas sulfato clorosulfúrico, con una composición de:

40   ácido clorosulfúrico
50 %   SO₃
10 %   ácido sulfúrico.

que habian sido ya suministradas en años anteriores al ejército y a la marina.

Tanto la gerencia como el personal tecnico de la fábrica Cros, son netamente nacionalistas españoles y ponen todas las dificultades posibles a los rojos, aunque claro es que dentro del régimen interior imperante, no es posible hacer mucho, pero de todas maneras proceden con gran valentia especialmente el Ingeniero Don Jose Malaguez Cueto, Don Modesto Carpi licenciado en Ciencias, y aunque no de modo tan destacado tambien merece especial mencion Don Ramon Montala, director de la fábrica.

En cuanto al personal de la gerencia se que tambien laboran, aunque no tan destacados para señalar los mas destacados, aunque desde luego Don Julio Galvez, es el animador de esta obra.

Informe de l'espionatge indicant els objectius que han de ser atacats.
Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare, Roma.

2

Obbiettivi: - Bisogna battere l'edificio basso che sta immediatamente dietro la ciminiera piú a Nord (a destra guardando la costa). A sinistra (per chi guarda la costa) della ciminiera alta piú a Sud c'è un gruppo di capannoni bassi; battere quello che si trova a circa 50 m. a sinistra della ciminiera. A destra dell'altra ciminiera piú piccola il capannone ha un doppio tettuccio grigio perpendicolare alla costa e simile ad un abbaino. A sinistra di questo capannone si vedono mucchi di pirite che sembrano di carbone.

In seconda fila presso un'alta ciminiera quasi allineato con i mucchi di pirite c'è un alto edificio con finestre larghe.

Obbiettivi

Oleum (2 edifici) - Nitrico (molto importante) -

Trilita (importante)

Vista de la Fábrica de Badalona

BADALONA

OBJETIVOS. - Hay que batir el edificio bajo que está detrás e inmediato a la chimenea de mas al N. (derecha mirando a la costa).

A la izquierda (mirando a la costa) de la chimenea alta de mas al S. hay un grupo de pabellones bajos, batir el que se encuentra a unos 50 mts. a la izquierda de la chimenea. A la derecha de la otra chimenea mas pequeña el barracón tiene un doble tejadillo gris en forma de lumbrera y esta perpendicularmente a la costa. A la izquierda de este barracón se ven las pilas de pirita que parece carbon.

En segunda fila junto a una alta chimenea aproximadamente enfilado con los montones de pirita, hay un alto edificio de ventanas alargadas.

OBJETIVOS

Oleum 2-Nitrico 1 (muy importante) - Trilita 1 (importante). -

La fotografía es anterior a ampliaciones que se han hecho después en la fábrica, principalmente hacia el lado de Barcelona, por lo que no figuran en ella varios edificios, entre ellos el del sulfuro de carbono. El croquis es mas completo, aunque no se puede asegurar sea completamente exacto. En él van señalados con azules rojas los edificios cuya destrucción es mas interesante y que corresponden a los señalados en la fotografía.

JUNTA LOCAL DE DEFENSA PASSIVA

EDICTE

Confirmant les disposicions anteriorment fetes públiques per la Junta de Defensa Passiva i per aquesta Junta Local, i de conformitat, també, amb allò ordenat per la Presidència del Consell de Ministres, són dictades les següents:

DISPOSICIONS PER LA CIRCULACIO DE VEHICLES EN CASOS D'ALARMA

1.ª Com a norma general, tots els vehicles que circulin dintre la població hauran de parar immediatament que sigui donat el senyal d'alarma, subjectant-se a les instruccions següents:

- a) Pararan, convenientment frenats, cadascun al seu cantó, tocant a la voravia i amb els llums apagats si és de nit.
- b) Els cotxes hauran de situar-se convenientment espaiats, atenent les indicacions de les forces d'Ordre Públic i Defensa Passiva.
- c) En els carrers pels que només pugui passar-hi un cotxe, mai no n'hi haurà cap d'estacionat.

2.ª Es prohibeix durant la nit i encara que no hi hagi alarma, la utilització de focus potents, podent utilitzar-se únicament les llums de ciutat.

3.ª Tots els focus hauran de portar almenys la meitat superior de la coberta pintada de blau cobalt i violeta.

4.ª Tant en les alarmes diurnes com a les nocturnes, podran circular lliurement els cotxes que s'esmenten:

- a) Cap de l'Estat i la seva escolta.
- b) Cap del Govern de la República, els seus Ministres, Secretari General del Ministeri de Defensa Nacional, Sub-Secretaris i escoltes.
- c) President i Consellers del Govern de la Generalitat de Catalunya, i del Govern d'Euscadi.
- d) Policia, Seguretat i Circulació.
- e) Creu Roja, Bombers, Defensa Passiva i Brigades de desenrunament.
- f) Els cotxes ocupats en aqueixos serveis podran usar durant les alarmes, les llums de encreuament.
- g) Estat Major, D. E. C. C. i Sanitat Militar.
- h) Alcalde i Consellers-Regidors.

5.ª Els cotxes compresos en l'article anterior, s'abstindran d'usar tota mena de clàxons de gran potència, especialment les anomenades botzines d'aire, mentre circulin dintre la població, així com tampoc no podran portar l'escapada lliure.

6.ª En produir-se l'alarma, seran establerts controls per les forces de policia governativa, guàrdia d'Assalt i Auxiliars de la Defensa Passiva, en els fílats existents a la Carretera de França, a les entrades de la població i es faran complir les següents normes:

- a) Serà permesa la circulació dels cotxes esmentats en l'apartat 4.ª
- b) Serà permesa la sortida dels cotxes que s'allunyin de la població.
- c) No serà permesa l'entrada a la ciutat de cap cotxe que no sigui dels especialment autoritzats de què abans s'ha fet esment.
- d) No serà permesa l'aglomeració de cotxes sota cap concepte; al contrari, s'obligarà als conductors a distribuir-los per les immediacions, tant com ho permetin les condicions del terreny, situant-los en les bifurcacions de carreteres, camins, etc. i altres llocs d'estacionament assenyalats per aquesta Junta.
- e) Es tindrà cura que resti sempre assegurada la lliura circulació per la carretera.

La qual cosa es fa pública per a general coneixement, amb la prevenció que els infractors de les precedents disposicions seran sancionats en la forma que prevé la Llei.

Badalona, 29 d'agost del 1938.

El President,

P. Cané

Edicte de l'alcalde Pere Cané, 29 d'agost de 1938.
AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

HERNÁNDEZ, A. G. - Taller Confederal

La defensa activa

Malgrat que, durant tota la guerra, l'aviació republicana intentà fer front als atacs de l'aviació i la marina feixistes contra la rereguarda catalana, principalment als pobles i ciutats situades a la costa, la seva inferioritat al llarg de tot el conflicte impedí que fos suficient i alhora eficaç. Des dels primers mesos de la guerra es va crear una Esquadrilla de Defensa de Costes que tindria una activitat molt intensa a partir de la primavera de 1938, quan els bombardeigs sobre Catalunya s'intensificaren.⁵⁵

En el transcurs de la guerra, molts dies alguns aparells d'aquesta esquadrilla sobrevolaren la nostra ciutat, principalment per protegir l'entrada o sortida de vaixells del port de Barcelona.

Precisament el dia 30 de juny de 1938, dia en què Badalona fou més castigada per les bombes dels avions feixistes italians, sobrevolaren la nostra ciutat diverses patrulles de l'aviació de costes, però no varen poder impedir els bombardeigs.

Aquestes patrulles començaren la seva tasca a la matinada del darrer dia del mes de juny. Diversos aparells de l'aviació republicana feren un servei per parelles de protecció del sector de Barcelona des de les 5:45 fins a les 14:13 hores, i es van anar rellevant. Durant el transcurs d'aquesta operació, els avions participants podien veure com hi havia un intens trànsit marítim a la costa catalana més propera al port de Barcelona. Per exemple, la primera parella d'avions observava, a unes 25 milles de la costa, un vaixell mercant rumb a Barcelona, i a l'altura de Caldetes un remolcador que ajudava un vaixell. També van poder observar, a les 7:12 hores, un altre vaixell prop de Barcelona i un altre més amb rumb al mateix port, així com vint minuts després, dos destructors i un mercant que sortien de Barcelona amb rumb a l'est.

Els aparells informarien que a les 9:00 hores entrarien al port de Barcelona el remolcador i el vaixell observat a primera hora i podrien veure també dues llanxes a l'altura de Sant Adrià de Besòs amb rumb sud-est. Tres quarts d'hora més tard, els avions de la patrulla veurien un bombardeig sobre Badalona, tot i que no actuarien ja que no aconseguirien veure els avions atacants, i a les 13:20 hores, els avions de la següent patrulla encara podien veure els incendis que aquest bombardeig va provocar a diversos edificis de la zona sud de la ciutat, on es concentrava una gran part de la indústria badalonina.

55 · Gesalí, D.; Íñiguez, D., *La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2012, p. 221 i següents.

Si tornem uns mesos endarrere, cal recordar una sèrie d'atacs que els avions de la defensa de costes emprengueren contra els vaixells de l'esquadra feixista. En un d'aquests atacs contra el creuer *Canarias* el mes de juny de 1937, va participar-hi un pilot badaloní. Aquest pilot era el tinent de navili Antoni Gómez Baños,⁵⁶ nascut a Mazarrón el 17 de juny de 1914, però que des de molt petit vivia al carrer de Tortosa, núm. 117, de Badalona. Gómez Baños pilotava un hidroavió, el Savoia-62, amb el número d'identificació S-39, i anava amb Martín Castaño Sandoval i Eduardo Hernández Cardona, quan va atacar el creuer facciós *Canarias*. L'avió fou tocat pel foc dels antiaeris del vaixell i va caure al mar. Aquest fet es produí el 7 de juny de 1937, quan l'hidroavió s'havia enlairat del moll del contradic de Barcelona amb la missió d'escortar un vaixell mercant amb material de guerra, i en no localitzar-lo, va amarar a Palamós a les 14:00 hores, just en el moment en què el *Canarias* començà un atac contra el port de la ciutat empordanesa. L'hidroavió s'enlairà i atacà sense gaire èxit el creuer. A les 16:30 l'hidroavió amararia a Barcelona per informar del fet i poc després s'enlairà de bell nou per atacar el *Canarias*, que en aquells moments bombardejava Malgrat de Mar. Els historiadors Gesalí i Íñiguez tracten la missió de suïcida⁵⁷ i l'artilleria antiaèria del *Canarias* va tocar l'hidroavió davant del Masnou, on l'aparell es va estavellar. Hernández va morir a l'acte i Gómez Baños i Castaño Sandoval van sobreviure, encara que amb greus ferides. Els tripulants d'un altre hidroavió, prescindint del foc d'artilleria del creuer franquista, amararen al costat de les restes de l'avió abatut i rescataren els tripulants greument ferits.⁵⁸ Antoni Gómez Baños tenia les cames destrossades i li foren amputades. Un cop recuperat anímicament i acceptant la seva nova situació, els seus companys el recorden com un valent que no va perdre mai la moral ni l'humor.⁵⁹

Abans de finalitzar la guerra, Gómez Baños fou ascendit a capità. Marxà a l'exili, on va refer la seva vida i residí a Tolosa de Llenguadoc. Algun familiar recorda que, a finals dels anys setanta, els visitava a Badalona, conduint un cotxe (un descapotable)⁶⁰ adaptat a les seves circumstàncies i que tenia el *hobby* de fer maquetes amb llumins. En aquestes visites també es relacionava amb els antics companys de l'Aeronàutica Naval. La història personal de “Gómez Baños és una història de vida alligadora, deixant al marge els fets de guerra. El pilot podia haver viscut en l'autocompassió per la desgràcia soferta i sentir-se un simple mutilat de guerra. Però transmetia el sentiment de la fortuna d'haver sobreviscut i que l'atzar sovint proporciona una segona oportunitat, una bola extra a la màquina del milió, com solem dir els autors.”⁶¹

56 · Gesalí, D.; Íñiguez, D. *La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2012, p. 306 i següents.

57 · *Ibidem*, p. 306.

58 · *La Vanguardia*, 08/06/1937. Sobre aquests fets el general Pozas va declarar: “El crucero pirata Canarias ha disparado sus cañones sobre Palamós. Guixols, Tossa de Mar y Blanes [...] De una escuadrilla de hidros que salió para bombardear el buque faccioso, hemos de sentir la pérdida de uno de ellos; otro de los aparatos pudo amerizar en el lugar donde capotó, habiendo recogido a uno de los tripulantes herido, otro muerto y el tercero no pudo ser hallado”.

59 · Gesalí, D.; Íñiguez, D. *La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2012, p. 308.

60 · *Ibidem*, p. 309.

61 · *Ibidem*.

L'artilleria de costa i la DECA

Les primeres notícies sobre la presència de canons a la nostra ciutat, les trobem en el dietari de Josep M. Cuyàs, quan el mes de novembre de 1936, concretament el dia 8, va anotar:

“Avui han pujat quatre obusos del 22 al turó d'en Caritg, els mateixos de la guerra de Cuba.”⁶²

L'endemà va anotar:

“Actualment hi ha destacats [...] 35 milicians en el turó d'en Caritg per guardar i servir els canons que s'hi ha instal·lat, els mateixos que hi havia durant la guerra de Cuba.”⁶³

A principis de 1937 el màxim responsable de la defensa de la costa a Catalunya, el capità d'artilleria José M. Cañete,⁶⁴ redactaria un informe sobre la situació en què es trobava a mitjan febrer de 1937 l'agrupació de bateries de costa del sector de Barcelona. A Badalona, concretament al turó d'en Caritg, hi havia la 4 bateria, formada per 4 canons Krupp de 150 mm, que no tenien un abast suficient per fer front a l'artilleria dels vaixells feixistes, però en canvi tenia telèmetre. El març de 1937, a Montgat hi havia 4 canons de 150 mm Krupp, i 4 bateries de 4 canons dins del terme de Barcelona. El conjunt d'aquestes bateries el formava material antic, però malgrat això, la necessitat d'artilleria que tenia l'exèrcit popular era tan gran que alguns d'aquests canons foren traslladats al front d'Aragó. En aquest mes de març ja no apareix citada la bateria de Badalona perquè era inapropiada. Una anotació de Josep M. Cuyàs⁶⁵ en el seu diari de guerra, ens aclareix que, a primers d'aquest mes, els canons que hi havia al turó d'en Caritg havien estat traslladats. El juny de 1937 un nou informe del capità Cañete cita la 7a bateria a Montgat amb quatre canons de 150 mm Ordóñez, però no fa cap esment de l'existència de canons a Badalona.

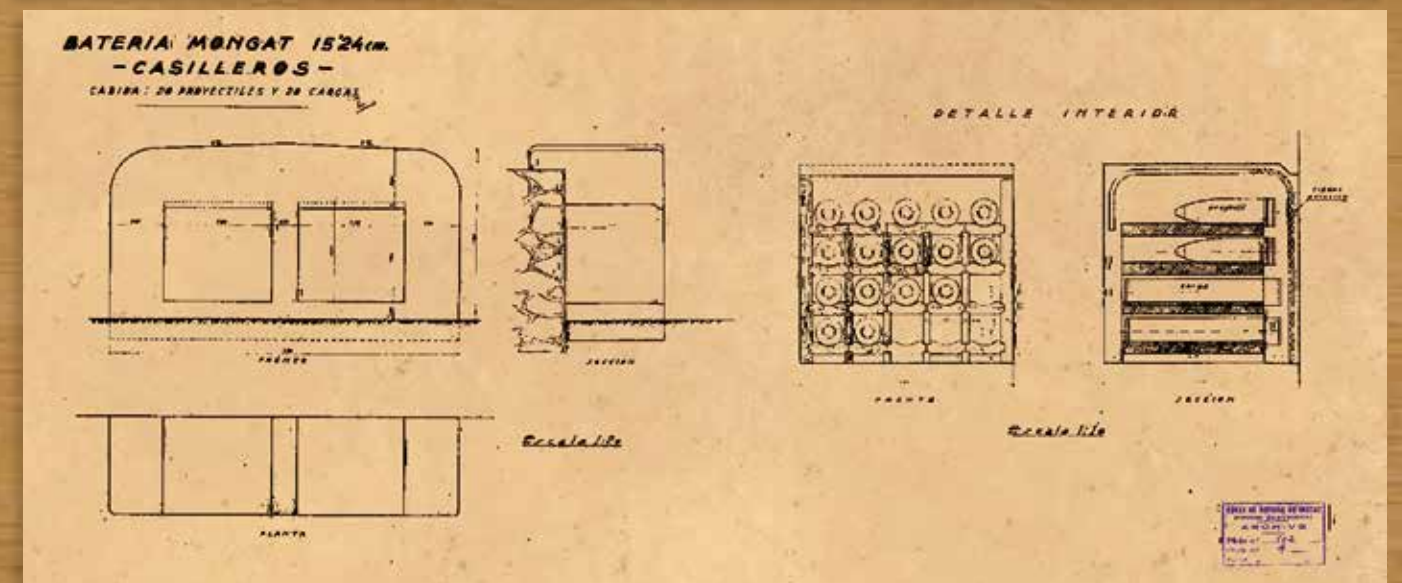
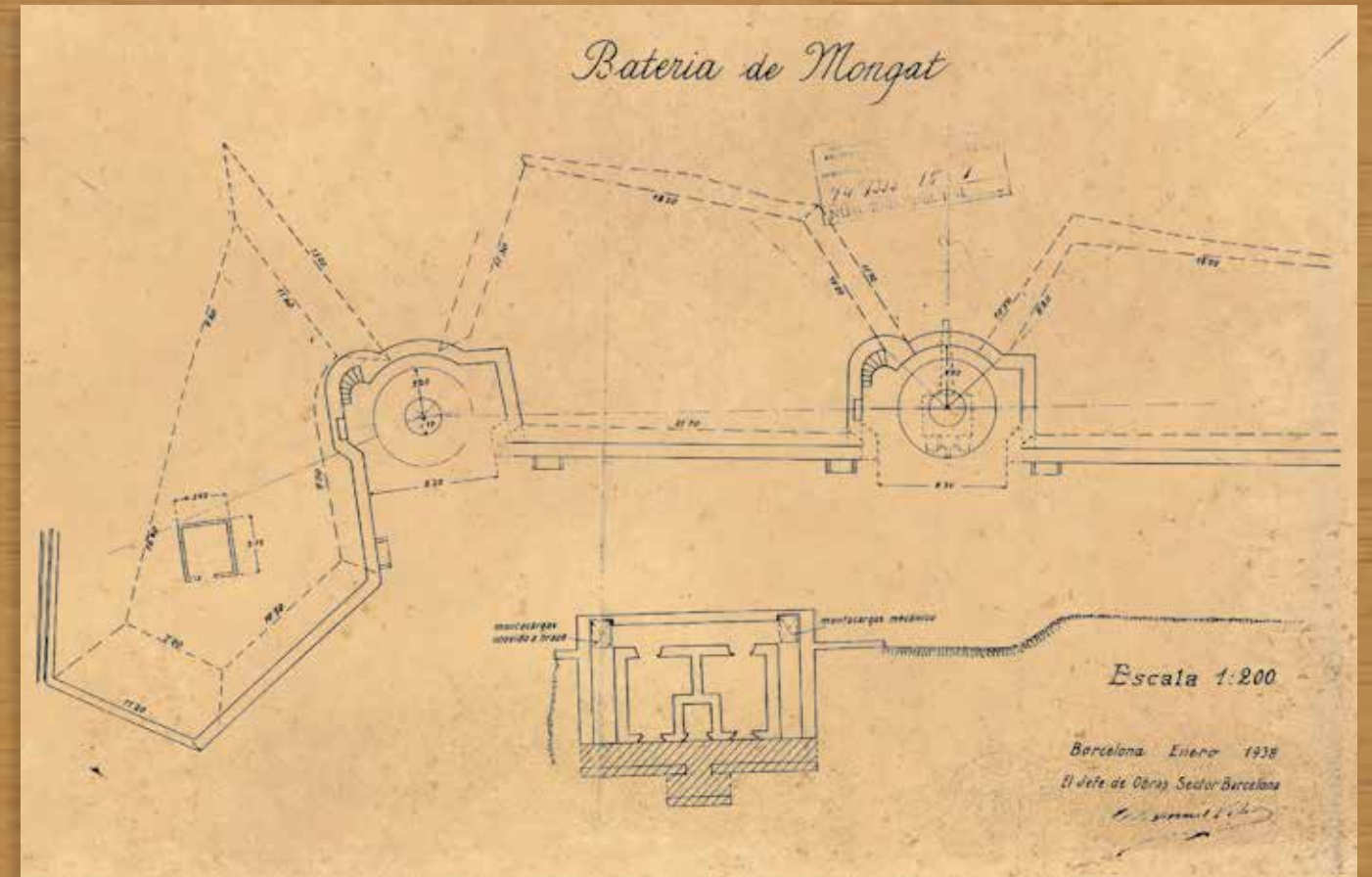
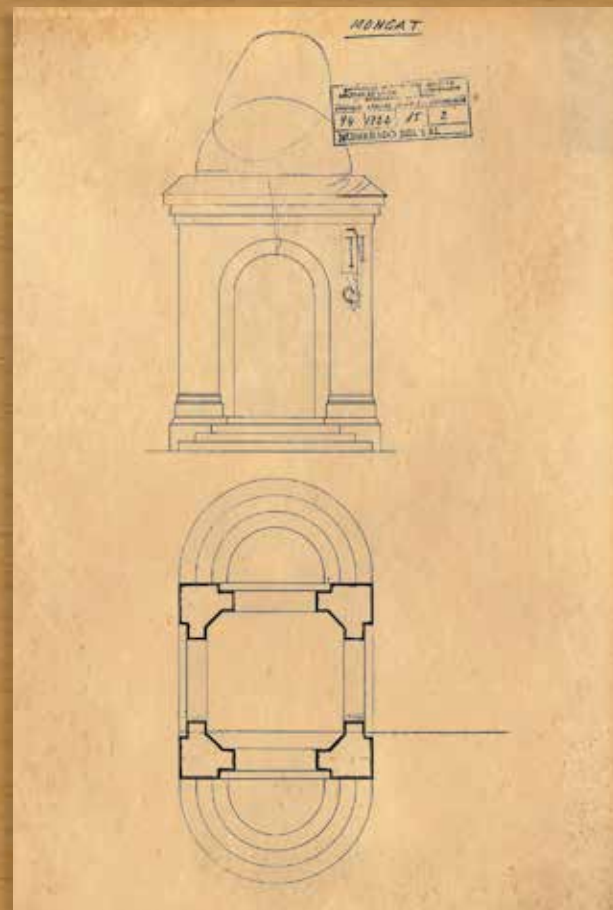
62 · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 48.

63 · *Ibidem*, p. 51.

64 · Gesalí, D.; Íñiguez, D. *La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2012, p. 124-125.

65 · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 128.

A finals de l'any 1937 estaven ja pràcticament organitzats els Grups de Campanya Motoritzats de Defensa de Costes. Això va fer que el moviment de peces al litoral català fos continu.

Entre desembre del 1937 i febrer del 1938, dins de les bateries, apareix de nou citada la de Montgat. És la 4 i sabem la distància a què estava de les altres bateries. Hi apareix també Mataró, però no Badalona i sí les situades a la muntanya de Montjuïc. Per tant, si ens basem en totes aquestes notícies, a Badalona hi va haver canons d'artilleria de costa fins a primers de març de 1937. Ara bé, les bateries de costa només servien per defensar la ciutat si l'atac era per mar, no per aire.

La defensa activa contra avions basada en artilleria havia de ser amb canons dedicats exclusivament a la defensa antiaèria. Les notícies que tenim sobre canons d'aquestes característiques a Badalona són relativament escasses i el que sí sembla clar és que no n'hi va haver en el transcurs de tota la guerra. A finals de juny i principis de juliol de 1937, tenim notícies contradictòries sobre si ja hi havia canons antiaeris al turó d'en Caritg:

“[...] he vist de costat i de bastant a prop, el turó d'en Caritg es veia molta gent en el cim. La caseta de fusta amb unes 10 finestres que hi havia en el centre del turó i que servia de caserna de llur guarnició, ha estat traslladada a la part posterior del Turó i en el centre o sigui en el lloc on hi havia dita caserna, diuen hi ha instal·lats dos canons antiaeris.”⁶⁶

El fet que, per aquestes mateixes dates, en els organismes de defensa passiva hi figurés el camp de la bateria antiaèria Carlos Mendoza, ens porta a pensar que la instal·lació d'aquests canons fou una realitat.

Un document dels serveis d'informació franquistes, datat el gener de 1939, donava la situació de l'artilleria antiaèria a la nostra ciutat. Al nord de la població, en una localització imprecisa, hi havia dos canons de 105 mm; al turó d'en Caritg, altres dos canons de 150 mm; al nord de la població, entre Badalona i Santa Coloma, a la cota 29, una bateria de la qual s'ignorava marca i calibre en un turó al costat del cementiri, a la sortida de la ciutat per la carretera de Barcelona. L'informe també esmenta una bateria antiaèria russa de 75 mm de localització imprecisa.⁶⁷

D'una altra banda, les bateries situades a Barcelona disparaven sobre els avions que es dirigien contra Badalona si la ruta que seguien els situava a l'abast dels canons.

Pel que fa a les notícies sobre metralladores antiaèries, la majoria són tretes del *Diari de Guerra* de Josep M. Cuyàs. El problema d'aquestes notícies és que no les podem contrastar amb documentació oficial i, el que és pitjor, no coneixem cap de les característiques tècniques de les metralladores i no sabem si eren adaptades, principalment als primers mesos, de les agafades a les casernes el juliol de 1936, o construïdes específicament com a antiaèries.

La primera notícia sobre una metralladora disparant contra avions, la tenim el dia 13 de març de 1937, quan

una que estava situada a la masia de Can Tàpies disparà contra els avions que, per primer cop, bombardejaven Badalona.

Potser com a conseqüència d'aquest bombardeig, sembla que a primers d'abril de 1937 se situaren algunes metralladores a llocs considerats estratègics. Una fou col·locada a Can Vestit, al carrer de Barcelona, núm. 6 (sembla que fou desmuntada a finals de juny de 1937) i una altra al campanar de l'església de Sant Josep. Algunes d'aquestes metralladores entraren en funcionament el 29 de maig de 1937 amb motiu d'un bombardeig sobre Barcelona.⁶⁸

A primers de juny, foren emplaçats un canó antiaeri a Can Canyadó, dos a Sant Adrià, un altre canó a la carretera de la Conreria amunt, i dues metralladores, una a la casa que feia xamfrà entre la riera d'en Jornet i el carrer de Sant Isidre i una altra al carrer de la Indústria.⁶⁹

Un dels aspectes menys coneguts de la guerra és que, moltes vegades, les restes dels projectils disparats pels canons antiaeris queien dins del casc urbà, on causaven un gran ensurt i, el que és pitjor, destrosses materials i alguna víctima.

En tenim diversos exemples. Els bombardeigs del 29 de setembre de 1937 contra el Masnou van fer que els trossos caiguts dels projectils antiaeris ocasionessin la mort d'una dona que es trobava a la barriada de la Salut. Aquest mateix dia, segons els bombers, es va recollir un obús davant la casa Cros i dos més dins de la mateixa fàbrica, un altre al carrer d'Anton Romeu, un altre al carrer del Progrés (casa Artillé), un altre a la plaça de Torner, un altre a la fàbrica de tints de R. Borràs i un altre a la fàbrica de betum de la zona de Coll i Pujol.

Uns mesos després, concretament a primers de juny del 1938, un projectil antiaeri va caure en una casa al costat del Sucre, situada al carrer de la Indústria, 38, va foradar el sostre i va caure sobre un llit, que va impedir que travessés el pis i anés a parar a la planta baixa, on hi havia la gent de la casa. Uns dies després, el 25 de juny de 1938, van caure trossos de metralla d'antiaeri al carrer de Guixeres, cruïlla amb el de Font i Escolà; als carrers de Lleó, Conquesta (Ca la Peixets), Clavé (Can Cabres), Creu (pati de Can Peixau) i davant de Can Tapiol.⁷⁰

Algunes vegades, les restes dels obusos de l'artilleria antiaèria que van caure sobre algunes cases de la ciutat provenien dels trets disparats per l'artilleria antiaèria de Barcelona. Un exemple el tenim quan el cos de bombers de la nostra ciutat va comunicar a l'alcaldia que, a la matinada del 22 de febrer de 1938, alguns obusos van caure al carrer del Capità Sancho, on havien causat desperfectes a les cases situades als números 25, 47 i 125. En aquesta darrera, un obús va foradar la teulada fins a la planta baixa.

⁶⁶ · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 315-316.

⁶⁷ · Cabezas, A. *La defensa de la costa a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi doctoral, 2013. Volum I, p. 423.

⁶⁸ · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 171, 190 i 193.

⁶⁹ · *Ibidem*, p. 747.

⁷⁰ · *Ibidem*, p. 577.

— BAN —

**JOAN MANENT i PESAS, Alcalde-President
de l'Excel·lentíssim Ajuntament de Badalona**

FAIG SABER:

Que per Decret del Conseller de Treball i Obres de la Generalitat de Catalunya, tots els Municipis vénen obligats a lliurar un pic i una pala per cada 100 habitants, o sigui que a la nostra ciutat li pertoca de lliurar 500 pics i altres tantes pales.

A ningú no deurà escapar la importància d'aqueixa disposició ni la seva necessitat: de tots és sabuda la importància que les fortificacions adquireixen en tota guerra i en aquests moments en què el nostre gloriós Exèrcit de l'Est està desenrotllant la forta ofensiva, les incursions de la qual seguim tots amb la fé i l'esperança del què sap que el nostre poble vol i sabrà vèncer tots els seus enemics de dintre i de fora d'Espanya, necessita i demana que, des de la reraguarda, li facilitem aquelles eines que més necessita per a obrir mines i afressar camins vers les posicions dels contraris i per a fortificar degudament, fent-los inextinguibles, els llocs i reductes que els siguin arrabassats.

Pels motius esmentats, la importància dels quals espero que sabrà comprendre tot el poble antifeixista,

HE RESOLT:

Primer.-Tots els particulars que posseeixin més d'un pic i pala vénen obligats a lliurar els que tinguin d'excès, dintre del termini màxim de tres dies.

Segon.-Tots els particulars i entitats, camperols, Sindicats, Col·lectivitats, etc., lliuraran tots els pics i pales de què puguin prescindir i que no siguin absolutament indispensables per al treball que realitzin.

Tercer.-Els lliuraments dels pics i pales, seran fets als baixos de la Casa Ajuntament contra entrega del corresponent rebut.

Aquesta Alcaldia espera del reconegut sentit de cooperació antifeixista dels ciutadans de Badalona, que seran lliurats els pics i pales necessaris per a cobrir el cupus assignat a la nostra ciutat, i per a rebassar-lo, si fos possible, ço que constituiria un honor i un motiu de legítim orgull per al nostre poble.

BADALONA, 3 de setembre del 1937

*L'Alcalde,
Joan Manent*

Ban de l'alcalde Joan Manent, 3 de setembre de 1938.
AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

La defensa passiva

Ja hem vist en un capítol anterior les mesures sobre defensa passiva que es van anar prenent des del principi de la guerra i que, passats els primers mesos, foren coordinades per diferents organismes fins a la creació de les juntes de defensa passiva locals, que eren les responsables sobre tots aquells aspectes que servien, o com a mínim es pretenia que servissin, per salvaguardar els habitants dels pobles i ciutats de Catalunya. Vegem a continuació la cronologia d'aquests organismes i les seves tasques.

En el cas de Badalona, el 6 de juliol de 1937,⁷¹ al despatx de l'alcaldia, es va constituir el Comitè Local de Defensa Especial contra aeronaus. El comitè estaria integrat per l'alcalde, que n'era el president, l'arquitecte municipal, un metge, un farmacèutic o químic, un representant de la premsa local, el cap de la inspecció de vigilància, el cap dels bombers i el secretari de l'Ajuntament, que actuaria com a secretari. La presidència del comitè per part de l'alcalde restava pendent, ja que:

“[...] está próximo a llegar a ésta ciudad material anti-aéreo, en cumplimiento de lo que dispone el Decreto antes mencionado, se acuerda que una vez llegado el jefe de la DECA en ésta ciudad, se volverá a reunir el Comité al efecto de conferir a dicho Jefe, el cargo de Presidente del propio Comité.”

Aquest fet es produí dos dies després i el cap de la bateria antiaèria de Badalona, el tinent Carlos Mendoza y Fejo, fou nomenat president i l'alcalde vicepresident.

A partir d'aquesta data el comitè, en primer lloc, va donar una sèrie d'instruccions que s'havien de complir en cas de bombardeig, cercar recursos per continuar la construcció de refugis i procurar els mitjans necessaris per als equips de socors i rescat. Per exemple, el 12 d'aquell mateix mes de juliol, es van demanar quinze vestits de goma per a la brigada antigàs.

La vida d'aquest comitè fou curta: a finals d'agost, concretament el dia 27, de 1937, fou dissolt i les seves tasques passaren a la Junta Local de Defensa Passiva, constituïda aquest mateix dia d'agost.

El 27 d'agost, doncs, es constituí la Junta Local de Defensa Passiva,⁷² presidida per l'alcalde Joan Manent i

⁷¹ · AHBDN. Fons Ajuntament Badalona. Serveis militars. Caixa 579/1.

⁷² · Ibidem. Caixa 579/2.

integrada pel cap militar i el cap d'ordre públic per dret propi, l'arquitecte municipal, el metge i el secretari per designació de l'alcaldia per les facultats que li havia atorgat la Comissió de Govern Municipal, i els ciutadans Joaquim Leal, Manuel Barceló i Josep Riera, en representació respectiva de la UGT, la CNT i ERC. El document⁷³ de nomenament de Josep Riera estava signat pel president del Centre Català d'Esquerra Republicana de Badalona, A. Fonts Jordà.⁷⁴ La seu del centre estava al carrer de Jaume Compte, 2.

El febrer de 1938⁷⁵ la JLDPB va ordenar una sèrie de disposicions que s'havien de complir en cas de bombardeig, algunes de les quals ja havien estan dictades els primers mesos de la guerra, però que molts ciutadans no complien. Precisament per aquests incompliments, la Junta les recordava de bell nou i demanava que fossin acatades i complertes estrictament, i no renunciava a l'ús de mesures coactives per als incomplidors.

En total, les disposicions eren vuit. I, en conjunt, ordenaven que en el moment de fer-se fosc s'apaguessin tots els llums que donessin a l'exterior; a les cases on visqués més d'una família s'havia de nomenar un delegat d'escala que havia de vetllar per al compliment de les disposicions; en donar-se el senyal d'alarma, els ciutadans havien de restar a les seves cases o acudir al refugi més proper; mentre durés l'estat d'alarma restava absolutament prohibit estar al carrer, sortir als balcons i pujar als terrats, i durant l'alarma només podien circular pels carrers els serveis de la Junta.

Totes aquestes disposicions foren impreses en cartells que van ser distribuïts i penjats per tota la ciutat.

Els dos problemes més greus amb què es va trobar la JLDPB era la manca de recursos econòmics i materials, principalment ciment i ferro, per a la construcció de refugis.

En la busca de finançament, l'alcalde Joan Manent va informar d'una visita a la Junta de Defensa Passiva de Barcelona i que aquesta havia concedit 250.000 pessetes per a la construcció d'un nou refugi i que probablement en concediria 50.000 més per acabar els refugis començats. Aquests crèdits foren aconseguits a primers de novembre de 1937.⁷⁶ També a primers d'aquest mes de novembre, la JLDPB va acordar demanar una subvenció d'un milió de pessetes a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya. Per tenir una idea del que representaven aquestes quantitats, cal tenir present que el pressupost del refugi de la plaça de la Vila (de la República), fet el setembre de 1937, pujava 285.372,56 pessetes,⁷⁷ i que a finals del desembre de 1938 havia costat 365.681,20 pessetes. La resta de refugis pressupostats el setembre de 1937 ja pujaven més del milió de pessetes i la JLDPB considerava que calia construir-ne el doble ràpidament.

73 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 579/2.

74 · Andreu Fons Jordà. Fou detingut el febrer de 1939, jutjat en consell de guerra el 18 de febrer de 1939 a Barcelona i afusellat la matinada del 26 de febrer d'aquest mateix any al Camp de la Bota. Era funcionari municipal. ATMTT. SU 536.

75 · AHBDN. Fons Ajuntament Badalona. Serveis militars. Caixa 581/21.

76 · Ibidem. Caixa 579/2.

77 · Ibidem. Caixa 581/1.

Per tal de millorar la situació econòmica, a primers de febrer de 1938, la Comissió de Govern Municipal va autoritzar la JLDPB perquè pogués cobrar la quota d'una pesseta mensual per cada ciutadà, en relació a les targetes de racionament. En renovar-se la targeta, a més del segell municipal, es podia cobrar una pesseta per cada familiar que hi estigués inclòs. Si no es presentava la targeta a la Junta i no hi havia el segell, les targetes no eren vàlides.⁷⁸

Aquesta decisió va provocar les queixes d'alguns veïns, com els que havien construït el refugi al llindar de la Torre Barriga,⁷⁹ enclavada a l'avinguda de Martí Pujol. En la seva petició a la JLDPB per tal que no se'ls apliqués la pesseta sobre la targeta de racionament adduïen:⁸⁰

“Que des de fa poc o menys d'un any aquest veïnat amb una visió clara del moment i amb alt sentit altruista i abnegat mitjançant continuats sacrificis tant morals com econòmics ha arribat a excel·lir en llur obra humanitària, per quan a més dels respectius familiars, hi tenen cabuda en nombre crescut, els escolars de la dita terra, vist el qual. Supliquem a aquesta benemèrita Junta que tingui a bé fer-se càrrec de les moltes despeses que per a tal fi ha fet successivament aquest veïnat (quina llista adjuntem) i que previ els tràmits ordinaris, es dicni [sic] trametre les oportunes ordres per tal d'anular-les-hi el tal pagament, cosa amb la qual, es faria mereixedora a la més alta categoria de justícia, i el nostre més constant agraïment.”

Aquesta petició, feta a primers de 1938, sembla que fou atesa, ja que el mes d'abril d'aquest mateix any el

Carnet de Josep Prats i Camins, vocal adjunt de la Junta de Defensa Passiva, militant d'Acció Catalana Republicana. Fou regidor de l'Ajuntament de Badalona. AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

78 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/24. Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 598: “Ha produït bastant malestar la quota mensual d'una pesseta per persona per la construcció de refugis que ha passat la Junta Local de Defensa Pasiva”.

79 · Sobre aquest refugi hi ha un vídeo documental titulat *El refugi i la memòria*. Bufalà-Badalona, 2009.

80 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/2.

C. N. T. U. G. T.
INDÚSTRIA DE LA CONSTRUCCIÓ
Mercé, 23 - Telèfon 230
BADALONA

Departament:

Referència:

Sou pregats d'avaluar-nos l'adjunt comanda de rails destinats a la construcció de refugis d'aquesta Ciutat.

Badalona, 27 de Desembre 1937

Badalona 20 de Septiembre de 1937.

A la Junta de Defensa Pasiva, Ciudad.

Requisición de materiales.

Detallo en el presente toda nuestra colección de los libros para poder servir a todos los afectados en la construcción de refugios en la Zona de la República, en defensa manifestar que por la situación del cine Guineá, "Príncipe" para el teatro por la noche.

Después de haberse visto la cuenta de materiales, se acuerda remitirlos a la Junta de Defensa Pasiva.

En la Junta de Defensa Pasiva.

CAL DE DEFENSA PASIVA

"Ciudad"

CIUDADA PRESIDENT DE LA JUNTA DE DEFENSA PASIVA DE BADALONA:

Revent pesat i creient convenient habilitar per refugis contra els perills de bombardeig el soterrani del COL·LEGI instal·lat al carrer de S. Isidre nº 7 a fi de que serveixi per la seguretat de les criatures que s'acullen al mateix, així com de les famílies veïnes, tinc l'honor de dirigir-me a vulté com a President, a fi de que tingui a bé autoritzar l'esmentada habilitació i prestar la deguda cooperació per a portar-la a terme lo més ràpida possible, per qual cosa li restaran molt agraïts els infants, llurs famílies i veïns tot.

No dubten ésser atesos, li desige molta anys de vida per bé de la República.

En la Junta de Defensa Pasiva.

A INMOBILIARIA BADALONA

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Administració.

Per la present aquest Sindicat es responsabilitza company, Feliu Estany Marot, el qual ha estat en tots moments a la causa del Regim de la República Espanyola ja d'avans d de Juliol del 1936, i, prega aquest Sindicat a la Junta de Defensa Pasiva, vulgui permetre l'ingrés d'aquest company a la Defensa Pasiva. Gràcia que aquest Sindicat espere merèixer de procedir d'aquesta Junta. Badalona 27 d'abril del 1938. Vostres i de la causa. Per la Junta Central. El Secretari. Badalona 27 d'abril del 1938. C. N. T. - SINDICAT UNIC - A. I. T. DEL MAN DE DISTRIBUCIÓ I ADMINISTRACIÓ. BADALONA.

Contestan: 28 d'abril, p...
aia incomven...
lar del pass...
els fins i v...
Salut.

Recibido en el oficio Interamericano para trabajos del ramo construcción...
Badalona, 17 Septiembre 1938.

Ens ha estat comunicat per la Sub-Secretaria de Defensa Pasiva la nostra comanda de Mil toneladas de ferro rodó destinat a la construcció de refugis, basant-se en que no en tenen prou per a llurs necessitats i que la comanda era excessiva. En insistir el nostre representant demanant-ne una quantitat més reduïda per tal d'anar sortint del pas, li han manifestat que no era possible i que podrà suplir-se amb formigó i pedres. Per últim li han indicat que podríem intentar passar una comanda amb una quantitat mínima.

El que us comuniquem als efectes conseqüents.

visqueu molts anys amb salut

Badalona, 15 desembre 1937.

BADALONA
PLA DEL BESÓS
GRAMANET DEL BESÓS
MONTGAT
TIANA
ALELLA
MASNOU

FEDERACIÓ COMARCAL

COMITÈ EXECUTIU
FRANCESC LAYRET, 28
TELÈFON 246

BADALONA de de 1937

Ciudad President de la Junta de Defensa Pasiva.

Ciudad.

Comandant de la Junta de Defensa Pasiva. Badalona 27 d'abril del 1938. Distingits senyors: Per la present aquest Sindicat es responsabilitza company, Feliu Estany Marot, el qual ha estat en tots moments a la causa del Regim de la República Espanyola ja d'avans d de Juliol del 1936, i, prega aquest Sindicat a la Junta de Defensa Pasiva, vulgui permetre l'ingrés d'aquest company a la Defensa Pasiva. Gràcia que aquest Sindicat espere merèixer de procedir d'aquesta Junta. Badalona 27 d'abril del 1938. Vostres i de la causa. Per la Junta Central. El Secretari. Badalona 27 d'abril del 1938. C. N. T. - SINDICAT UNIC - A. I. T. DEL MAN DE DISTRIBUCIÓ I ADMINISTRACIÓ. BADALONA.

comitè d'enllaç dels veïns de la zona del Turó-urbanització Bufalà donava la seva conformitat a la quota de 0,50 pessetes fixada per la JLDPB per a tots aquells veïns que havien contribuït a la construcció de refugis particulars. Els afectats per aquesta rebaixa havien de portar les targetes de racionament a la JLDPB perquè els la timbressin, fet que seria indicatiu de la rebaixa de quota. Aquest comitè d'enllaç també ve demanar que el conjunt de les quotes cobrades a la zona s'invertissin a finalitzar els refugis de la zona.

Aquesta relació dels veïns d'aquest barri amb la JLDPB és una mostra que, des dels primers mesos de la guerra, l'esforç i la contribució dels badalonins de tots els barris en la construcció de refugis fou enorme i vital, principalment els mesos anteriors a la constitució de la JLDPB. A part del seguit de refugis esmentats construïts sota la supervisió tècnica de diversos organismes municipals, a molts carrers de la ciutat foren els veïns els que en construïren nombrosos de particulars. El problema de molts d'aquests refugis és que, quan foren inspeccionats pels tècnics municipals i de la JLDPB, es veié que no eren segurs i en alguns casos foren tancats.

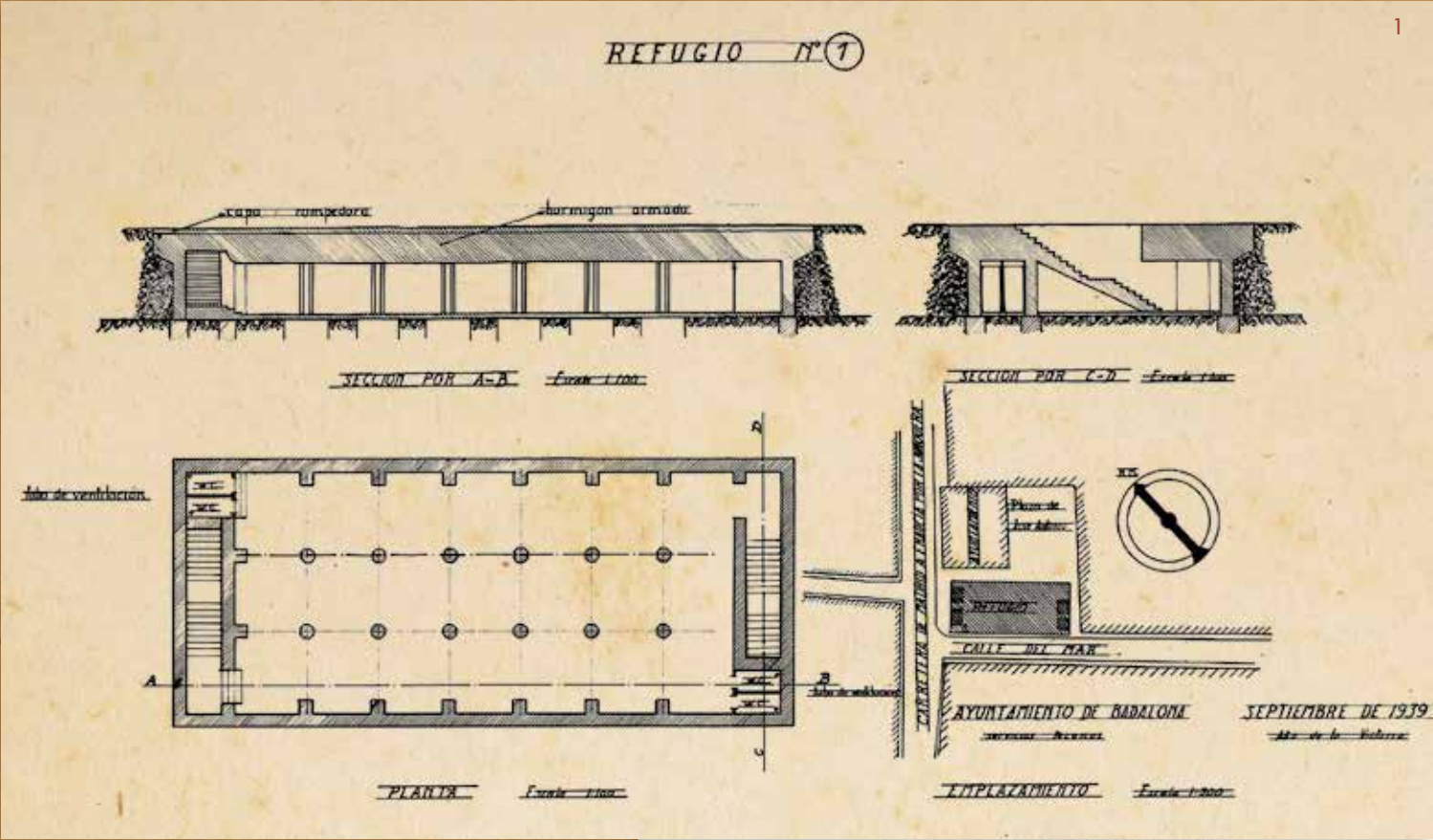
Als molts problemes que tenia la JLDPB, s'hi van afegir els de la salubritat i la higiene dels refugis, ja que algun informe sanitari sobre les condicions d'alguns refugis deïa que eren lamentables:

“Otro aspecto de la Sanidad en Defensa Pasiva es cuidar de la Higiene de los refugios. Estos lugares como estan casi siempre bajo tierra con ventilación algo deficiente, además de que se deben hacer en él las bocas necesarias para su ventilación, ocurre a veces que estos lugares si permanecen abiertos constantemente, los ninos y aún personas mayores poco cuidadosas, se ensucian dentro de los mismos i precisa una desinfección periòdica. Esto es fácil solucionarlo, teniendo los refugios cerrados con una reja y abriendolos en el momento de la alarma por un vecino responsable, en caso contrario la desinfección periòdica se impone.”⁸¹

Un cop van estar ben definits i organitzats els serveis de la Junta de Defensa Passiva a partir de la tardor de 1937, s'agruparen en tres àmbits: de previsió, de protecció i de socors o salvament. Els serveis de previsió afectaven la circulació i l'estacionament de vehicles, la prohibició de tenir encès qualsevol tipus de llum, les ordres per anar als refugis, i en general tots aquells aspectes que imposaven una relativa disciplina. Per fer complir totes aquestes disposicions, actuaven el cos de seguretat, la policia governativa i els guàrdies municipals.

En el moment que es donava el senyal d'alarma, la Junta de Defensa Passiva es reunia a l'Ajuntament. El senyal d'alarma, així com el final, era comunicat per un telèfon directe que connectava la seu del municipi amb la central de vigies situada en un punt estratègic i visible de la ciutat. L'alarma i contraalarma es retransmetia a la caserna de bombers, a la fàbrica Fabra i Coats i a la fàbrica Cros, on estaven situades les sirenes. En cas que no hi hagués electricitat, la sirena situada a la caserna dels bombers funcionava a mà. L'alarma s'identificava amb un toc de sirena i el final o contraalarma, amb tres. El radi d'acció de tots aquests serveis es limitava a la ciutat de Badalona. Durant el període d'alarma, s'estava en permanent comunicació amb la Junta Central de Defensa Passiva per si fos necessari demanar ajut a les poblacions veïnes.

81 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/17.

Diversos plànols i documents dels refugis construïts a la ciutat que consten en un informe de l'Ajuntament del setembre de 1939. AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

Els refugis		
	Localització	capacitat
1	Plaça de la Vila	800
2	Plaça del Sol	600
3	Convent de les adoratrius	1.200
4	Carrer d'en Prim	1.400
5	Torre Pi i Gibert	1.300
6	Torre de Can Barriga	150
7	Carrer d'Anton Romeu	900
8	Carrer del General Weyler	300
9	Carrer de Sant Felip i de Rosés	160
10	Urbanització Bufalà	400
11	Carrer de la República Portuguesa	200

una ligera explosión, provoqe el mismo efecto.

En consecuencia, estos refugios deberán ser revestidos por - fábrica de ladrillo, de hormigón en masa o bien por sistema mix to.

Durante el período rojo, se iniciaron estos trabajos de re- vestimiento. Prácticamente, en cantidad ínfima por cuanto la - proporción no llega a un 5 % del total de su longitud.

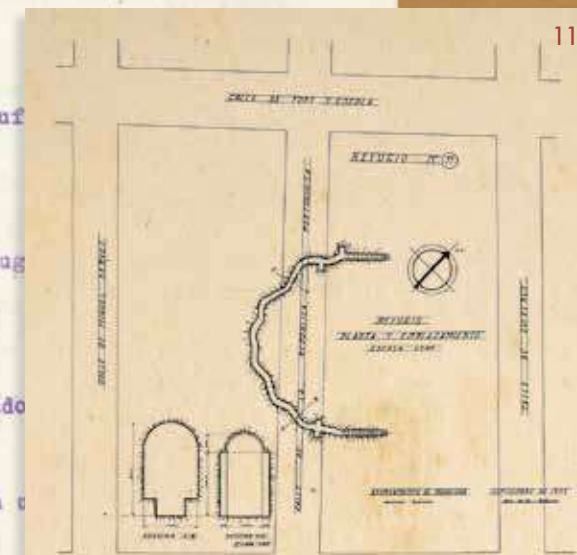
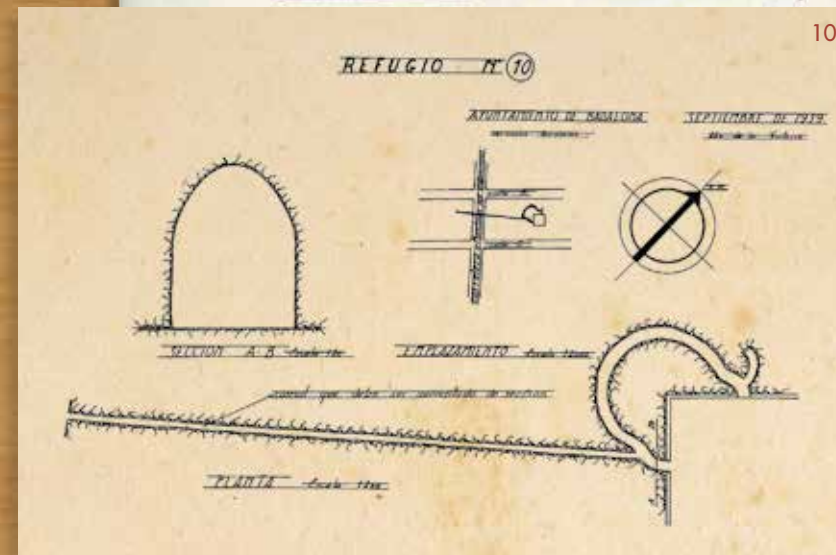
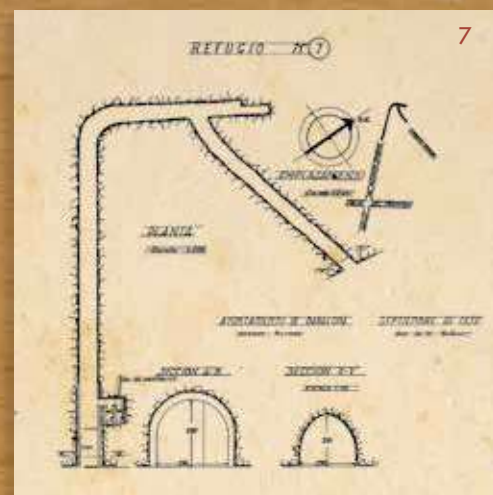
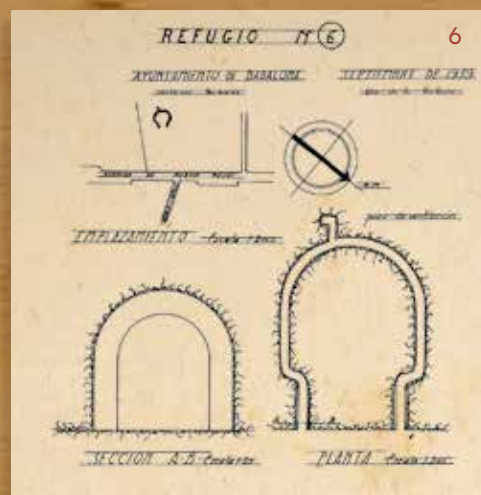
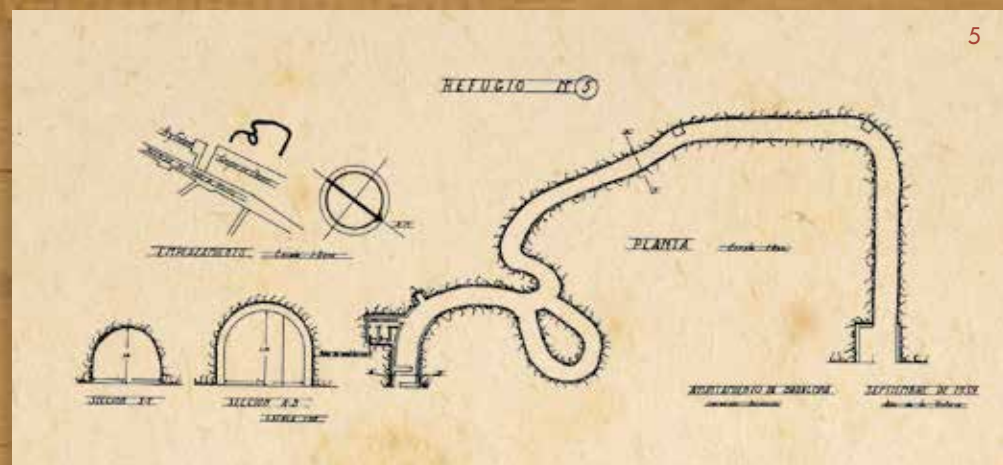
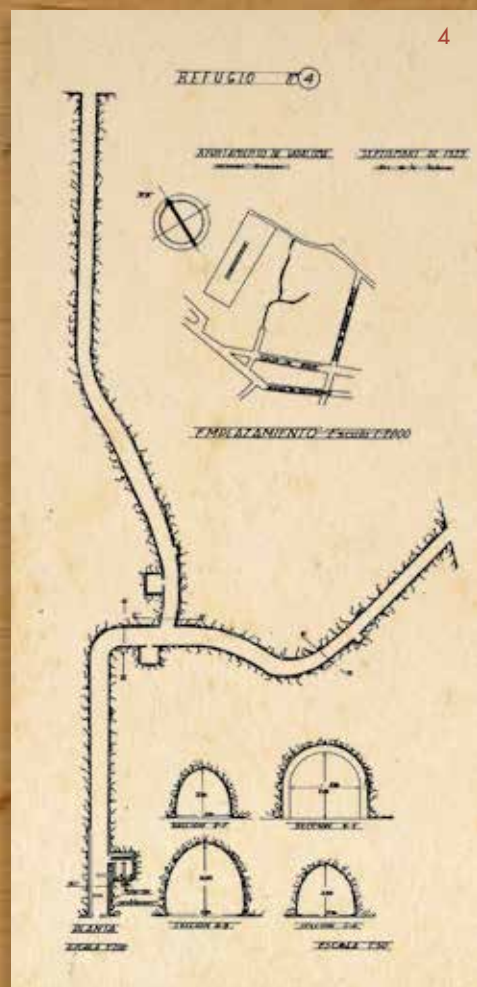
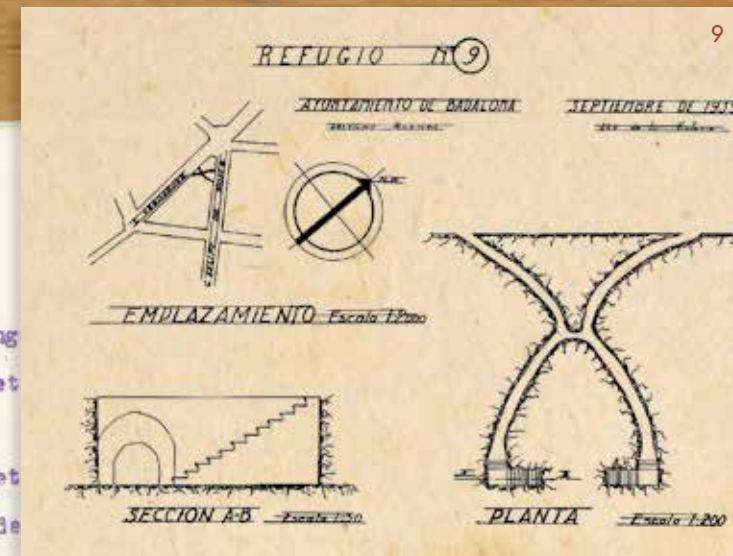
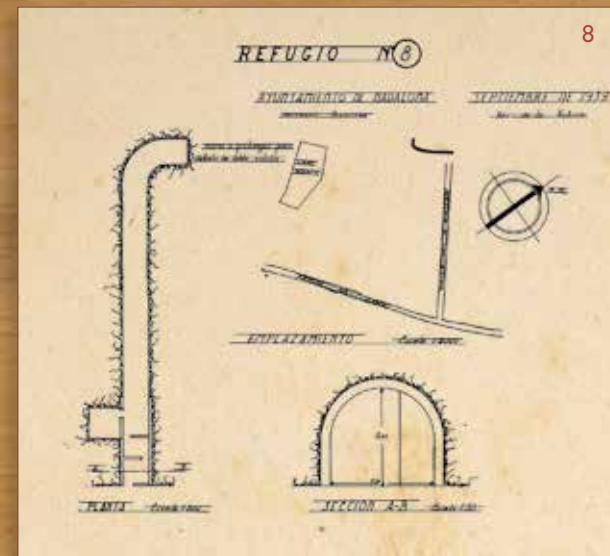
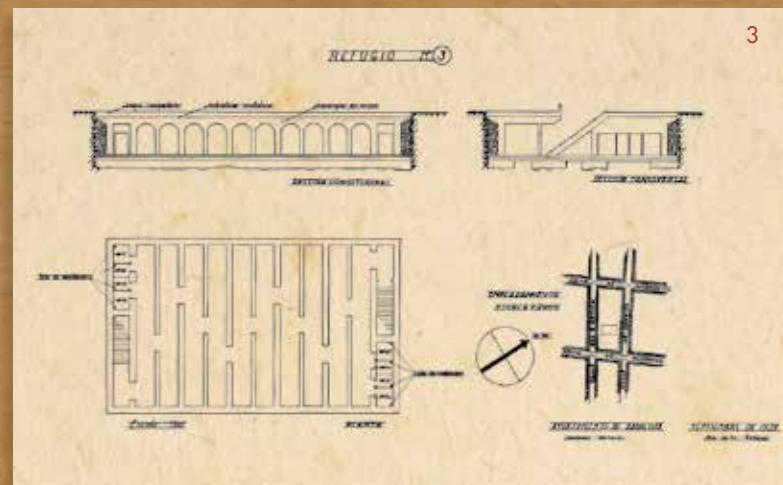
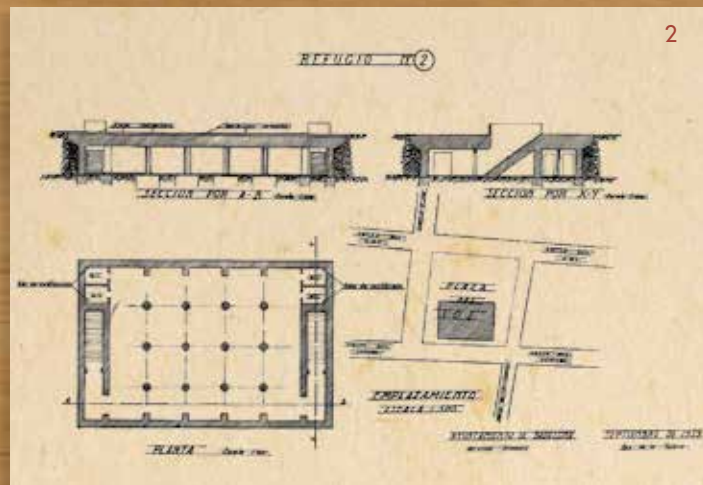
La eficiencia de este tipo de refugio, está basada, además - del revestimiento al cual nos referimos, por su mínima sección, y por la altura de tierras naturales existentes en su parte super- rior. Esta altura varía en los diferentes refugios. En la rela- ción que se consignará a continuación, se concreta para cada - caso.

Hechas las anteriores manifestaciones que, repetimos, afectan - a todos y cada uno de los refugios que se citarán, pasemos a la - descripción somera y específica.

Refugio n° 1.- Emplazamiento contiguo a la calle de Prim. Altura aproximada de tierras: 4'50 metros. Capacidad: 1.400 personas.

Refugio n° 5.- Emplazamiento Torre Pi y Gibert.

Refugio n° 9.- Emplazamiento calle de San Felipe y de Rosés.

Ninguno de estos refugios fué afectado directa e indirectamente por bombardeo. Por consiguiente su eficiencia práctica no puede ser concretada.

Próxima la feliz liberación de esta Ciudad, se inició la construcción de trincheras-refugios de acuerdo con las normas y dibujos emanados de la Junta de Defensa Pasiva Central. Decimos se inició por cuanto la longitud de trinchera-refugio construida fué aproximadamente de 50 metros lineales.

Refugios particulares, de carácter industrial.-

Ja que parlem dels senyals d'alarma i el toc de les sirenes, val la pena recollir l'acudit humorístic que va córrer durant la guerra:⁸²

“Resulta que tot sovint els avions venien a bombardejar i per tal que la gent es pogués protegir [...] les emissores de ràdio anunciaven a la població del perill que corrien de bombardeig. *Aneu als vostres refugis. La Generalitat vetlla per vosaltres.*”

Això ho repetia diverses vegades. Amb el temps aquell disc es va ratllar i heus ací com anunciava el perill: *“Ciutadans, perill de bombardeig. Aneu als vostres refugis. La Generalitat vetlla per vosaltres... per vosaltres... per vosaltres.* I els avions ens anaven fotent bombes, i la ràdio anava dient: *...per vosaltres... per vosaltres... per vosaltres...*”

El servei de protecció era bàsicament la xarxa de refugis que s'anaren construint en el transcurs de la guerra. Vegem a continuació un resum de quina era la seva situació i el seu estat en finalitzar el conflicte. En primer lloc, hi havia els refugis de tipus “corpóreo” que es van construir i les seves característiques. El refugi número 1 fou construït a l'actual plaça de la Vila. Els murs, els pilars, el paviment i la coberta foren projectats per ser fet de formigó armat. La seva construcció va patir algun retard, principalment per la falta de ferro. Tenia una capacitat de 600 persones. El refugi número 2 fou construït a la plaça del Sol i sembla que, en finalitzar la guerra, la coberta no estava totalment acabada. La seva capacitat era també de 600 persones. El tercer refugi d'aquestes característiques es va construir a l'edifici del convent de les adoratrius. Les boveres eren de formigó en massa, ja que la manca de ferro va fer que se'n reservés la utilització només a la part superior. La capacitat prevista era de 1.200 persones.

Els refugis de mina, més ràpids i barats de construir, tenien, a judici dels tècnics, el problema que en entrar, l'aire produïa “desecamientos” i això podia provocar esllavissaments o bé que alguna bomba caiguda al voltant produís el mateix efecte. Per això es recomanava que aquest tipus de refugi es reforcés amb revestiment de “ladrillo” o formigó en massa. Sembla que aquests treballs de revestiment estaven molt endarrerits en acabar la guerra i només un 5% del total de la longitud d'aquest tipus de refugis havia estat reforçat.

En total, tenim informació tècnica de vuit refugis d'aquestes característiques. El primer fou construït al carrer d'en Prim, tenia una altura de terres de 4,50 metres i una capacitat per a 1.400 persones; el segon va ser construït a la Torre Pi i Gibert, amb una altura de terres de 7 metres i una capacitat de 1.300 persones; el tercer estava situat a Can Barriga, tenia una altura de terres de 6 metres i una capacitat per a 150 persones; el quart estava situat al carrer d'Anton Romeu, tenia una altura de terres de 6 metres i una capacitat per a 900 persones; el cinquè estava situat al carrer del general Weyler, tenia una altura de terres de 10 metres i una capacitat per a 300 persones. Una ampliació d'aquest refugi fou abandonada per culpa d'unes filtracions d'aigua. El sisè estava situat al carrer de Sant Felip i de Rosés, tenia una altura de terres de 7 metres i una cabuda per a 160 persones; el setè fou construït a la urbanització Bufalà, tenia una altura de terres de 6 metres i una cabuda per a

400 persones; el vuitè fou construït al carrer de la República Portuguesa, tenia una altura de terres de 6 metres i una cabuda per a 200 persones.

La valoració que feren els tècnics dels guanyadors al final de la guerra, de l'eficàcia d'aquesta xarxa de refugis i la seva utilitat en cas d'una nova guerra —pensem que aquests informes foren realitzats en el moment de l'esclat de la Segona Guerra Mundial, el setembre de 1939— era que cap d'aquests refugis havia estat afectat ni directament ni indirectament per cap bombardeig i, per tant, la seva eficiència pràctica no podia ser concretada.

A part d'aquests refugis construïts bàsicament per iniciativa de les autoritats, també se'n feren a moltes fàbriques. Alguns tenien la missió de protegir els treballadors dels efectes indirectes dels bombardeigs i, segons els tècnics, era dubtós que es poguessin considerar veritables refugis. En canvi, se'n van construir alguns de formigó, que eren molt segurs. Destaquem els construïts a la CAMPSA i a la Cros, de formigó armat, i a la Productora de Bórax i a Can Riviere, de formigó armat i de “ladrillo” i “mamposteria”. En el cas de la Bórax, el mes de maig de 1938, demanava a la JLDPB el subministrament de 10 tones de ciment Portland per acabar el refugi que estaven construint dins la fàbrica. També el Cotonifici demanava, per les mateixes dates, idèntica quantitat de ciment per a la mateixa finalitat.

Sembla que els bombardeigs de finals de juny i principis de juliol de 1938 acceleraren la construcció de refugis en algunes de les fàbriques.⁸³ L'11 de juliol de 1938, el director de la Concentració Metal·lúrgica (Secció de Construccions) demanava sacs de ciment Asland i grava per a la construcció de refugis als tallers afectes al número 1 de la secció 4 en el taller del carrer del Progrés (Bacàs) i a l'instal·lat a l'església de Sant Josep. Els sacs de ciment demanats eren 200 i els de grava 30.

Tres dies abans, el 8 de juliol, els obrers de la fàbrica de Filatures Fabra i Coats comunicaven al president de la JLDPB que, a partir de la propera setmana i fins a nova ordre, deixarien de presentar-se als llocs on estaven destinats per dedicar-se als treballs de construcció de refugis, ja que començaven a fer-ne un dins de l'esmentada fàbrica.

Aquests refugis construïts en els recintes de les fàbriques badalonines tenien una cabuda mínima adaptada al nombre de treballadors de cadascuna d'elles.

El servei de socors o salvament, el constituïen tres brigades: la sanitària, l'antigàs i la de desenrunament. Les brigades sanitàries tenien la missió d'acudir als llocs sinistrats, recollir els cadàvers i els ferits i traslladar-los al dipòsit o a l'hospital respectivament. Aquestes brigades estaven formades per personal capacitat o mínimament instruït en primers auxilis i majoritàriament eren persones membres de la Creu Roja. En el moment que sonaven les alarmes, el personal d'aquestes brigades es concentrava a la plaça de la Vila i després d'uns mesos, al convent dels carmelites, situat al carrer de Sant Miquel, o bé a les casernes de la Creu Roja i dels bombers. En

82 · Mestres, J. *Revista de Badalona*, 03/05/1980.

83 · Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/2.

conjunt hi havia 20 persones a la Creu Roja, 25 al cos de bombers i 10 no específicament enquadrades.

La brigada antigàs estava formada per persones que, en el seu treball, utilitzaven algun tipus de màscara (caretes) i estaven acostumades a portar-ne. Actuaven principalment en cas d'incendis. En total formaven aquesta brigada 10 persones i, igual que les brigades de protecció, es presentaven a la plaça de la Vila en iniciar-se qualsevol alarma.

La brigada de desenrunament actuava conjuntament amb les anteriors i feia els treballs necessaris per facilitar l'evacuació dels cadàvers i dels ferits. Aquesta era la primera tasca que portaven a terme en cas de bombardeig, però a continuació s'encarregaven d'enderrocar els elements que amenaçaven ruïna i apuntalar-ne d'altres. Els membres d'aquesta brigada eren sobretot paletes i manobres, i el nombre variava en funció de la importància dels desperfectes ocasionats pel bombardeig. De manera fixa hi havia uns 25 homes i de manera eventual un total de 75. La forma d'organitzar-se era en grups de cinc en cinc a les ordres d'un encarregat.

Per traslladar totes aquestes persones als llocs on les bombes havien causat danys i víctimes, es disposava d'una camioneta al servei permanent de la Junta de Defensa Passiva, els camions del cos de bombers, l'ambulància de la Creu Roja i una sèrie de vehicles que es retenien als llocs de concentració, per enviar-los allà on fessin més falta.

Una altra tasca que feien els serveis tècnics de la Junta de Defensa Passiva era la valoració ràpida de tots els danys físics, però també reunir informes de manera nominal de les víctimes dels bombardeigs.

Algunes vegades, tant els bombers com les brigades de desenrunament, es traslladaren a Barcelona per tal d'ajudar en tasques d'auxili i salvament. Un d'aquests dies fou el 30 de gener de 1938, quan la Ciutat Comtal va patir dos bombardeigs amb uns resultats terrorífics quant a danys i víctimes. Precisament algunes bombes van caure sobre un refugi del carrer dels Banys Nous i els bombers badalonins ajudaren a extreure'n runes.

luglio 1938-XVII

Bombardamento stabilimenti Casa Cross (Badalona)

Equipaggi :			27 ^a Gruppo
Colonnello	RIGHELLI		
Magg.	LUCCI		
Ten.	ZERILLI		
S.Ten.	BUGLI (punt.)		
Capitano	BONANNO	Capitano	
S.Ten.	LUSSATTO	S.Ten.	
M/lo	CESANI	M/lo	
S.Tenente	TODARO	Ten.	
Serg.M.	MANARESI	M/lo	
			28 ^a Gruppo
Ten.Colon.	GOGLIARDO		
Cap.	DI LOSA		
S.Ten.	ROSAO (punt.)		
Tenente	ROMANO	S.Tenente	
Serg.M.	TAVASSI	Serg.	

Els bombardeigs del 1938 fins al mes de juny

ALCALDIA DE BADALONA

La guerra d'independència i de lluita per la llibertat que ve sostenint, aviat farà dos anys, la República Espanyola, ha arribat a un tombant decisiu. Els exèrcits invasors, portats a Espanya pels militars traidors i perjurs, el conglomerat d'italians i alemanys i moros i portuguesos i espanyols renegats, en possessió d'abundantíssim i modern material, que els donava una momentània superioritat sobre el nostre Exèrcit, iniciaren llur ofensiva en els fronts d'Aragó i, malgrat el sacrifici i l'heroisme dels nostres soldats, aconseguiren avançar, gràcies a la superioritat de llur armament: i han arribat ja a Catalunya, i la Pàtria Catalana, terra de llibertat, sent l'angoixa de veure's trepitjada pels invasors i pels traidors.

Aquesta ofensiva, però, dels rebels, ha d'ésser la fita que marqui el començament de llur en-sorrada definitiva i inevitable; cal només, que sentim tots la responsabilitat del moment present i que estiguem disposats a tot, fins al màxim sacrifici, obeint cegament les ordres i les indicacions dels Go-vernors de Catalunya i de la República, per tal de deturar ara, l'empenta dels invasors i emprendre, aviat l'ofensiva que, esclafant-los per sempre, assegurí a la nostra terra una vida de llibertat i de pau.

Que s'apartin els covards! Que callin els inconscients i pessimistes! Que no es facin il·lusions els feixistes emboscats, ni els derrotistes, ni llurs simpatitzants! El feixisme, la traïció, no poden arre-llar a Catalunya, terra de llealtat; la Pàtria de Roger de Flor i de Roger de Llúria, de Pau Claris i de Casanova, dels almogàvers, dels remenses i dels segadors, mai no es sotmetrà a l'esclavatge dels estrangers, fins les pedres s'alçarien per a foragitar-los de casa nostra.

I bé; per escurçar el termini de la lluita cruenta que sostenim; perquè ben aviat, ni un pam de terra catalana, no sigui ocupat pels invasors; perquè es precipiti la victòria total i absoluta de la Re-pública, cal que Catalunya, que des del primer moment ho ha donat tot per la lluita, constituint el baluard més ferm de la República, faci, encara, un nou esforç suprem; cal que tots els catalans s'al-cin com un sol home per a defensar la Pàtria, segurs que en fer-ho, defensen la llibertat i la dignitat humanes i la subsistència de la República, que és la garantia dels nostres drets i dels nostres interes-sos espirituals.

I, amb els catalans, tots els fills d'altres terres ibèriques, que han fet de Catalunya el seu ac-tual fogar, que han après d'estimar les coses d'ací i que, lligats tots per uns mateixos ideals de justícia social i de llibertat humana venen col·laborant a la lluita que estem sostenint, cal que s'alcin també i donin el màxim rendiment i el màxim esforç: tots units, castellans i catalans, bascos i asturians, extre-menys, andalusos i aragonesos, en la tasca de defensar Catalunya i la República i a vèncer el feixisme!

Es necessari formar legions de voluntaris, que vinguin a incrementar els efectius del nostre Exèrcit Popular i que li permetin assolir una ràpida victòria damunt l'enemic.

Badalona, bressada per aquesta mar Mediterrània de la que es digué un temps que fins els peixos portaven al llom l'escut de Catalunya, senyera de llibertat, no pot pas quedar enrrera en aquests moments i sabrà fer honor, n'estic segur, a la seva catalanitat i al seu amor a la República.

Per tot això exposat i en compliment del Decret del Conseller de Governació de la Generalitat de Catalunya, publicat en el Diari Oficial del dia d'ahir, i de les disposicions i normes dictades pel Mi-nisteri de Defensa Nacional

FAIG SABER:

1.* És obert en aquest Ajuntament un allista-ment de voluntaris per l'Exèrcit de terra.

2.* Poden enrolar-se tots els espanyols útils per al servei de les armes compresos entre 17 i 45 anys, no pertanyents a llevess cridades a files i també els que, estan compresos en les lleves mobilitzades no s'haguéssin incorporat. A a-quests últims, els serà abonat per a tots els efec-tes, el temps que serveixin com a voluntaris.

3.* La inscripció estarà oberta del 5 al 20 del mes que som a qual efecte els interessats podran presentar-se per a inscriu-re's en el Ne-gociat de Quintes d'aquest Ajuntament, de nou a dotze del matí i de quatre a set de la tarda. Els menors de 18 anys, hauran de presentar el con-sentiment patern, atorgat per escrit davant de

dos testimonis que acreditin la personalitat de l'atorgant.

4.* En la mateixa oficina d'allistament, serà facilitada la redacció d'instàncies i, en cas que els interessats no sàpiguen signar-les les mar-caran amb l'empremta digital.

5.* El personal allistat s'incorporarà al Cen-tre de Reclutament i mobilització a partir del dia 16 del mes actual; i cada voluntari es presentarà amb manta, plat, cullera i un parell de sabates en bon estat.

Badalona, 2 d'abril del 1938.

l'Alcalde,

Josep Martínez

Ban de l'alcalde Josep Martínez Écija, 2 d' abril de 1938.
AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

Ajuntament de la Ind. Grif. (7) - Badalona

Encara que fins pràcticament a finals del mes de gener les bombes no van tornar a ploure sobre Badalona, sí que des dels primers dies d'aquest mes l'aviació va iniciar un conjunt de forts bombardeigs sobre la Ciutat Comtal, especialment sobre el casc antic, i en un d'aquests bombardeigs, van morir dues badalonines que s'havien desplaçat a Barcelona el 19 de gener de 1938. Les víctimes foren Antònia Mans Badia i Rosa Mercader Bertran.⁸⁴

Poc després del migdia del 25 de gener, concretament a les 13:40, les bombes llançades per l'aviació feixista van caure per primera vegada l'any 1938 sobre Badalona. El lloc on van caure fou la fàbrica G. de Andreis Metalgraf, al carrer de la Indústria, 89, i van enderrocar una bona part de la teulada i ocasionar la mort d'un obrer, veí del carrer de Cervantes, i ferides a cinc més.⁸⁵ Un cop passat el bombardeig, la gent sortí pels carrers concentrant-se, primer, al voltant de l'hospital on es traslladaren els ferits i, segon, a la fàbrica afectada per veure els desperfectes que havia sofert.

Per sort, el mes de febrer fou un mes tranquil i fins al 8 de març a les 21:30 no es produí un nou bombardeig sobre Badalona. La zona on van caure les bombes aquell dia fou el barri de Pomar, al nord de la ciutat, i l'edifici afectat, la fàbrica de corderia dels germans Domènech. Les tres bombes que van caure dins la fàbrica ocasionaren la mort del sereno, Josep Silvestre, i ferides lleus a cinc persones més.⁸⁶ Els desperfectes causats foren principalment a la part de la fàbrica on hi havia el vestuari, el dispensari i el garatge.

El mes d'abril les bombes van caure sobre la nostra ciutat dues vegades. La primera a les 10:25 del matí del dia 19, ho van fer al voltant de l'estació del tren i van afectar algunes cases del carrer de Sant Isidre. Sembla que aquest bombardeig va sorprendre els badalonins. Tot i sentir el soroll de motors d'avions sobre la ciutat, la gent no en va fer gaire cas, fins que es van sentir les explosions de les bombes, i aleshores les persones van fugir a amagar-se en totes direccions. Les sirenes van tocar quan ja feia una estona que les bombes havien explotat a la part baixa de la ciutat. El bombardeig afectà les cases números 42, 44 i 46 del carrer de Sant Isidre. Hi hagué un mort, el nen Jaume Llansó Alsina, i dos ferits.

84 · Una esquila especificant que van morir de bombardeig surt a *La Vanguardia*, 30/01/1938, p. 2.

85 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/13. Dos dels ferits, Joan Mercader Caruana i Batista Vidal Ortí, foren atesos a l'Hospital de Badalona.

86 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/9. Els ferits, tots lleus, foren Maria Solà Marat, Maria Gómez Fernández, Francesc Serra Vernet i Pere Serra Vernet.

aprile 1938-XVI*

Bombardamento di Badalona effettuato dalla 18ª Squadriglia.

Comandanti:

Maggiore LUCCI

Capitano BOKRI

S.Ten. BUGLI (pant.)

Maggiore BONAMICO

Tenente MALLO

S.Tenente FIORETTI

M/ile MARCHIARO

M/ile QUATRINI

Partenza : 9^h40^m

Condizioni atmosferiche : pessime.

Quota massima : 5000

Quota di sgancio : 4600

Orario di sgancio : 12^h20^m

Bombe sganciate : 12 da Kg. 250.

Rilievo fotografico : eseguito.

La pattuglia dirige verso Figueras obiettivo assegnato.

Lungo la rotta, alla quota di 4200 metri, si incontra un banco di nuvole che copre letteralmente tutta la costa settentrionale per cui non si può effettuare il tiro. Il Comandante capo pattuglia decide di accostare verso Barcellona nella cui provincia esistono degli obiettivi militari.

S.Ten. BUGLI (pant.)

Maggiore BONAMICO

Tenente MALLO

S.Tenente FIORETTI

M/ile MARCHIARO

M/ile QUATRINI

Partenza : 9^h40^m

Condizioni atmosferiche : pessime.

Quota massima : 5000

Quota di sgancio : 4600

Orario di sgancio : 12^h20^m

Bombe sganciate : 12 da Kg. 250.

Rilievo fotografico : eseguito.

Fixa italiana de bombardeig, abril de 1938.
Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare.

Da non divulgare

NORME di PILOTAGGIO
dell'Aeroplano
"Savoia-Marchetti" S. 79

SOCIETÀ ITALIANA AEROPLANI IDROVOLANTI
"SAVOIA-MARCHETTI"
SESTO CALENDE

Bombardeig del 24 d'abril de 1938.
Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare.

Tenim una descripció dels danys i víctimes d'aquest bombardeig:

“La bomba que ha caigut a Badalona ha estat al número, [espai en blanc] del carrer de Sant Isidre, ocupada pel dibuixant Llansó. La seva muller amb la nena estaven en el pati rentant, quan s’ha produït la sirena, ha tancat la nena en el galliner i ella com ha pogut s’ha ficat entre les runes per salvar el seu fill, el qual dormia i ha resultat ferit de consideració en el cap. Les cases de cada costat han estat aconseguïdes per la metralla, quedant penjada en el terrat una veïna que estava treballant-hi. Immediatament s’ha congregat davant dita casa una gran gentada i ha estat interromput el trànsit pel carrer. La façana no ha sofert gaire, tret de la barana i part del balcó que es veu escapçat, però des de darrera es veu tota la casa ensorrada”.⁸⁷

La segona vegada que aquest mes d’abril les bombes van caure a Badalona fou pocs minuts després de les 12 (12:15) del migdia del 24, un dia en què hi havia clapes de núvols baixos que impedièn veure els avions italians, però el fet de no sentir de manera nítida el soroll dels motors, féu sospitar a alguns badalonins que volaven baix. De manera sobtada els avions van deixar anar la seva càrrega de bombes sobre la nostra ciutat, però per sort les bombes van caure a la platja i no van causar danys ni víctimes. El fet remarcable, però, d’aquest bombardeig, és que l’objectiu dels avions era Barcelona, però com que estava coberta de núvols i Badalona no, el major Lucci — pseudònim del comandant Lamanna —, cap de la 18 esquadrilla, va decidir llançar les bombes sobre la nostra ciutat tot i que “la operazioni di tiro vengono però intralciate dalle nuvole”. El comunicat italià de la 18 esquadrilla diu que es llançaren 12 bombes de 250 quilos i que “Viene colpito la strada ferrata e l’abitato”. Per sort aquest darrer punt no era cert.⁸⁸ Ja hem dit que les bombes van caure a la platja, tot i que en un primer moment corria el rumor que les bombes havien caigut al carrer d’en Prim, on hi havia la caserna dels internacionals. Aquest fet resultà ser fals. El que sí fou cert és que les bombes que van caure al mar o a la platja, davant el carrer de Mar i la riera d’en Folch, van trencar els vidres de nombroses cases del carrer de Sant Joaquim, de la part baixa del carrer de Mar i de la part baixa de la Rambla.

Fins al 22 de juny de 1938, l’aviació feixista no tornaria a bombardejar Badalona. Els indrets afectats per aquest bombardeig realitzat per l’aviació italiana foren dos i, al contrari que la majoria dels bombardeigs que va patir la ciutat, allunyats del mar, fins al punt que un d’ells va caure a tocar de la Serralada del Litoral. En el barri de Canyet les bombes van causar destrosses a la masia de Can Ferrer, a la vora de la font de la Rosa. Pitjors foren les conseqüències del bombardeig a l’altre barri afectat, el de la Salut. Les bombes esfondraren dues cases del carrer de Villajoyosa i causaren desperfectes a la casa coneguda com *Els Lleons*. Ara bé, el pitjor fou que tres soldats de la DECA que estaven de guàrdia van morir i altres tres persones, entre elles un carrabiner, resultaren ferides.

87 · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*. p. 685 i 686.

88 · *Cartella* 55, p. 109.

El 30 de juny de 1938

Quan albirava un nou dia, era normal per aquelles dates que el cel aparegués ben nítid i que a l'horitzó el sol s'aixequés majestuós, anunciant una jornada xafogosa, ja que estàvem en plena canícula. A primeres hores del matí, el silenci es va veure trencat pel soroll dels motors de dos avions que patrullaven pel cel de la nostra ciutat. Era una patrulla de l'esquadrilla de caces destinada a la defensa de costes que protegia els moviments d'alguns vaixells que maniobraven davant de la costa badalonina per entrar al port de Barcelona. Fins aquí tot normal, però quan s'acostaven les 10 (les 9 en zona franquista) del matí, un altre soroll de motors d'aviació, molt més potent, va tapar el dels anteriors, i de cop començaren a xiular les bombes que en pocs minuts van omplir de dol la nostra ciutat. Sense cap mena de dubte, aquest 30 de juny de 1938 és un dels dies més tràgics de la ciutat, en tota la seva història mil·lenària.

Els bombardeigs foren dos, el primer cap a les 9:55 i el segon pocs minuts després, i els avions foren cinc Savoia S-79 a cada tongada, manats pel coronel Rossanigo i el tinent coronel Gostoli, respectivament. En total van llançar 80 bombes de 100 quilos i 40 de 20 quilos. Els avions van aparèixer pel nord-est i van desaparèixer agafant rumb cap al nord, per protegir-se de la falta de visibilitat que suposa volar contra el sol, fins que finalment agafaren l'habitual rumb cap el sud. L'alçada de vol de totes dues formacions fou de 4.500 metres.

Precisament perquè des de feia unes quantes hores, la gent sentia i veia volar els avions lleials més amunt esmentats, el bombardeig els agafà de sorpresa i ningú va tenir temps d'acudir als refugis i protegir-se mínimament. Per exemple, alguns dels treballadors de *la Llauna* sortien tranquil·lament a esmorzar, quan una de les bombes va caure al bell mig del grup ocasionant una gran mortaldat.

Les bombes van caure de ple a la zona industrial a banda i banda de la via del tren i també als carrers del barri del Progrés.

Les fàbriques colpides per les bombes foren, entre d'altres, G. de Andreis Metalgraf, CAMPSA, Badrinas, Cotonifici, Carreras Sojoul, Cros, Lorilleux i Joan Giró.

Els carrers més afectats foren els de la Conquesta, Sagunt, Roger de Flor, Ramon Bonjorn (Providència), Guifré, Progrés, Güell i Ferrer, i República Argentina. Algunes cases, com el número 89 del carrer de Roger de Flor, van quedar totalment destruïdes, i les bombes van ocasionar la mort d'un matrimoni i quatre ferits. A la cantonada del carrer de Ponent amb el carrer de Guifré, una bomba va matar dues criatures.

No cal dir que, a part de les cases colpides directament per les bombes, l'ona expansiva no va deixar un vidre

Bombardamento stabilimenti Green (Madalena) effettuato dal Gruppo.

Equipaggio:

	Colonnello	RIGHELLI
	Magg.	LUCCI
	Tenente	XERILLI
	S.Ten.	BUGLI (pant.)
S.Tenente	LUSMATTI	Capitano BOREI
Serg.M.	PINTO	S.Ten. SCARFINI
Tenente	MALLO	Tenente POLEMANI
M/le	QUATTIRINI	S.Ten. RADICELLA

Partenza : 7^h40^m

Condizioni atmosferiche : buone, scarsa visibilità.

Quota massima 4800

Quota di agenzia : 4800

Orario di agenzia : 9^h00^m

Bombe sganciate : 40 da Kg. 100 M., 20 da Kg. 20 I.

Rilievo fotografico : eseguito.

Vengono pienamente colpiti alcuni stabilimenti e i predetti chimici, il cui scoppio provoca un incendio e colonna di fumo altissima.

Atterraggio : 10^h10^m.

Aviazione Legionaria delle Baleari

Diario Storico

dal 15 Gennaio al 14 Settembre 1938

Aviazione Legionaria delle Baleari
NATA PER VOLONTÀ DI MUSSOLINI NEL 1919

Fitxa italiana del bombardeig, del 30 de juny de 1938.
Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare.

Bombardeig del 30 de juny de 1938.
Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare.

30 de juny de 1938, 8:50 hores.

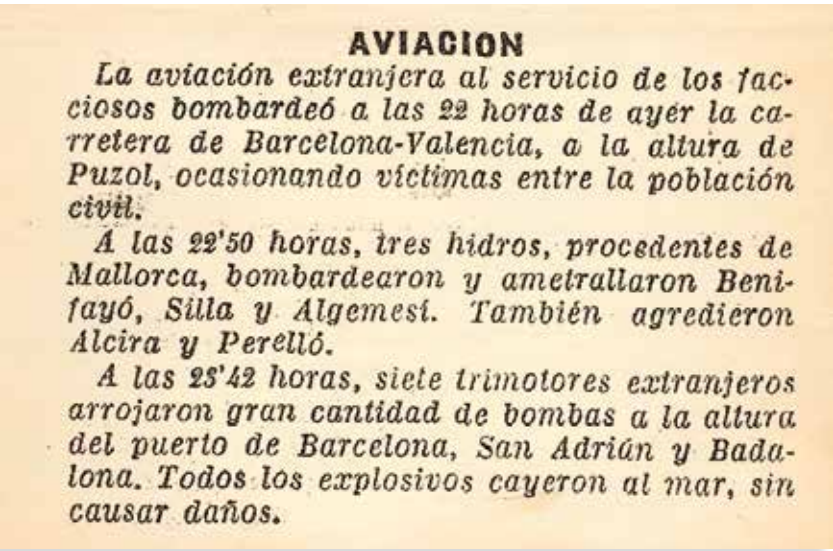
30 de juny de 1938, 9:00 hores.

sencer en centenars de metres. El panorama era desolador i al llarg i ample de les zones afectades, hi havia desenes de cadàvers i centenars de ferits que demanaven auxili.

Des del mateix moment que les bombes deixaren de ploure sobre la ciutat, els equips de socors iniciaren ràpidament les seves tasques, i la primera era acudir en ajut de les víctimes. La mobilització fou absoluta i als llocs afectats varen acudir els bombers de la ciutat i els de Barcelona, seccions de tropa, carrabiners i guàrdies d'assalt, brigades de desenrunament de la Defensa Passiva, Creu Roja i alumnes de sanitat i antigàs. Tot el transport de la ciutat es mobilitzà per ajudar a les tasques de salvament.

La Vanguardia, 7 de juliol de 1938.
Hemeroteca de La Vanguardia.

la fàbrica. Es van cremar 6 dipòsits de destil·lació i es van perdre milers de quilos de nafta i de benzol. Van morir quatre treballadors, un d'ells totalment carbonitzat, i quatre més resultaren ferits, un en estat molt greu. L'incendi fou controlat del tot a primeres hores de la tarda del mateix dia 30.

Sobre aquesta fàbrica, J.M. Cuyàs va fer les anotacions següents:

“A can Badrinas s’hi produí un formidable incendi, morint-hi 4 persones, entre elles en Josep Campmany,⁸⁹ car caigué a

89 · La Vanguardia, 10/07/1938, p. 3, apareix la notícia de la seva mort: “VICTIMA DE UN BOMBARDEO. En uno de los últimos bombardeos sufridos por la ciudad de Badalona, encontró la muerte el que fue presidente de la Comisión delegada de la ‘Asociació Protectora de l’Ensenyança Catalana’ en la vecina población, José Capmany. Hombre modesto y desinteresado, trabajó mucho en la difusión de la escuela catalana, y había pertenecido, desde su fundación, a los consejos directivos de dicha ‘Asociació’, la cual ha transmitido a la viuda del señor Capmany un sentido pésame”.

les oficines triturant-les, a la Metalgraf caigué a la fusteria on es calcula moriren més de 30 persones. De can Badrines i de la Campsa s’enlairaven dues espesses columnes de fum que han ennegrit tot el cel de Badalona, tapant el sol. Les flames hi llangotejaven. [...]

[...] La muller d’en Pepe Campmany veient que el seu marit trigava a venir (cosa que tan punt sentia avions sortia corrents de la fàbrica i anava cap a llur casal ha anat cap a can Badrinas i lo primer que ha vist ha estat el cadàver del seu home que un casc de metralla li havia foradat el coll i al caure es va donar un fort cop al cap.”⁹⁰

Menys importància va tenir l’incendi d’uns camions a la fàbrica Carreras Sojoul, que fou controlat en menys d’una hora. En aquesta fàbrica, que treballava per a l’arma de l’aviació, a part de l’incendi, les bombes van causar desperfectes a la maquinària. També es produïren petits incendis, com el del Cotonifici, que foren controlats ràpidament.

La Vanguardia, 10 de juliol de 1938.
Hemeroteca de La Vanguardia.

90 · Cuyàs Tolosa, J.M. Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939, p. 771 i 773.

Altres fàbriques on les bombes van causar danys i víctimes foren la Cros i la G. de Andreis Metalgraf. A la Cros hi van caure diverses bombes: una a la porteria i una altra va destrossar el menjador dels treballadors. Dos vianants que passaven per davant de la fàbrica van morir destrossats per la metralla. A *la Llauna* els danys materials foren pocs i causats per una bomba que va caure a l’entrada i una altra a la sala de mecànica i de torns, però en canvi el nombre de víctimes mortals fou molt elevat. Els diferents informes ens parlen d’una xifra de morts que oscil·la entre els 15 i els 18. El fill d’una de les víctimes ens ha deixat el testimoni següent:⁹¹

“D’aquell dia en tindré un record imborrable. Badalona encara era camps, quatre cases mal posades i indústries. Jo vivia al carrer Unió amb la meva mare, el meu pare, el meu germà i la meva germana. El pare treballava a La Llauna, la mare era mestressa de casa, la meva germana ja era gran i anava pel seu compte, el meu germà treballava i jo, que aleshores tenia nou anys anava a l’escola, la *del estado*, la Ventós Mir. La guerra estava a punt d’arribar a nosaltres. [...] Aquell dia van llençar una bomba al costat de l’escola. Recordo que el senyor director estava molt neguitós, fins i tot s’estirava els cabells per tenir tanta canalla espantada i no saber el que fer-ne. Van fer posar-nos a tots a sota la gran escala, en una mena de refugi que hi havia construït en el que vam poder amagar-nos.

Recordo que mentre estàvem tots ben amagats, jo vaig tancar els ulls i em vaig concentrar en escoltar els terrabastalls que feien les bombes al caure. Primer, se sentia un xiulet molt agut i, en acabat, una forta explosió. De sobte vaig veure aquell home que treballava amb el meu pare. Ens venia a buscar a l’escola a les seves dues filles i a mi, els tres érem molt bons amics. Ell va aparèixer tot tacat de sang. Havien tirat una bomba a la fàbrica la Llauna.

Mentrestant ens portava cap a casa, jo li preguntava on era el meu pare i ell em deia que s’havia quedat a la fàbrica a ajudar els ferits i a recollir als que havien mort. Quan vaig arribar a casa, vaig veure la mare plorant; vaig saber on estava el meu pare. El pare era mort. Llavors, vaig recordar tots els moments que havíem passat junts, moments d’alegria i moments de tristor, moments d’angoixa i moments de tranquil·litat.”

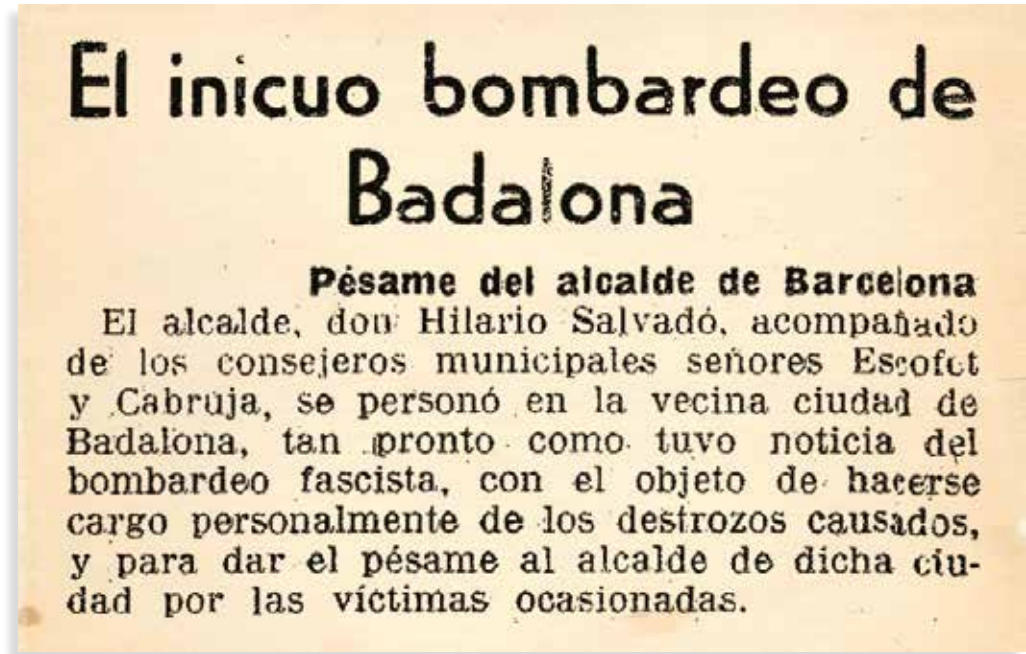
A les poques hores, es feren les primeres relacions de víctimes. La mateixa nit del dia 30 el cap de bombers informava a l’alcalde del nombre de bombes que havien caigut sobre la ciutat, els indrets, el nombre de víctimes i els llocs on havien mort. A la fàbrica G. de Andreis, van morir 18 treballadors i 12 més resultaren ferits greus. A la fàbrica Carreras Sojoul varen morir 15 treballadors i 10 resultaren ferits greus, a Can Badrinas moriren 4 treballadors i un fou ferit greument. A la CAMPSA moriren 2 treballadors. Fora de les fàbriques, als seus domicilis, moriren 8 persones als números 64, 66, 68 i 70 del carrer de Roger de Flor i 2 més als números 30, 32 i 34 del mateix carrer. Al carrer de Ramon Bonjorn (Providència) números 81, 83, 85, 87, van morir dues persones i una va resultar greument ferida. Al carrer del Progrés 382 van morir 2 persones més i al carrer de Sagunt 89-91, una altra. Cal dir que en aquest informe els bombers parlen de 58 persones mortes fins a aquelles hores i 32 de ferides greus.

91 · Testimoni de Joan Traité i Paz recollit per la seva néta, Mireia Pujol Traité l’any 2002. AHBDN. Fons orals. Hi ha una fotografia de Francesc Traité Grugué a l’Arxiu d’imatges del Museu de Badalona.

Altres llistes engloben morts i ferits, i llocs on foren traslladats aquests darrers, especificant els que foren traslladats a hospitals de Barcelona. Concretament foren traslladades set persones de les quals coneixem el nom i el cognom, i una dona “que per el seu estat de gravetat no pogué parlar”. També en les primeres relacions de morts apareixen anotacions com “Dos cadàvers que no han estat identificats”. També el mateix dia 30 des de la comissaria de Badalona es féu un primer balanç de 63 morts i 84 ferits.

Dos dies després, els cadàvers sense identificar havien pujat a 9. No tots els morts residien a Badalona i alguns eren veïns de Barcelona, Pla del Besòs i Gremenet del Besòs.⁹²

L’impacte que va tenir aquest bombardeig fora de la nostra ciutat fou molt alt i diverses personalitats, com el ministre d’Estat, Álvarez del Vayo i l’alcalde de Barcelona, Hilari Salvadó, acompanyat dels regidors Escofet i Cabruja, es personaren a la ciutat per veure en persona l’abast de les destrosses i alhora donar el condol a les autoritats badalonines.⁹³

La Vanguardia, 2 de juliol de 1938. Hemeroteca de La Vanguardia.

92 · Concretament Miquel Pascual Català era veí de Gremenet del Besòs, Josep Romeu Roca i Josep García Vera de Pla del Besòs i Antoni Segarra Oler, Pere Puigcagut Bessera i Artur Torrents Torrents, de Barcelona. Un ofici de l’any 1943 confirma que Isidre Prim Aubach era veí de Montoliu de Lleida. I devia ser soldat de l’Exèrcit de l’Aire ja que diu que fou enterrat “en el nicho número 64, sèrie 38º 4º piso del Cementerio antiguo, cuyo nicho aparece alquilado a nombre de “Fuerzas del Aire”, terminando el alquiler el día 2 de Julio del año en curso (1943)”.

93 · *La Vanguardia*, 02/07/1938.

RED DE ESCUCHA
D. E. C. A.

PUESTO DE OBSERVACIÓN

Día _____ de _____ de 193 _____

Transmisión de la denuncia "AIRE"

Día 13-11-38 - Alarma 10:58 - Bombardeo en el puerto final alarma 11:34

Número del puesto de escucha	Hora en que fué descubierto el enemigo	Lugar sobre el que fué descubierto	Cantidad de aparatos	Tipo	Altura	Rumbo	Hora de transmisión
<i>Día 19-11-38 - Alarma 11:13 Bombardeo en Hengad y Badalona final alarma 12:01</i>				<i>transmisión SEBVH-79</i>			
<i>" " 23-11-38 - Alarma 10:43 Bombardeo en el puerto final alarma 11:44</i>				<i>transmisión SEBVH-79</i>			
<i>" " 23 " " " 12:32 " " " " " "</i>							<i>13:38</i>
<i>" " 23 " " " 18:43 " " " " " "</i>							<i>20:00</i>
<i>" " 23 " " " 23:05 " " " " " "</i>							<i>1:00</i>
<i>" " 23 " " " 2:44 " " " " " "</i>							<i>3:47</i>
<i>" " 23 " " " 4:02 " " " " " "</i>							<i>5:44</i>
<i>" " 23 " " " 6:40 " " " " " "</i>							<i>7:30</i>
<i>" " 24 " " " 19:06 " " " " " "</i>							<i>10:10</i>
<i>" " 24 " " " 19:06 " " " " " "</i>							<i>20:14</i>
<i>" " 25 " " " 9:13 " " " " " "</i>							<i>9:55</i>
<i>" " 25 " " " 19:34 " " " " " "</i>							<i>23:55</i>
<i>" " 25 " " " 12:25 " " " " " "</i>							<i>12:45</i>
<i>" " 25 " " " 2:58 " " " " " "</i>							<i>3:06</i>
<i>" " 26 " " " 19:20 " " " " " "</i>							<i>19:51</i>
<i>" " 26 " " " 20:13 " " " " " "</i>							<i>20:20</i>

Els bombardeigs fins al final de la guerra

COMANDANCIA MILITAR
DE CATALUÑA

Sección de 3ª E.M.

Negociado Operaciones.

Registro n.º 564.

Excmº. Señor.

Por la aviación facciosa ha sido realizado, sobre la parte S. de Badalona, un nuevo bombardeo, a las 8 h.05 de esta mañana. La agresión fué llevada a efecto por 15 Savoias, en tres escuadrillas de cinco aparatos.

De momento hay que lamentar 14 muertos, 35 heridos, algunos de ellos gravísimos y 26 edificios damnificados por grandes derrumbamientos.

Las bombas localizadas y sus efectos, son los siguientes:

CASA CROS.- Parecer ser que este sería el objetivo pretendido por la aviación enemiga. Situada entre la línea del ffec. y la playa. En el recinto de la fábrica estallaron ocho bombas, a saber:

- 1 bomba en la sección del ácido sulfúrico, inutilizando la maquinaria lo que obligará a reducir a la mitad la actual producción de la fábrica.
- 1, en los molinos de trituración de la sección superfosfato. Los daños no tienen gran importancia.
- 2, en las vías del interior de la fábrica, destrozando los carriles
- 1, en el almacén-deposito del superfosfato. Los daños se reducen a derrumbamiento del tejado.
- 1, en los depósitos de rectificación del superfosfato, derrumbándolos.
- 2, en los almacenes de moldes y plomería

Poc abans de les dotze de la nit del 4 de juliol, concretament a les 23:10, les sirenes sonaren de bell nou a la nostra ciutat i les bombes van colpir diverses cases, situades als carrers de Garriga, García Hernández, Francesc Ascaso, a l'avinguda 14 d'abril i en al barri de la Salut. Les bombes que van caure al carrer de Francesc Ascaso van destruir les cases números 128, 130 i 132, i van ferir de molta gravetat set persones. En total foren colpits una trentena d'edificis, en la seva totalitat cases particulars, ja que aquest bombardeig no afectà cap fàbrica de la zona.

El dia 4, l'Hospital de Badalona informà sobre 8 persones ingressades, dues de les quals, Antoni Navarro i Pere Aler Robles, moriren a les poques hores. Quatre dels ingressats, entre ells Pere Aler Robles, vivien al carrer de Guifré, 298.

Al cap de poques hores, concretament a les 8:05 del matí del dia 5 de juliol, quinze Savoia S-79, agrupats de cinc en cinc, dirigits pel coronel Rossanigo, bombardejaren de nou Badalona. Les bombes — 120 de 100 quilos, i 56 de 20 quilos — van caure de ple a la zona industrial, i van afectar per igual fàbriques i domicilis particulars. L'objectiu que cobejaven els avions italians era la fàbrica Cros i vuit bombes van caure dins del seu recinte. La que més danys va causar fou la que va caure a la secció on es produïa l'àcid sulfúric. La bomba va destruir una part de la maquinària i, com a conseqüència, la producció es va veure reduïda a la meitat. En canvi, no va haver-hi cap mort ni ferit entre els treballadors de la fàbrica, ja que les sirenes van tocar amb vuit minuts d'antelació i van tenir temps de protegir-se als refugis.

Però la Cros no fou l'única fàbrica on van caure les bombes italianes. També van caure a la G. de Andreis, on una bomba incendiària va provocar un petit incendi a la secció d'emalatge, que els bombers apagaren ràpidament. Dues bombes més van caure a la zona on s'estaven fent una sèrie d'obres ordenades per la Junta de Protecció de Combustibles líquids, al voltant de la CAMPSA. Les bombes van destrossar quatre obrers que estaven a la platja. La fàbrica tèxtil de Can Mitjans, situada al carrer de Garriga 76, va patir greus desperfectes i tres treballadors resultaren ferits greus.

A la via del ferrocarril, hi van caure dues bombes de 100 quilos, que van causar els suficients danys perquè la circulació de trens restés paralitzada durant unes hores.

Els carrers on va haver-hi algunes cases afectades foren: Indústria, General Weyler, Guifré, Conquesta, Francesc Ascaso, Roger de Flor, Garriga i República Argentina.

luglio 1938-XVI⁹

Bombardamento stabilimenti Casa Cress (Badalona) effettuato dalle
ternee

Equipaggi :

27ª Gruppo

Colonnello	RIGHELLI	Capitano	BOERI
Magg.	LUCCI	S.Ten.	SCARFINI
Ten.	ZERILLI	M/ile	NAVE
S.Ten.	BUGLI (pant.)	Tenente	MALLO
Capitano	BOMANNO	M/ile	MARECHIARO
S.Ten.	LUSSATTO		
M/ile	CESANI		
S.Tenente	TODARO		
Serg.M.	MANARESI		

28^a Gruppo

Ten.Colon.	GOGLIARDO	S.Tenente	POLIDORI
Cap.	DI LOSA	Serg.	CRISI
S.Ten.	ROSAS (pant.)	Tenente	POLIDORI
Tenente	ROMANO	S.Ten.	RADICELIA
Serg.M.	TAVASSI	M/ile	GHERA
S.Tenente	CLINI		
Serg.	PAGANINI		
Tenente	FAZZANI		
S.Ten.	GIANNI		
Cap.	ZAMPI (pant.)		
S.Tenente	CAMILLONI	S.Tenente	CICOLELLA
Serg.	FERRONI	Serg.	CALOSIMO
S.Tenente	PITTO		
M/ile	VALETTI		

Partenza : 6^h00^m

Condizioni atmosferiche : mediocri.

Quota massima : 5000

Quota di sgancio : 4900

Orario di sgancio : 7^h10^m

Bombe sganciate : 112 da Kg. 100 M., 56 da Kg. 20 I.

Rilievo fotografico : eseguito.

L'obiettivo viene pienamente colpito.

Forte reazione antiaerea.

Atterraggio : 8^h20^m.-

6 luglio 1938-XVI⁹

Un apparecchio della 52^a Squadriglia, effettua una ricognizione sulla costa nemica, a Nord di Barcellona, con lo scopo di avvistamento navi e per comunicare le condizioni atmosferiche.

Fixa de vol del bombardeig del 6 de juliol de 1938.
Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare.

Les conseqüències més greus del bombardeig del dia 5 foren, però, la mort de diverses persones i les ferides que patiren moltes més. Alguns informes parlen de 14 morts i 35 ferits, alguns en estat molt greu. El mateix Hospital de Badalona informava sobre l'estat de 12 persones, entre les quals hi havia cinc dones: Josefa Montserrat Tuset, Carme Forns Prenafeta, Rosa Prenafeta — totes dues vivien al carrer de la Conquesta, 39 — Carme Mercet i Lluïsa Calvet Farran, que va morir poc després d'ingressar a l'hospital. Entre els 12 i havia un home mort que no va poder ésser identificat

Tots aquests bombardeigs afectaren l'estat d'ànim dels badalonins, i el pànic fou enorme, sobretot al barri industrial, on es va produir una gran desbandada. La moral se'n va ressentir, tot i que el mateix alcalde, Pere Cané, en la sessió del 7 de juliol, reconeixia el comportament meritori que havien tingut, durant i després dels bombardeigs, els metges de la ciutat i el personal de la defensa passiva, bombers, Creu Roja, Hospital Municipal, Clínica Germanor i Mèdica de Badalona. També en aquesta sessió municipal es van destacar les mostres de condol rebudes pel bombardeig del dia 30 de juny. Destacaven la del ministre d'Estat, Álvarez del Vayo; la de l'alcalde de Barcelona, Hilari Salvadó; la del mestre Pompeu Fabra i les de diferents ajuntaments catalans, com el de Calella.

Ara bé, els bombardeigs no s'aturaren aquest mes de juliol i dos dies després del Ple Municipal, les bombes tornaren a caure sobre la nostra ciutat. El dia 9 de juliol, a les 10:17, quatre Savoia S-79 van llançar unes 40 bombes, una part de les quals va caure dins algunes de les fàbriques de la zona industrial i unes altres — quinze —, dins del mar. Les fàbriques afectades foren la Cros, la Vidriera Badalonesa i Carreras i Sojoul. Segons els informes que arribaren a la comandància militar de Catalunya, onze bombes van caure dins del recinte de la fàbrica Cros i van causar danys molt considerables. “Prácticamente quedan inutilizadas las fabricaciones de ácido sulfúrico y del superfosfato, lo que significa la paralización de un importante sector de la referida fábrica. Los desperfectos son irreparables y de bastante consideración”.

A la Vidriera Badalonesa, hi van caure cinc bombes. Una va anar a parar a la nau dels forns de vidre i va destruir l'únic que funcionava. Un obrer que treballava en aquest forn va resultar ferit gravíssimament i va morir en el dispensari municipal. També un electricista i el seu ajudant, que estaven en un pati al costat de la nau del forn destruït, van morir a conseqüència de les ferides ocasionades per les bombes.⁹⁴ En total, en aquest bombardeig van morir 4 persones i una vintena van resultar ferides.

Les bombes també van caure sobre les vies del ferrocarril i van causar desperfectes en els rails i en una plataforma giratòria.

Encara aquell mes de juliol, els dies 18 i 19, algunes bombes van ser llançades sobre la ciutat. Concretament el dia 18, tres bombes incendiàries van caure dins el recinte de la fàbrica Cros sense causar cap dany. Per sort, la majoria de les bombes van anar a parar dins del mar. El dia 19 les bombes van caure al mar i a la platja, a la

zona on hi havia els banys Tiburón. Al barri de Manresà, a la vora del camp de futbol, una bomba va destruir completament la casa núm. 61 i n'ensorrà una altra.

Segons la informació per a la Junta de Defensa Local, des del 13 de març de 1937, en què Badalona fou per primer cop bombardejada, fins al 18 de juliol de 1938, l'aviació feixista havia volat damunt Badalona 129 vegades i en 17 casos havia bombardejat.⁹⁵

Durant els mesos següents, les alarmes foren quasi diàries, però per sort les bombes deixaren de ploure sobre la ciutat, exceptuant alguns bombardeigs al llindar de Sant Adrià (Pla del Besòs durant la guerra) que, per sort, no ocasionaren grans estralls ni víctimes. Per exemple, el 14 d'agost, les bombes van caure a la zona de l'Energia Elèctrica i del mar, i el 10 d'octubre van caure sobre unes piles de pirita a la Cros sense ocasionar desperfectes. En canvi, alguns bombardeigs sobre alguna localitat veïna, com fou el de l'Energia Elèctrica al terme de Sant Adrià de Besòs, el 13 de novembre i el 19 d'aquell mateix mes sobre Montgat, causaren la mort d'alguns badalonins.

Un bombardeig curiós fou el que es produí la nit del 4 d'octubre. Però aquell dia, el que van caure van ser panets i no bombes. Els panets anaven embolicats amb papers de propaganda, que portaven la frase: “En la España Grande y Libre no hay hogar sin lumbre ni familia sin pan”. A Badalona en van caure molts, sobretot a Can Mercader, el Cristall, *la Llauna* i la Cros. En aquesta darrera fàbrica, en van caure molts davant del refugi. La policia va recollir ràpidament els papers i els panets, que es deia que estaven enverinats, però els badalonins, que estaven famolencs, no en feien cas i se'ls menjaren.⁹⁶

Aquest bombardeig de panets i, en alguns indrets, de tabac, no fou exclusiu de Badalona. A primers d'octubre de 1938, amb motiu del segon aniversari de la proclamació com a Caudillo del general Franco, l'aviació franquista realitzà aquest tipus de bombardeig propagandístic sobre Barcelona, Badalona, Palamós, Alacant i Madrid, entre altres.⁹⁷

La Vanguardia, 18 de desembre de 1938. Hemeroteca de La Vanguardia.

^[94] · CDMHS. Sección Incorporados, caixa 716.

^[95] · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/4

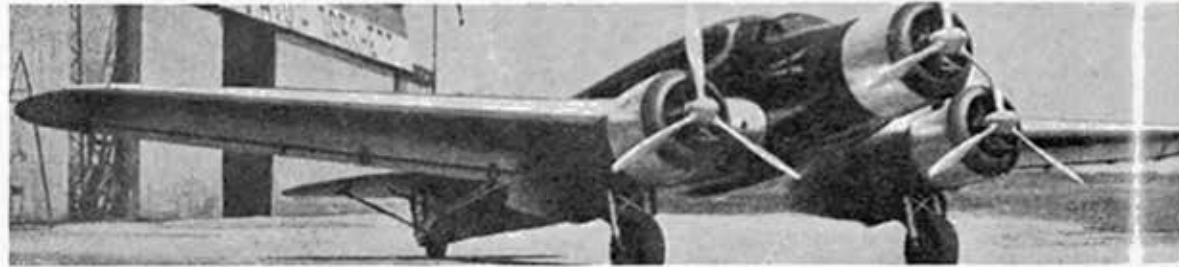
^[96] · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 830-831.

^[97] · Solé i Sabaté, J.M.; Villarroya i Font J. *España en llamas; La guerra civil desde el aire*. Madrid: Ediciones Temas de Hoy, 2003, p. 218.

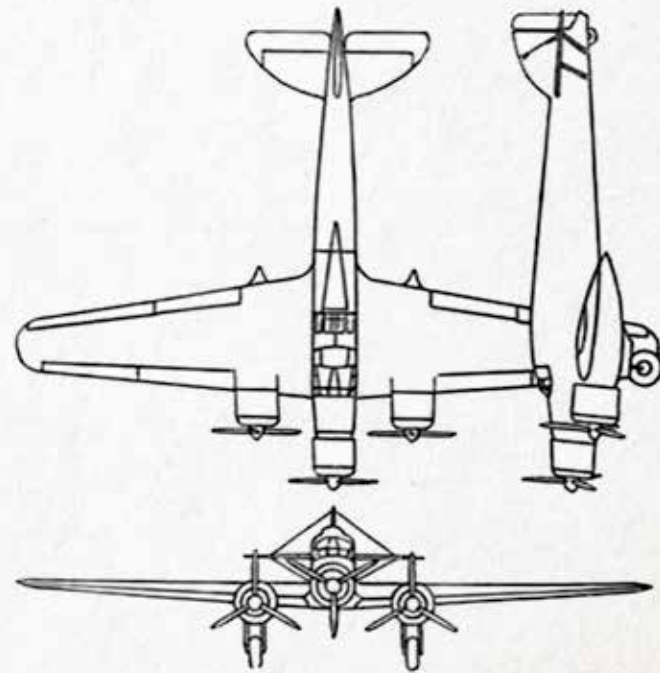

Savoia ~

Marchetti S~79

Constructor: Società Italiana Aeroplani Idrovolanti Savoia-Marchetti, Sesto Calende, Italia. — **Tipo:** S-79. — **Aplicación:** Bombardeo rápido, gran radio de alcance, cinco plazas. — **Célula:** Monoplano de ala baja, cantilever, de madera contrapeada. — **Fuselaje:** Estructura de tubos de acero, recubierto de madera contrapeada. — **Timones:** Empenaje simple. — **Tren de aterrizaje:** Replegable en los motores. — **Motores:** Tres Alfa-Romeo 126-RC-35 (patente Bristol "Pegasus"), de nueve cilindros en estrella, refrigerados por aire. — **Hélices:** Tripalas Ratier, reglables eléctricamente en vuelo. — **Equipos:** Doble mando, piloto automático Smith. — **Tripulación:** Dos pilotos, observador bombardero, radiotelegrafista y mecánico. — **Dimensiones:** Envergadura, 21,20 metros; longitud, 16,60 metros; altura, 4,10 metros; superficie alar, 61 metros cuadrados. — **Pesos y cargas:** Peso en vacío, 6.500 kilos; peso con la dotación, 7.000 kilos; carga útil, 4.000 kilos, y carga máxima, 7.000 kilos; combustible, carga normal, 2.110 kilos, y carga máxima, 5.820; aceite, carga normal, 145 kilos, y carga máxima, 380 kilos; peso normal en vuelo, 10.500 kilos; peso máximo en vuelo, 13.500 kilos; carga por metro cuadrado, 220,80 kilos; carga por H. P., 5,77 kilos. — **Perfomances:** Velocidad máxima a nivel del mar, 407 k. p. h.; velocidad máxima a 4.000 metros de altura, 450 k. p. h.; velocidad de crucero con el 70 % de la potencia, 400 k. p. h., con el

62 % de la potencia, 384 k. p. h. — **Techo:** 7.000 metros. — **Autonomía:** 17 horas. — **Radio de alcance:** Con carga normal, 3.300 Km.; sin carga, 6.800 Km.

Fitxa tècnica de l'avió Savoia Marchetti S-79.
Revista Aeronàutica, 1937.

Segons els informes conservats per l'aviació feixista, el darrer bombardeig que afectà Badalona del qual tenim constància va tenir lloc el 17 de desembre. Les bombes, llançades per cinc Savoia S-79, van anar a parar majoritàriament al mar, però algunes van caure sobre la Cros sense causar cap víctima, però sí danys materials de certa consideració. El curiós del cas és que les ordres que tenien els cinc avions — tres de la 18 esquadrilla i dos de la 52 — eren de bombardejar el port de Barcelona, però com que els núvols el tapaven completament, van decidir llançar les bombes sobre "La casa Cross de Badalona". Es tractava de 38 bombes de 100 quilos i 20 d'incendiàries. Segons l'informe del bombardeig italià, "Il tiro risulato, per errore in gittata, leggermente corto e poche bombe raggiungono l'obiettivo". En el moment que els avions van girar per endinsar-se al mar per retornar a la seva base, a Mallorca, foren atacats per tres caces tipus Mosca, sense que cap avió sofrís danys de consideració.

Malgrat que, com hem dit una mica més amunt, en els informes de l'aviació feixista no hem trobat cap notícia que es fessin més bombardeigs sobre la ciutat després del 17 de desembre, un comunicat⁹⁸ de la Junta de Defensa Passiva de Badalona en recull un, concretament el 31 de desembre de 1938 a les 19:38 hores en què les bombes van caure entre l'estació i la Cros, però totes a l'aigua.

Quedaven 27 dies perquè les tropes franquistes entressin a la nostra ciutat. Les primeres foren italianes, completant així el cercle que des de feia mesos havien iniciat els seus companys de l'aviació.

Adelante en la resistencia al invasor. Perseverancia en la defensa de nuestra independencia. Resistir y perseverar es vencer.

Dr. NEGRIN
Presidente del Consejo de Ministros

98 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/15.

Plànol qu acompanya l'informe realitzat per l'Ajuntament de Badalona el setembre de 1939.
AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

PLANO TOPOGRAFICO DE LA CIUDAD. DE BADALONA

ESCALA 1:5000 BADALONA JUNIO 1936.

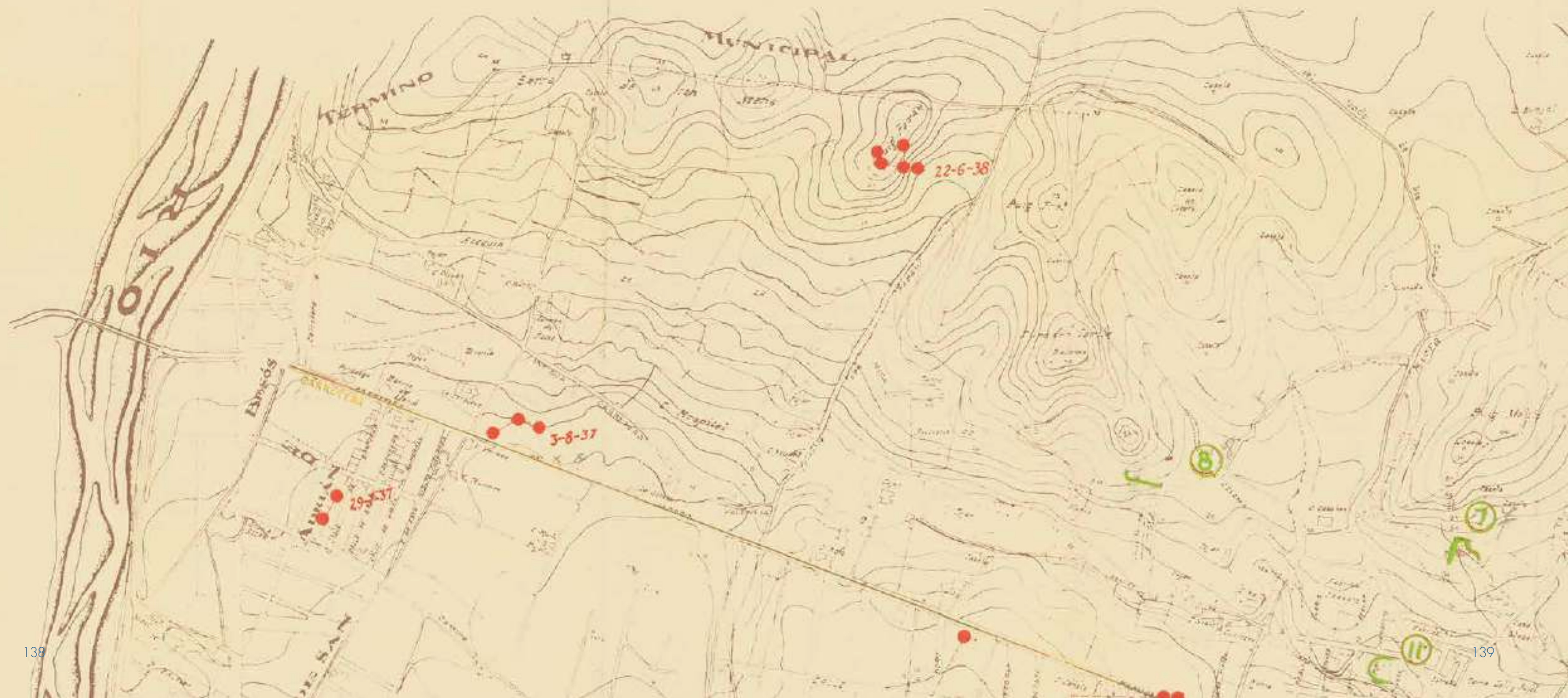
Plano general y de emplazamiento Signos convencionales

Refugios oficiales	Sirenas
" "	Punto reunion brigadas
" particulares	Impactos de bombas

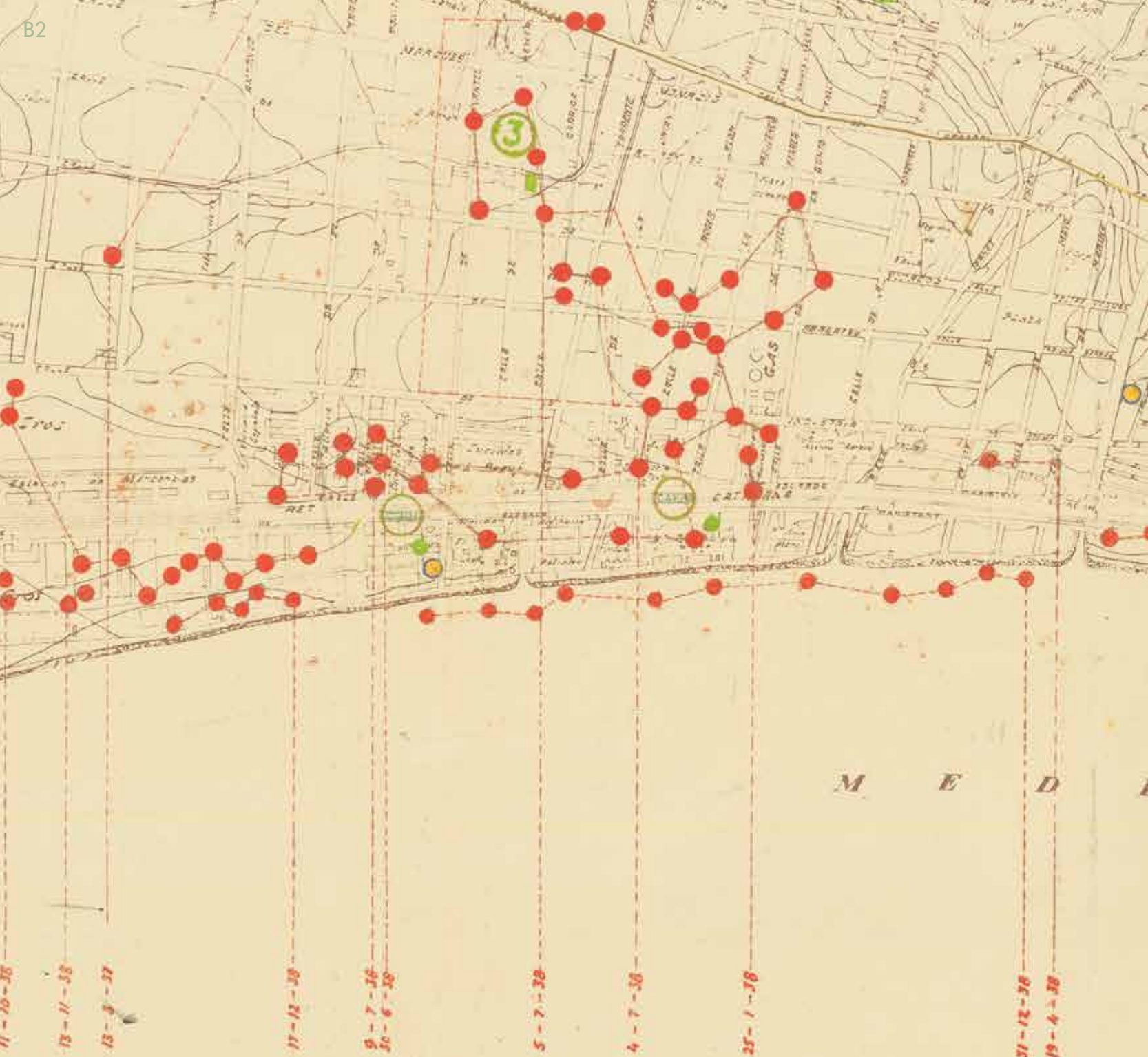
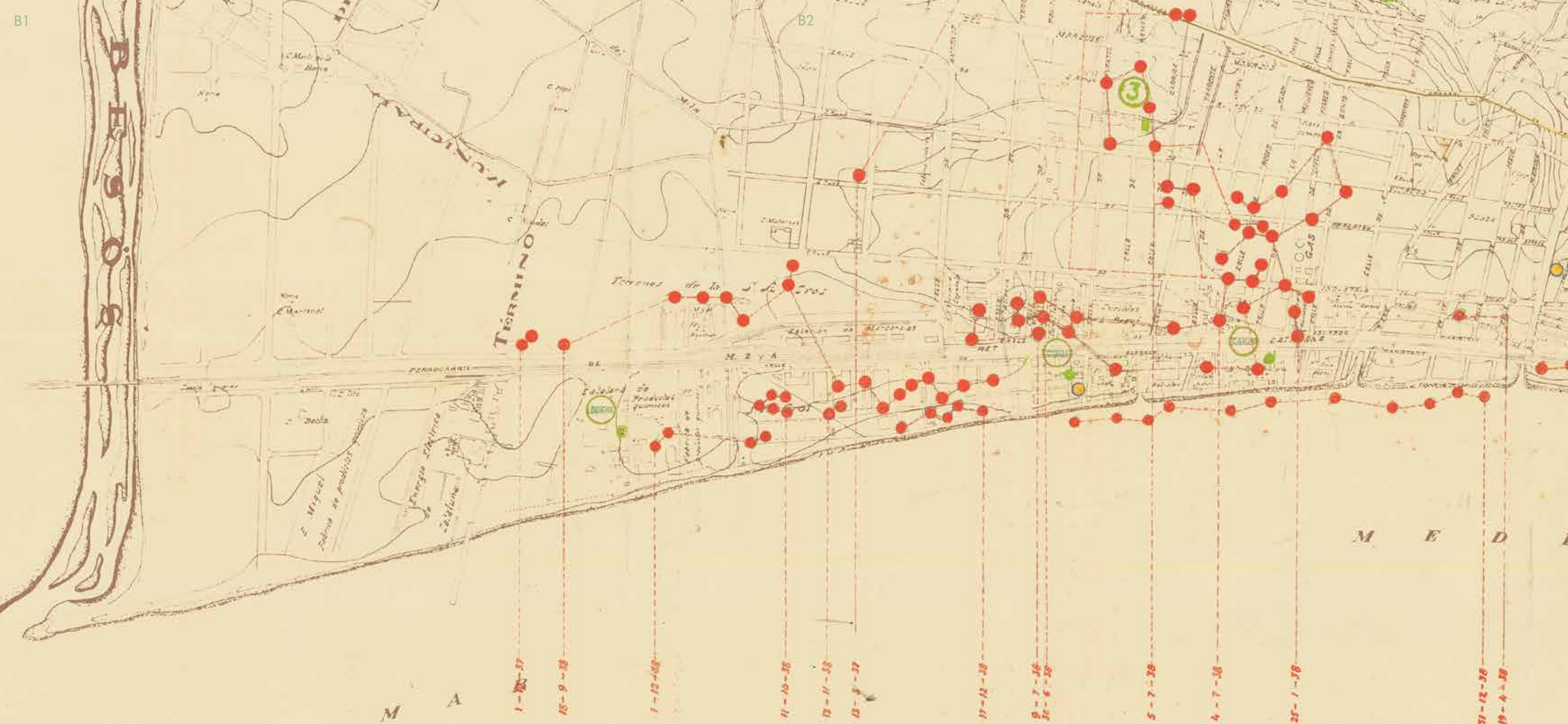
AYUNTAMIENTO DE BADALONA
SERVICIOS TECNICOS

SEPTIEMBRE DE 1939
AÑO DE LA VICTORIA

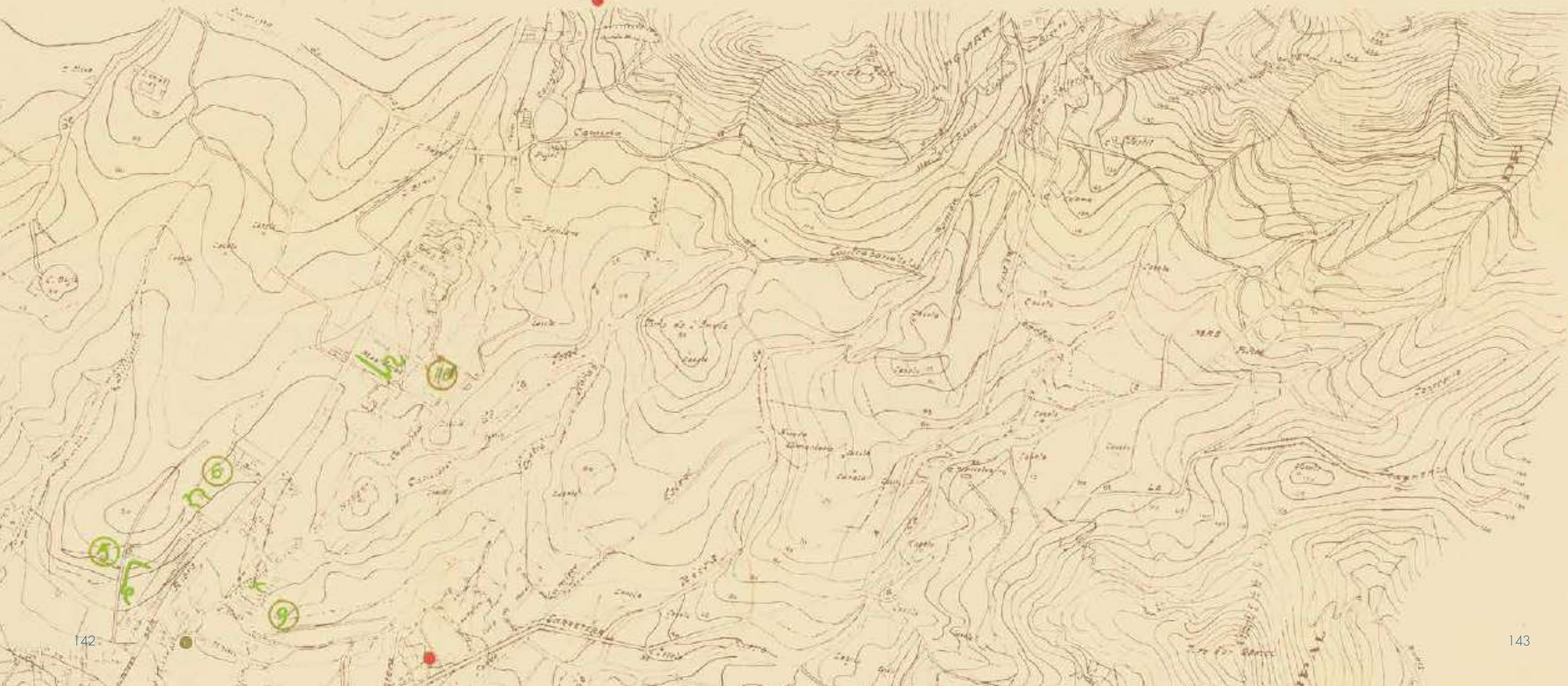

Les destruccions

Estat de la fàbrica Lorilleux després del bombardeig
MB. Al. Fotografia: Florenci Pedrosa

A finals d'octubre de 1938, a part dels 161 morts que havia patit la ciutat per causa dels bombardeigs, una estadística publicada a la premsa⁹⁹ donava la xifra de 172 edificis destruïts, sense cap més especificació. Per tant, no sabem quants d'aquests edificis eren fàbriques o eren cases particulars.

Per sort, l'Ajuntament havia fet una descripció dels danys materials produïts pels bombardeigs fins a mitjan juliol de 1938 d'una manera molt detallada i amb valoracions econòmiques dels desperfectes.

En primer lloc, els danys materials foren molt importants i afectaren tant els edificis de les indústries com les cases particulars. Segur que, per qüestions propagandístiques, l'informe valorava primer els danys soferts per indústries de propietat francesa, com Lorilleux y Cía. (coneguda popularment com *la Tinta*) i Deustch y Cía., fabricant de midó. Els perjudicis de la primera pujaven unes 175.000 pessetes i els de la segona 250.000.

Entre les indústries espanyoles més perjudicades, l'informe citava les cases Domènech Germans, Cotonifici de Badalona, Joan Giró, Benet Badrinas, Hostench i Rovira, l'Auxiliar de la Indústria Tèxtil i Mitjans, SA, totes del ram tèxtil; i les fàbriques de vidre La Badalonesa i Vidriera Badalonesa.

Algunes de les fàbriques, com les dues de vidre, segons aquest informe, resultaren totalment destruïdes — fet no del tot cert —, i les altres amb greus desperfectes, que sense valorar les pèrdues en gènere elaborat, primeres matèries i maquinària, foren quantificats en un milió i mig de pessetes.

Com es pot veure, l'informe no cita cap de les fàbriques destinades a la producció de material bèl·lic o a productes utilitzats per a usos militars, com era el cas de la Cros, G. de Andreis, CAMPSA i Carreras i Sojoul, per donar la imatge a nivell internacional que Badalona era una ciutat oberta on no hi havia cap objectiu militar que justificués els bombardeigs.

Per altres informes, però, coneixem àmpliament els danys que patiren aquestes indústries i fins i tot, en la majoria dels casos, les obres que s'hi feren els mesos posteriors a l'acabament de la guerra. En parlarem més endavant.

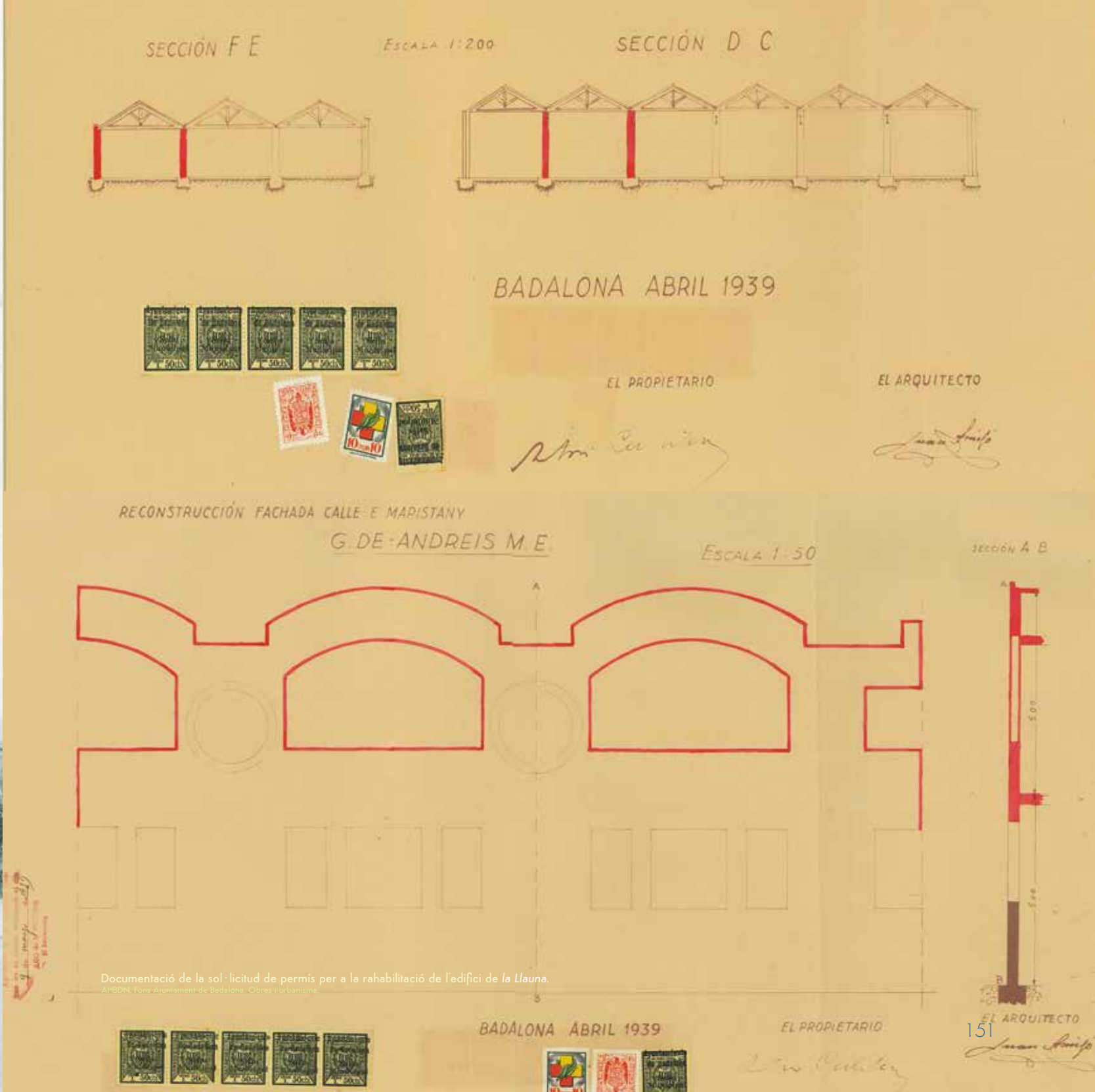
Si tornem a l'informe de finals de juliol de 1938, tenim que les cases afectades pels diversos bombardeigs fins al 18 de juliol, foren 241 (sense comptar les innombrables que patiren petits desperfectes, com trencadisses de

⁹⁹ · *La Vanguardia*, 09/12/1938.

G. de Andreis, la Llauna.
MB, Al. Col·lecció Miquel Soler.

DE LOS DANOS PRODUCIDOS POR EL BOMBARDEO DE AVIACION OCURRIDO EL DIA
30 DE JUNIO DE 1938, EN EL EDIFICIO PERTENECIENTE A LA CASA "CH. LORI-
LIEUX & CIE. DE PARIS" SITUADO EN BADALONA.

En la apreciación de los daños producidos por un bombardeo de aviación, ocurrido el 30 de Junio de 1938, en la fábrica de los señores Ch. Lorilleux & Cie.-Paris" situada en Badalona, deben tenerse en cuenta, a nuestro juicio, no solo los daños materiales propiamente dichos y producidos directamente por el bombardeo del inmueble en cuestión, sino los derivados del mismo, es decir los daños dimanantes de la misma causa aunque aparezcan posteriormente como consecuencia de dicho bombardeo. Tales son los gastos de desescombrado, valoración y otros que puedan aparecer y que nunca habrían tenido que realizarse de no haber existido el bombardeo.

Divido por lo tanto este estudio en dos partes distintas, que serán las siguientes :

Una: la que comprende los daños directos producidos por el bombardeo en los edificios principalmente afectados y en sus anexos, así como los daños accesorios correspondientes que entren de pleno en la clasificación de "ramo de la construcción". La denominaremos de "DANOS DIRECTOS".

Otra; la que comprende los gastos consecuentes al siniestro, tales como los de desescombrado, acarreo, valoración, etc. La denominaremos de "DANOS INDIRECTOS".

DANOS DIRECTOS

Edificios de los nums. 19 al 36 del plano ge-
neral.

CIENTOS.

AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme.

Arriba España!!
Saludo a Franco

clase II
exped. en esta
Junio de 1938

Exmo. Sr.

Don Baldomero Tarrats Raventós, de 56 años de edad casado, vecino de esta Ciudad, con domicilio en la calle de Roger de Flor nº 16, a V. E. atentamente acude y expone:

Que es propietario de la fábrica de gaseosas "Baldomero Tarrats" situada en el interior de los solares señalados con los números 14 y 16 de la misma calle.

Que la indicada finca fué totalmente destruida en 30 de Junio de 1938 a consecuencia de un bombardeo aéreo.

Que deseando proceder a su reconstrucción, de conformidad con el plano que por duplicado se acompaña,

De V. E. solicita la necesaria autorización, habiendo ya solicitado el permiso correspondiente del Ilmo. Sr. Jefe del Servicio Nacional de Regiones Desvastadas y Reparaciones,

Y que acogiendo a los beneficios concedidos por este Ayuntamiento, quede exento del pago de los arbitrios municipales sobre construcciones.

Gracias que espera merecer del recto proceder de V. E. cuya vida guarde Dios muchos años.

Badalona, 18 de Noviembre de 1939
Año de la Victoria

Pase al Negociado de
Fomento y Obras
Badalona 11 de Noviembre de 1939

Baldomero Tarrats

AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

EXCMO. Sr.:

Ramón Fábrega Puig y Esteban Vallés Quintana, provistos de cédula personal corriente que al margen se anota, obran en su calidad de Apoderados de la SOCIEDAD ANÓNIMA CROS, domiciliada en Barcelona, Paseo de Gracia, num. 56, en nombre y representación de la misma a V. E. acuden y atentamente E X P O N E N :

Que en la Fábrica que dicha Sociedad posee en esta ciudad, calle de Eduardo Maristany, num. 237, desea practicar obras de reconstrucción en los edificios afectados por bombardeos, consistentes en la reparación y reposición de 35.000 metros cuadrados de cubiertas; y reparación de grietas y desplomes en muros, tabiques y techos. Oportunamente fueron atendidas las disposiciones vigentes al objeto de conseguir la correspondiente autorización de reconstrucción por parte de los organismos oficiales competentes.

Por lo que,

A V. E. S U P L I C A M :

Se digné concederle el permiso correspondiente para realizar las indicadas obras.

Documentació de la sol·licitud de permís per a la rehabilitació de la Cros.
AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme.

28 OCT. 1939

Visto la instancia presentada con fecha 3 Agosto corriente, por D. Ramón Fábrega Puig y Esteban Vallés Quintana, en solicitud de permiso para efectuar obras de reconstrucción y reparación de su fábrica de la calle de Eduardo Maristany, núm. 237.

Visto el informe favorable del señor Arquitecto Municipal, Teniente de Alcalde-Regidor de Obras, que suscribe, en que se puede acceder a lo que el solicitante pide en la citada fábrica, mientras se atenga, por la ejecución de las obras, a las disposiciones de Policía urbana que rigen en esta Ciudad para aquellas que se trata y a las condiciones señaladas en el informe del señor Arquitecto Municipal, con exención de derechos municipales acordada por la Comisión Gestora del 14 Mayo 1939.

MINISTERIO DE ECONOMIA
ENTRADA
2-6-39
Nº 3072

183
C

'SALUDO A FRANCO'
'ARRIBA ESPAÑA'

EXCMO. SEÑOR:

El que suscribe FEDERICO MITJANS MARTINEZ, mayor de edad vecino de Barcelona, domiciliado en la calle de Bailén nº. 20 con cédula personal que exhibe y retira a V. E. con el mayor respeto expone:

Que teniendo que reponer el material de cubrición de la fábrica de tejidos de la calle de Garriga nº. 74, en una superficie de 525'00 metros cuadrados debido a los bombardeos y de la devastación de las hordas marxistas, por lo que ruega a V. E. se digne otorgarle la correspondiente autorización con los beneficios de exención de pago, dado el caracter de estas obras.

En su día ya se presentó al Servicio Nacional de Regiones Devastadas la oportuna certificación con el expreso de solicitud con caracter urgente, dichas obras son dirigidas por el Arquitecto D. José M^a. Ayxelá.

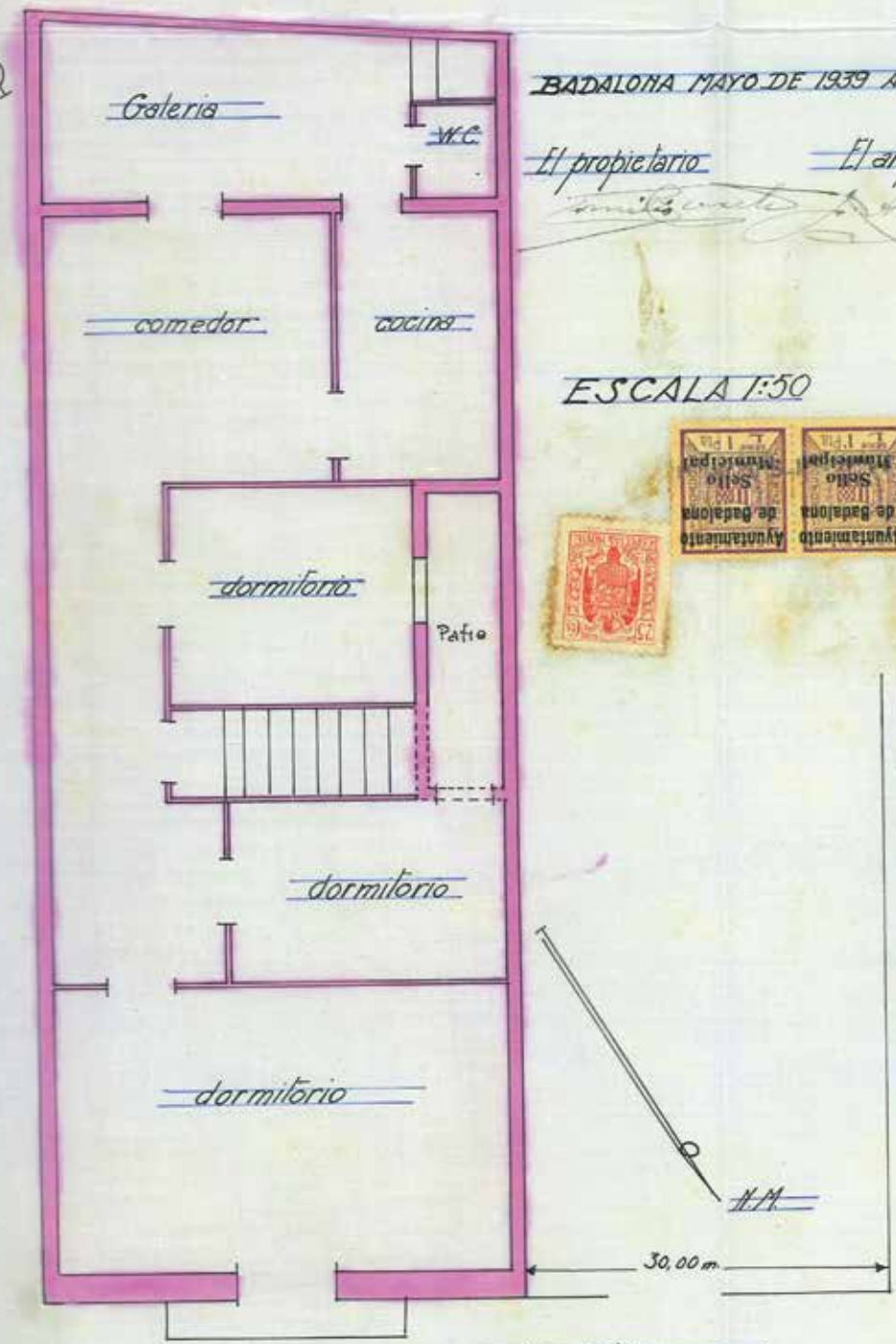
Gracia que no duda alcanzar del recto proceder de V. E. cuya vida guarde Dios muchos años para bien de España.

Barcelona 30 de Mayo de 1939.

AÑO DE LA VICTORIA.

Conforme con el contenido del presente escrito.

Federico Mitjans

CALLE DE LA PROVIDENCIA
PLANTA DEL 2º PISO

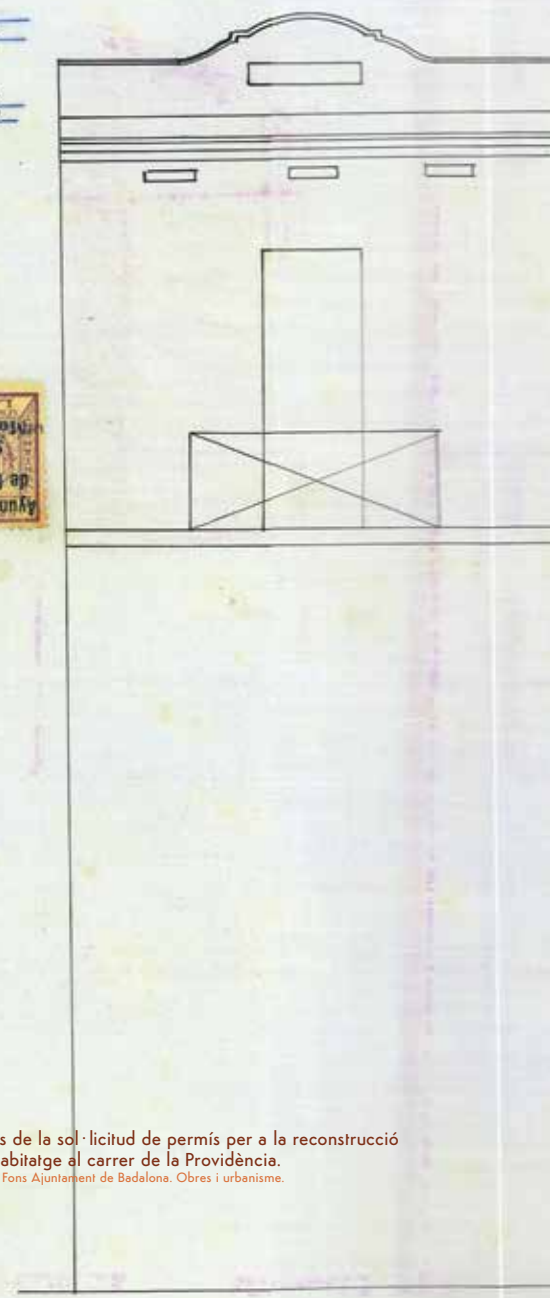
BADALONA MAYO DE 1939 A. de la Y.

El propietario *Federico Mitjans*
El arquitecto *José M. Ayxelá*

ESCALA 1:50

CALLE DEL PROGRESO

Plànols de la sol·licitud de permís per a la reconstrucció d'un habitatge al carrer de la Providència.
AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme.

FACHADA

vidres, portes i finestres), 143 de les quals resultaren totalment inhabitables, mentre que les altres 98 podien tornar a ser utilitzades, un cop fetes importants reparacions. El valor aproximat dels perjudicis en aquest aspecte, fou de cinc milions i mig de pessetes. A aquesta xifra, s'hi podia afegir la dels danys causats a tantes famílies que van veure destruïts mobles i roba, i que van quedar reduïdes a la més espantosa misèria.

Gràcies al fet que, poques hores després que les bombes caiguessin contra la nostra ciutat, l'arquitecte de la Junta de Defensa Passiva, Joan Padrós Fornaguera, es personés a les zones i als immobles afectats directament pel bombardeig i que fes un informe sobre el valor de les reparacions a efectuar, coneixem els desperfectes i una primera valoració del seu cost, amb una informació molt detallada de les pèrdues a les fàbriques colpides per les bombes, així com de les cases particulars.

Agafarem com a mostra l'informe del mateix 30 de juny de 1938.¹⁰⁰ Padrós valorava l'import de les reparacions a les cases particulars, situades en els carrers de la Indústria, Roger de Flor, República Argentina, Guifré, Cooperació, Sagunt, Bonjorn i Progrés, en tres milions de pessetes. Aclaria, però, que fins que no s'executessin les obres no es podria determinar el cost real dels desperfectes.

En el mateix informe apareix la valoració dels desperfectes de cada una de les fàbriques afectades. La Cros —l'informe diu Col·lectivitat Cros—¹⁰¹ patí danys per valor de 300.000 pessetes; Indústria Carreras Sojoul, 150.000 pessetes; Cotonifici de Badalona, 100.000 pessetes; G. de Andreis Metalgraf Española, 200.000 pessetes; Benito Badrinas, 250.000 pessetes; Fábrica de Almidón marca El León, 250.000 pessetes; Lorilleux y Cía. 175.000 pesetes; C.A.M.S.A. [sic], 400.000 pessetes. L'informe sobre aquesta darrera indústria especifica que les conseqüències del bombardeig, seguides immediatament d'un incendi, van determinar desperfectes de consideració. L'arquitecte també valorava en 250.000 pessetes l'afectació més o menys indirecta dels edificis situats en les zones immediates a les indústries.

En l'informe sobre el bombardeig del 4 de juliol, la valoració sobre l'import dels desperfectes a la Cros és de 400.000 pessetes i el del dia 9 de juliol de 250.000 pessetes. Com es pot veure clarament en aquests informes, la suma de les valoracions dels desperfectes és molt més elevada que la que va presentar l'alcalde Pere Cané a París. Hem de tenir en compte que les valoracions es van fer poques hores després dels bombardeigs i, com el mateix Padrós Fornaguera deia, eren aproximatives.

Una altra font de valoració dels danys soferts per les indústries badalonines i les cases particulars per causa dels bombardeigs, són els permisos d'obres que, acabada la guerra, es van demanar per tal de reparar desperfectes o per reconstruir edificis que havien estat destruïts o greument afectats per les bombes llançades des dels avions italians.

Tots els expedients consultats especifiquen que la causa dels desperfectes fou per l'efecte dels bombardeigs

i alhora demanen l'exempció dels arbitris municipals. Tots els sol·licitants també aclarien que havien enviat la documentació a la Junta de Regiones Devastadas y Reparaciones. Entre les condicions que posava l'Ajuntament per concedir el permís, hi havia la següent: “El permiso se concede a reserva de lo que compete a la Junta de Regiones Devastadas y Reparaciones y a la División de Ferrocarriles”. Aquest darrer organisme apareix quan els edificis afectats estaven al costat de la línia del tren.

Diverses indústries van demanar permisos d'obres per reparar els desperfectes dels bombardeigs. Hi ha casos en què la documentació va acompanyada d'algun plànol de les obres a realitzar; en altres la documentació és mínima, però almenys en dues ocasions és molt àmplia i ens proporciona dades molt detallades sobre els danys a reparar i el seu cost. Les empreses són Lorilleux i Carreras Sojoul.

En el cas de Tintas para Imprenta y Litografía S.A.E. Marcas y procedimientos Ch. Lorilleux & Cía.¹⁰² amb seu al carrer d'Eduard Maristany 147, l'empresa va presentar un expedient d'obres l'abril de 1939, “para cubrir parte de las cuadras de la fábrica”. El representant de l'empresa era Leonci Pavillard i entre la documentació presentada hi ha un informe, que pensem que s'havia fet de cara a les assegurances que l'empresa tenia, amb “Una valoración de los daños producidos por el bombardeo de aviación ocurrido el día 30 de junio de 1938”. L'informe és molt detallat i en primer lloc distingeix entre els danys materials produïts directament pel bombardeig sobre la fàbrica i “los derivados del mismo, es decir los daños dimanentes de la misma causa aunque aparezcan posteriormente como consecuencia de dicho bombardeo. Tales son los gastos de desescombros, valoración y otros que puedan aparecer y que nunca habrían tenido que realizarse de no haber existido el bombardeo”. Els danys als edificis 19 a 36 van pujar 87.795 pessetes, que afegides a les 14.292,45 pessetes que va costar reparar altres edificis, donen un total de 102.087,45 pessetes com a valoració i cost dels danys directes. L'informe, abans de valorar els danys indirectes, expressa conceptes com els següents: “El concepto puramente objetivo de un siniestro de incendio por ejemplo, potestativo hasta cierto punto de una criminal voluntad por parte del asegurado, se transforma a nuestro entender en un concepto subjetivo por la falta absoluta de potestad del interesado en el caso de un bombardeo para que pueda provocarse un incendio pero no es probable que se pueda provocar un bombardeo de aviación”.

Els danys indirectes foren valorats en 7.488 pessetes que corresponien als jornals dels homes que treballaren en les tasques de desenrunament portades a terme entre el 2 de juliol i el 26 d'agost de 1938. En total, la valoració dels danys fou de 110.596,35 pessetes.

En el cas de la fàbrica Carreras Sojoul SA situada al carrer d'Eduard Maristany, 212, i amb domicili social al carrer de Roger de Llúria de Barcelona i representada pel seu director-gerent Francesc Carreras Mercader, es va presentar una memòria detallada, amb fotografies, dels danys soferts per causa dels bombardeigs, signada

¹⁰⁰ · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars. Caixa 581/3.

¹⁰¹ · En aquest paràgraf hem posat els noms de les indústries tal com apareixen a l'informe.

¹⁰² · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme. Caixa 302, exp. 34.

NUESTRA CIUDAD FUÉ NUEVAMENTE BOMBARDEADA POR LA CRIMINAL AVIACION FASCISTA

Los piratas del aire, gente malvada y ruin, con pasmosa serenidad e instintos salvajes, ametrallaron diferentes barriadas de nuestra ciudad.

Los defensores de la España negra, los partidarios de Franco, el monstruo del siglo XX, evolucionaron sobre las costas catalanas sembrando el dolor y la desesperación en honrados lugares de trabajadores. Como consecuencia de tan cobarde atentado, resultaron varias personas heridas de gravedad. Los trimotores fasciosos huyeron cobardemente con dirección a Mallorca. ¿Comentarios? No es menester ni la más mínima reflexión. El pueblo sabe perfectamente lo que debe hacer cuando llegue la hora. El lector puede observar el informe gráfico de la «obra» de la barbarie fascista, resultado de la brutalidad de los lacayos de Hitler y Mussolini.

¡CANALLAS! ¡ASESINOS! ¡MISERABLES!

Esos son los calificativos que se merecen los que sistemáticamente ensangrientan el suelo español, con el único objetivo de imponer la esclavitud y estrangular las altas aspiraciones de libertad del proletariado. ¡Obreros de la Iberia libre! Organicémosnos fuertemente y con una sola consigna sigamos adelante hasta aplastar al fascismo internacional.

Detalles de los destrozos producidos por el bombardeo en la barriada denominada «Urbanización Mareva».

A dalt, estat de la fàbrica Lorilleux després del bombardeig, a la dreta, fotografies publicades a *Via Libre*, el 20 de març de 1937 dels efectes del bombardeig del 13 de març, sobre uns habitatges del carrer de Tortosa.

MB. Al. Fotografies: Florenci Pedrosa i *Via Libre*

Cédula tarifa 2 clase 13
 exped. en carta
 de mayo de 1939

EXCMO. Sr.:

MARIA SIMO PRESQUET, vecina de Badalona, con domicilio en la calle de San Jaime, núm. 9, según cédula personal que exhibe y retira, a V.E. atentamente acude y

EXPONE: Que desea proceder a la reconstrucción de la finca de su propiedad sita en la calle de la Industria, núm. 116, de esta ciudad en la parte afectada por daños causados a consecuencia de bombardeo sobre lo cual ha promovido el oportuno expediente ante la Dirección General de Regiones Devastadas y reparaciones y cuya reconstrucción implica realizar las siguientes obras; Construcción total del primer piso y reparar desperfectos en la planta de bajos.

Por todo lo cual y acogiéndose a los beneficios concedidos por el Estado a los propietarios de fincas dañadas por la guerra, a V.E. atentamente.

SUPLICA se digne autorizarle las obras de referencia con exención de pago de derechos Municipales.

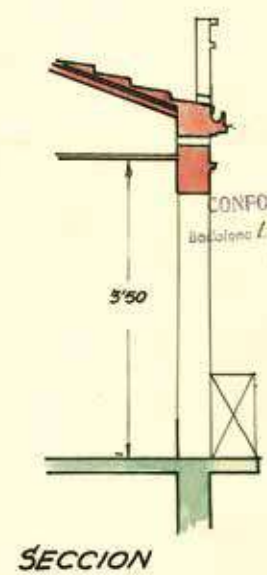
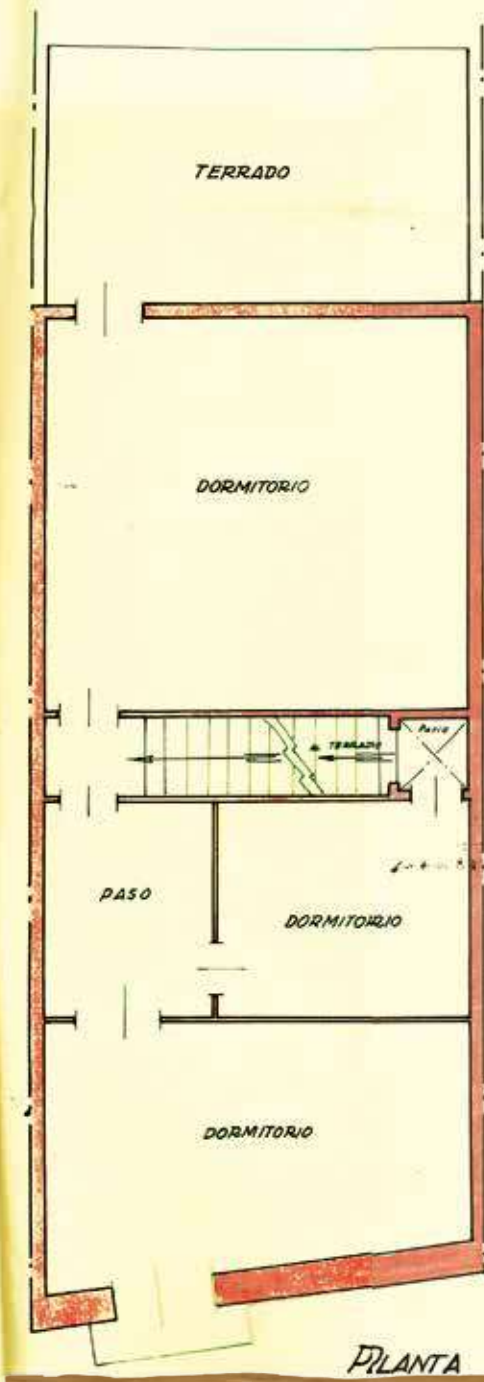
Dios guarde a V.E. muchos años.

Badalona 6 de Febrero de 1940

Pase al Negociado de
 Fomento y Obras
 Badalona 16 de Febrero de 1940.

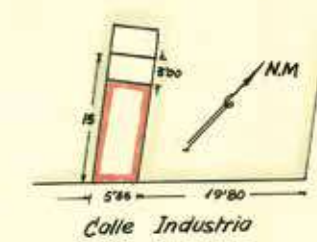
Maria Simo

Documentació i plànol de la sol·licitud de permís per a la reconstrucció d'un habitatge al carrer de la Indústria.
 AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme.

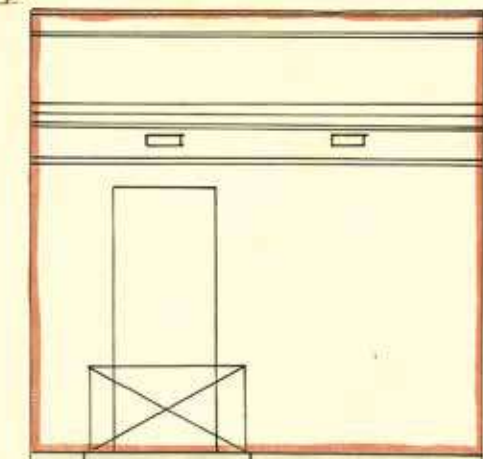
ESCALA 1:50

EMPLAZAMIENTO
 Escala 1:500

BADALONA - MARZO - 1940
 El Propietario, El Arquitecto,
Maria Simo *Jose Casas Sureda*

CONFORME LA PARTE SANITARIA
 Badalona 15 de mayo de 1940
 El Inspector Secretario de la Junta Municipal de Sanidad,
Boyer

Aprobado por la Comisión Permanente
 en su sesión celebrada el día 16 de mayo de 1940
 El Secretario,
Jose Casas

FACHADA

Stamps and tax labels:

- Stamp: Calle Providencia
- Stamp: 16
- Stamp: POR URBANISMO
- Stamp: 2 Pts. 50 Cts.
- Stamp: 1 Pts. 25 Cts.

a Barcelona el 29 d'agost de 1939.¹⁰³ Els danys estan detallats i valorats per edificis. La nau lateral gran va patir desperfectes valorats en 69.015,97 pessetes; en el cas del taller d'emplomat i de les oficines, els desperfectes foren valorats en 67.094,88 pessetes; en el del taller de tubs, la valoració fou de 52.937,94 pessetes i en el del taller de bidons 16.606,08. El total de desperfectes de la fàbrica es va valorar l'agost de 1939 en 249.099,41 pessetes.

És una llàstima que el permís d'obres de reconstrucció i reparació de la fàbrica que fou l'objectiu número u de l'aviació italiana, la Cros, sigui molt sintètic i sense cap valoració econòmica. El permís fou demanat pels apoderats de l'empresa Ramón Fabrega Puig i Esteban Vallés Quintana el primer d'agost de 1939 i el que demanaven era:¹⁰⁴ “Que en la Fábrica que dicha Sociedad posee en dicha ciudad, calle Eduardo Maristany, núm. 237, desea practicar obras de reconstrucción en los edificios afectados por bombardeos, consistentes en la reparación y reposición de 35.000 metros cuadrados de cubierta; y reparación de grietas y desplomes en muros, tabiques y techos.”

La informació sobre els danys d'altres empreses i els costos de reparar-los és menor, ja que no apareixen els costos de les obres. Per exemple, l'abril de 1938, el cap de la factoria, Francesc Millet Cardona, que la Compañía Arrendataria del Monopolio de Petróleos, SA (CAMPSA),¹⁰⁵ tenia a la nostra ciutat, demanava permís per refer parts del mur de la tanca, “derribados durante los bombardeos del periodo rojo” i d'una sèrie de reparacions interiors d'elements que amenaçaven ruïna. Aquestes reparacions havien estan ordenades d'urgència pel capità d'enginyers, cap de l'ocupació de CAMPSA, pocs dies després de l'entrada a la ciutat de les tropes franquistes.

També aquest mes d'abril, el conseller-gerent de l'empresa G. de Andreis Metalgraf Española SA, Antonio Calcaterra Stoppani, demanava reconstruir els desperfectes ocasionats pels bombardeigs, marcats en els plànols adjuntats i remarcant que l'estat dels edificis afectats representava un perill.¹⁰⁶

Situada també en el carrer de la Indústria —en el número 253—, l'empresa Cotonificio de Badalona,¹⁰⁷ a través del seu gerent, Teofil Lee Wyss, demanava permís, el juny de 1939, per fer obres de reconstrucció en els edificis afectats pels bombardeigs. Les obres consistien en la reconstrucció de 595 metres de coberta, la reposició de 1.250 metres de material de “cubrición” i reconstruir i reparar portes i finestres.

En el cas de la corderia dels germans Domènech,¹⁰⁸ tenim que l'apoderat, Ramir Colell Camps, va demanar permís, a finals de maig de 1939, per fer obres de reconstrucció als edificis afectats per bombardeigs. Les obres

consistien a reconstruir 400 metres de coberta, reposar 600 metres de material de “cubrición”: reconstrucció de “tabiques” sense modificar l'antiga estructura i reconstrucció de portes i finestres. El curiós del cas és que vuit mesos després, Isidre Domènech Arquer, com a gerent de l'empresa, tornava a demanar, i de manera urgent, el permís per les obres de reconstrucció. El retard en la concessió del permís en qüestió estava motivat perquè la fàbrica es trobava emplaçada al costat de la via del ferrocarril i no va tenir llum verda fins que la 2a divisió tècnica i administrativa de ferrocarrils no va autoritzar, el 13 de març de 1940, les obres indicant que la reconstrucció de la zona a tocar la via havia d'estar a una distància de 8,10 m del carril més pròxim. En l'autorització hi ha uns plànols molt detallats del sector de la façana que donava a la via.

També l'agost de 1939, La Productora de Bórax y Artículos Químicos, SA, demanava l'autorització per a la reconstrucció dels edificis que varen patir desperfectes per causa dels bombardeigs.¹⁰⁹

Per l'expedient¹¹⁰ de permís d'obres, una de les fàbriques més afectades per l'efecte de les bombes llançades per l'aviació italiana el 30 de juny de 1938, fou la de Subproductos del Alquitrán Benito Badrinas. Els desperfectes eren tan greus que algunes de les edificacions de la fàbrica van haver de ser enrunades i, en el seu lloc, s'hi va construir un edifici que es dedicaria a porteria, oficines, laboratori, menjador, dutxes per als treballadors, etc. La instància on es demanava poder efectuar aquesta obra, feta el novembre de 1939, especificava “que son las dependencias que como consecuencia del citado bombardeo han quedado en estado que se tienen que reemplazar”.

També els propietaris de cases particulars¹¹¹ demanaren permisos d'obres per tal de reparar els danys ocasionats pels bombardeigs. Igual que els expedients de les fàbriques, a la petició queda especificat que la causa dels desperfectes fou la d'un bombardeig i també que la documentació era enviada al Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones. Un primer exemple el trobem en la petició d'Emili Reverter Matamoros, que el 3 de maig de 1939 demanava fer obres al segon pis del número 77 del carrer de la Providència, que havia patit grans desperfectes quan una bomba va caure a l'edifici. Hi ha un plànol de l'obra, però no la valoració econòmica.¹¹²

El mes de gener de 1940 Domènec Tarrats Raventós¹¹³ demanava permís per reconstruir la casa número 23 del carrer de Roger de Flor, destruïda parcialment a causa d'un bombardeig. Dos mesos abans, el novembre de 1939, un germà seu, Baldomer Tarrats Raventós,¹¹⁴ propietari de la fàbrica de gasoses Baldomero Tarrats, situada a l'interior de les cases números 14 i 16 del mateix carrer de Roger de Flor, havia demanat permís per refer-la,

103 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme. Caixa 308, exp. 669.

104 · *Ibidem*. Caixa 305, exp. 323.

105 · *Ibidem*. Caixa 302, exp. 75.

106 · *Ibidem*. Caixa 302, exp. 111.

107 · *Ibidem*. Caixa 303, exp. 213.

108 · *Ibidem*. Caixa 303, exp. 180.

109 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme. Caixa 306, exp. 416.

110 · *Ibidem*. Caixa 307, exp. 758 bis.

111 · En aquest cas poso només alguns exemples ja que es conserven molts expedients d'obres de cases particulars afectades pels bombardeigs que va patir la ciutat.

112 · *Ibidem*. Caixa 303, exp. 136.

113 · *Ibidem*. Caixa 310, exp. 31.

114 · *Ibidem*. Caixa 309, exp. 764.

ja que la finca havia quedat totalment destruïda en el bombardeig del 30 de juny de 1939.

El bombardeig del 19 d'abril de 1938 va afectar les cases números 42 i 46 del carrer de Sant Isidre. En el cas de la primera, el propietari, Miquel Massot Tetas,¹¹⁵ detallava els desperfectes soferts a la casa, principalment al primer pis que, en una profunditat de 5,45 metres i tot l'ample, havia quedat enderrocat. En el cas del número 46, la propietària, Dolors Moré Jaurés,¹¹⁶ demanava reconstruir la casa de la seva propietat afectada per un bombardeig, sense detallar-ne la reconstrucció.

115 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme. Caixa 307, exp. 554.

116 · AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Obres i urbanisme. Caixa 308, exp. 741.

ADA SANITARIA DE BADALONA

Lamentamos tener que comunicar a V. que a causa del criminal bombardeo llevado a cabo en el día de ayer, hallaron la muerte en el cumplimiento de su deber nuestros compañeros

FRANCISCO LARDIN ESCUDERO = DE ESTA BRIGADA Y

ANTONIO MENDOZA VIDAL = DE LA BRIGADA DE BARCELONA.

Al participarle lo que antecede hemos de anunciarle que el entierro de las victimas se efectuara en la tarde de hoy - a las 5 - saliendo la comitiva de este Comité - Arnús 24 - particular que consignamos por si se permite honrarnos con su presencia, por cuya atención le quedaremos altamente agradecidos.

Badalona 6 de julio de 1938.
El Jefe de la Brigada.

OR EL COMITE LOCAL
El Vice-presidente.

Balanc de víctimes

Sense cap mena de dubte, el fet més destacable dels bombardeigs que va patir Badalona durant la Guerra Civil, fou la pèrdua de vides humanes que ocasionaren.

Entre els diversos informes globals de què disposem sobre l'abast dels bombardeigs i les pèrdues humanes que ocasionaren, en tenim un que arriba fins al 9 de juliol de 1938, en el qual, d'una manera molt detallada, es donava el següent balanç de víctimes:

dia	hora	morts	ferits greus	ferits lleus
13/03/37	11	1	2	4
04/04/37	5	-	1	1
29/07/37	9,25	-	-	-
03/08/37	11,35	1	-	-
29/09/37	2,15	2	4	10
01/10/37	16	-	-	-
25/01/38	13,40	1	-	8
08/03/38	21,07	1	-	5
19/04/38	10,25	1	-	2
24/04/38	12,15	-	1	-
29/05/38	11,15	-	-	3
22/06/38	4,20	3	1	10

30/06/38	9,05	65	51	187
04/07/38	24	39	21	86
05/07/38	8,05	35	30	90
09/07/38	10	5	815	
total víctimes		154	119	426

En acabar la guerra, un informe de l’Ajuntament datat el 26 de setembre de 1939, indicaba les dades següents sobre les víctimes que es van produir durant la guerra per causa dels bombardeigs. L’informe, en castellà, deia:

	mueritos	heridos graves	heridos leves
Militares	14		
Paisanos	79		
Mujeres y niños	52		
Ambos sexos		119	427

Com es pot veure, les dades de morts donen una xifra una mica inferior a la de l’informe citat anteriorment, 145 enfront de 154, i el nombre de ferits coincideix de manera absoluta, amb les dades de mitjan 1938. Suposem, doncs, que les dades les van recollir dels informes fets durant la guerra. Amb tot, en relació al nombre de víctimes, l’informe del període franquista feia algunes precisions:

“Debe observarse que los datos hallados y que han servido para la precedente relación, tienen un carácter impreciso. Por otra parte, cabe la posibilidad que sean en ciertos aspectos tendenciosos.

Además, en las relaciones halladas, figuran muertos y heridos, procedentes de otras poblaciones que no disponen de Hospital y por consiguiente, fueron trasladados a esta Ciudad, para ser atendidos. Desde luego que los correspondientes bombardeos no se relacionan en el presente documento.

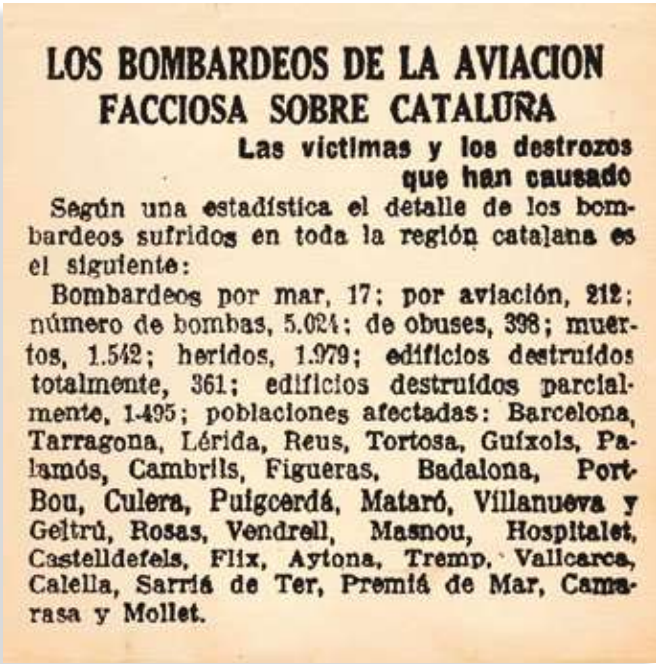
Finalmente, tambien debemos observar que la Sociedad Metalgraf Española objeto de varios bombardeos, contaba entre su personal, un 70 % de mujeres”.

Pensem que aquest darrer comentari fou fet per justificar l’elevat nombre de dones mortes.

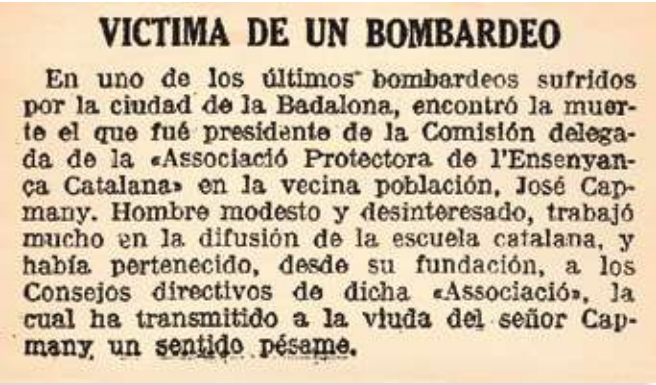
Un informe publicat a la premsa¹¹⁷ avaluava les víctimes i els danys dels bombardeigs patits per les ciutats i pobles de Catalunya fins al 31 d’octubre de 1938. En el cas de Badalona, donava un total de 14 bombardeigs, amb 563 explosius caiguts dins del terme que ocasionaren 161 morts, 247 ferits, i 172 edificis destruïts.

Totes aquestes xifres són superiors al llistat de víctimes individualitzat que a finals dels anys setanta vaig localitzar i que apareixen en aquest llibre. Les víctimes localitzades per mi, amb nom i cognom, no arriben a les 130, tot i que n’hi ha algunes de posteriors al mes d’octubre de 1938. Concretament són les 17 víctimes que es van produir al bombardeig de l’Elèctrica de Sant Adrià el 13 de novembre de 1938 i que eren fills de Badalona o hi residien. En total, si afegim aquestes 17 víctimes a les 161 de l’informe publicat a la premsa el desembre de 1938, tenim un total màxim de 180 morts per causa dels bombardeigs a la nostra ciutat.

La diferència entre la xifra dels localitzats amb noms i cognoms —uns 130— i els informes oficials s’explica perquè el nombre de víctimes del dia 4 de juliol que donen l’Ajuntament i la Generalitat no coincideix amb el que jo he trobat per a aquest dia.

La Vanguardia, 1 de març de 1938.
Hemeroteca de La Vanguardia

La Vanguardia, 10 de juliol de 1938.
Hemeroteca de La Vanguardia

117 · La Vanguardia, 09/12/1938, p. 4.

**EMPRESA BADRINAS
COL·LECTIVITZADA**

Certificat de Treball

Nom i cognoms del treballador Joana Costa Corominas
 Natural de Badalona
 Província o comarca Barcelona
 Adreça actual Conquesta 83 Badalona
 Edat 18 anys Estat soltera Sexe Femení
 Ofici o professió comerciant
 Especialitat _____
 Salari _____
 Empresa on treballa "Empresa Badrinas Col·lectivitzada"
 Adreça Eduard Ombria 198 Badalona
 Treballa continuament o no? si
Badalona _____ del 1938
 EMPRESA BADRINAS COL·LECTIVITZADA
 Director, [Signature] Signatura de l'interessat, [Signature]
 BADALONA

Certificat de treball i fitxa de Joana Costa Corominas, que va morir a conseqüència del bombardeig del 30 de juny de 1938.

Fotografia de Francesc Traité, mort a conseqüència del bombardeig del 30 de juny de 1938.

D.ª Antonia Mans Badía
 viuda en primeras nupcias de don Eduardo Tejedor
 y en segundas de don Joaquín Pujol
 de 56 años
 y
D.ª Rosita Mercader Bertrán
 de 34 años
 fallecieron el día 19, víctimas del bombardeo
 (E. P. D.)

Sus afligidos hijo y esposo, respectivamente, don Cipriano Tejedor, tíos, primos y demás familia, participan a sus amistades tan sensibles pérdidas.
 El entierro se efectuó en la vecina ciudad de Badalona, el día 26 del corriente.

Esquela apareguda a La Vanguardia de dues víctimes del bombardeig del 30 de juny de 1938.
 Hemeroteca de La Vanguardia.

EL DEBER

REDACCIÓN Y ADMINISTRACIÓN:
 Prat de la Riba, 20 - Teléf. 143

SEMANARIO ORGANO DEL
P. S. U. y J. S. U.
 (INTERNACIONAL COMUNISTA)

Número suelto:
 20 céntimos

Han irrumpido los bárbaros!

Los nuevos "bárbaros del Norte" de la civilización capitalista, dejan huellas imborrables de su criminalidad morbosa!

Nuestra laboriosa y pacífica ciudad, ha sufrido por primera vez las consecuencias trágicas de la guerra que sostenemos contra el invasor extranjero. Los aviones negros del fascismo internacional, volaron sobre nuestra ciudad, descargando la metralla homicida sobre las barriadas obreras, sembrando la muerte y la desolación en los hogares proletarios. Víctimas de la criminalidad patológica de los aviadores mercenarios, nos las muestran las presentes fotos, testigas de lo que son capaces los representantes de la barbarie organizada.

Sirvanos de acicate el vengar a estos niños, mujeres y ancianos asesinados por la metralla fascista, estrechando indisolublemente los lazos de la unidad de todos los antifascistas, pilar granítico de la victoria.

Fotos: «EL DEBER»

Entrada de les tropes franquistes a Badalona, 27 de gener de 1939.
MB. Arxiu Josep M. Cuyàs. Fotografia: Francesc Domingo.

Era Badalona una ciutat amb objectius militars que justifiquessin els bombardeigs que va rebre? La resposta a aquesta pregunta per part de l'Ajuntament de la ciutat el juliol de 1938 era que "Badalona ultra ésser una ciutat eminentment industrial ha d'ésser considerada com especialment pacífica per tal com la majoria de les seves indústries són absolutament allunyades de tot el que pugui indicar idea de guerra, i llur producció és destinada a les necessitats de la població civil". **Crec sincerament que aquesta explicació no és del tot correcta, ja que és indubtable que tot el sector metal·lúrgic es dedicà a la producció de material de guerra, com va ser el cas de la concentració metal·lúrgica i la Llauna. A més, la indústria Cros era importantíssima en la fabricació de productes químics per fer explosius, mentre que en els dipòsits de la CAMPSA s'hi emmagatzemava combustible imprescindible per a l'aviació.**

Si analitzem el conjunt dels bombardeigs, la majoria es concentraren a la zona industrial, situada al barri del Progrés. Els bombardeigs en què participaren més avions tenien com a objectiu la Cros i la zona industrial, tot i que alguna vegada, com l'abril i el desembre de 1938, acabaren llançant les bombes sobre la Cros malgrat que l'objectiu era el port de Barcelona. Per sort, moltes de les bombes llançades que tenien com a objectiu alguna fàbrica van caure al mar. Es conseven fotografies ben explícites d'aquest fet. El problema fou quan les bombes en lloc de caure a l'est de la zona industrial, queien més a l'oest, ja que aleshores esclataven de ple a la zona urbana i les persones que hi vivien es convertien en l'objectiu.

Com que tenim no un, sinó diversos mapes de la ciutat amb els impactes de les bombes, es pot veure clarament com les zones afectades per la majoria de bombardeigs — exceptuant les bombes que van caure a la zona de la carretera de la Conreria el 4 d'abril de 1937, a Pomar Baix el 8 de març de 1938 i al barri de Sistrells el 22 de juny de 1938 — es concentraren a la part de la ciutat compresa entre el carrer de Tortosa i l'actual avinguda de Sant Ignasi de Loiola. Aquesta zona fou greument afectada pels bombardeigs de juny i juliol de 1938, amb un gran nombre d'habitatges parcialment o totalment destruïts. És evident que les indústries de la zona sentiren en menor o major quantia els efectes dels bombardeigs i sembla que, en algun cas, encara que de manera temporal, la producció es va veure afectada.

Un altre punt a tenir en compte és com van afectar els bombardeigs a la moral de la població civil i com els va viure al llarg dels quasi tres anys de guerra.

D'entrada no hi ha una resposta clara i contundent, ja que, en una ciutat de 50.000 habitants, les reaccions no foren uniformes. Una mostra de com n'eren de dispers aquestes reaccions la tenim en el fet que, si les sirenes

sonaven en un moment en què hi havia cues quilomètriques davant els forns i botigues de queviures, la majoria de la gent fugia esparverada cap als refugis, però també n'hi havia que no es movia per millorar posicions a les cues.

La reacció no fou igual segons on residia la gent. La dels carrers de la zona industrial vivia amb més tensió, ja que consideraven, i els fets ho van demostrar, que aquesta zona era molt més bombardejada que altres indrets de la ciutat. Aquest fet va causar que aquells que tenien familiars o amics en altres barris o en altres pobles i ciutats de Catalunya, s'hi traslladessin a viure.

Moltes famílies, principalment els mesos en què feia més bon temps, sobretot a l'estiu, marxaven a dormir als afores de la ciutat, principalment al barri de Canyet, i eren conegudes com la *columna de la por*.¹¹⁸

En dies concrets, com el 30 de juny de 1938, el pànic es desfermà per la sorpresa i la brutalitat de l'atac. La gent, aquella hora del matí, sortia mig enfollida, mig desorientada, als carrers, i es dirigia cap a altres indrets de la ciutat, considerats més segurs. Els incendis a les indústries, a la CAMPSA o al Gas, augmentaren la sensació de perill i les possibles conseqüències d'alguns d'aquests incendis feren que molts veïns d'aquests carrers sortissin de llurs cases i correguessin esperitats pels carrers de la ciutat.

És indubtable que aquest darrer dia de juny i la primera setmana de juliol de 1938, el pànic i la por s'apoderaren de molts badalonins, principalment dels que vivien als carrers de la zona industrial o els seus voltants, a causa dels continus atacs aeris. Els xiulets de les bombes feien posar els pèls de punta i els pocs segons que tardaven a esclatar eren tan angoixants, que semblaven eterns. Alguns d'aquests dies les fàbriques no treballaren a causa del pànic tan *tremendo*¹¹⁹ que hi havia a la ciutat.

Malgrat la por, sempre hi va haver gent més serena, de reaccions més fredes, que els dies dels bombardeigs més terribles i sagnants, com el 30 de juny, acudiren ràpidament a ajudar en les tasques de salvament i es ficaren entre la runa per rescatar els ferits i, dissortadament, recollir els morts.

Els bombardeigs també tenien un punt d'espectacle, sobretot els nocturns, que deixaven embadalits molts badalonins, que presenciaven les imatges de llum i foc que es produïen, principalment a las nits fosques, quan els llums dels reflectors de Barcelona funcionaven simultàniament i es barrejaven amb els llamps dels dispars dels canons antiaeris i les estrelletes que feien quan rebentaven els projectils.

Finalment, cal observar que els bombardeigs més luctuosos sobre la nostra ciutat foren realitzats per l'aviació legionària italiana amb base a l'illa de Mallorca, i fins i tot algun diari italià va publicar una fotografia ventant-se de l'encert dels seus pilots quan bombardejaven les fàbriques de la nostra ciutat. Aquest fet és, si més no curiós, ja que es vanagloriaven de bombardejar una ciutat que no estava en guerra amb Itàlia i, que jo sàpiga,

ni Badalona ni els badalonins tampoc no l'havien declarat. Però els anys trenta el feixisme es podia permetre fets com aquest. Tot el món ho sabia, però ho consentia. Per ironies de la història, el feixisme va caure a Itàlia i, en canvi a Espanya, va durar encara trenta anys més, durant els quals el silenci més absolut va recaure sobre els bombardeigs, i si d'algun es parlava, era del del *Canarias* sobre Barcelona, i encara amb un punt d'admiració. Bombardejar de nit una ciutat indefensa no és que sigui un acte militar molt heroic, però tampoc no fou el *Canarias*, sinó un creuer italià l'*Eugenio di Savoia*. Això demostra el que aconsegueixen la propaganda, les manipulacions que poden fer els guanyadors i, en alguns moments d'aquests darrers anys, les febleses dels hereus dels perdedors, justificades per tal de no enterbolir el present i el futur. Com expresso a la dedicatòria, aquest llibre és un homenatge a les generacions que ho van viure, amb el desig que les generacions actuals i del futur no ho pateixin mai.

Fragment d'un fulletó publicitari del llibre *Viva la Muerte, Diario de la Aviación del Tercio*, Editoriale Aeronautico, 1941, del general italià Ruggero Bonomi, que participà activament des de l'inici de la guerra en l'organització de l'aviació legionària.

118 · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 764.

119 · *Ibidem*, p. 779.

Pilots badalonins

Mi bautismo del Aire, 1935

Tomàs Saladrigas Guàrdia, *Mi bautismo del Aire*, 1935.
MB. AI. Col·lecció Tomàs Saladrigas

Alguns pilots de l'aviació republicana que van participar en la Guerra Civil havien nascut a Badalona, hi vivien, o en algun moment havien tingut relació amb la ciutat. En aquest capítol intento aportar les dades que he pogut reunir sobre ells.¹²⁰ En el tan esmentat *Diari de guerra* de Josep M Cuyàs¹²¹ hi apareixen referències de dos, els germans Saladrigas, però com veurem a continuació, n'hi va haver més.

En l'apartat d'aquest llibre on tracto la defensa activa, ja he narrat les vicissituds del pilot de l'Aeronàutica naval, Antonio Gómez Baños, badaloní que vivia al carrer de Tortosa. Un altre badaloní, en aquest cas d'adopció, Teodor Trepas Vilaró, es va instruir com a pilot a la Unió Soviètica, i fins al final de la guerra va servir en una esquadrilla de bombarders *Natacha*. De tots els pilots de qui parlaré a continuació, el més dissortat de tots fou Juan Roldán Maldonado, professor de l'Institut Albéniz, que va morir lluitant contra els avions alemanys de la Legió Còndor.

¹²⁰ · En algun llibre apareixen referències a la vinculació badalonina d'algun pilot més, però consultant els padrons municipals, no he trobat cap testimoni d'aquesta vinculació. Aquest seria el cas de Sebastià Checa Garrido (Villanueva del Arzobispo, Jaén, 1913-Sant Vicenç de Castellet, 2000), del qual Gesalí, D.; Íñiguez, D. *Op. cit.*, p.111-112 diuen el següent: "L'havia estat de la 9a promoció d'aprenents de la Naval a la qual ingressà el març de 1939; l'agost de 1936 era mestre i participà a les accions de Mallorca amb els hidros Savoia. Després del trasllat al nord, va ser cap de l'aeròdrom de La Vega i, en quedar aïllat Santander, passà en una embarcació ràpida de la Marina a Ribadesella i Llanes. Aquest badaloní visqué altres peripècies, com l'evacuació del nord en un vaixell anglès que el portà a Bordeus, d'on tornà a Catalunya per presentar-se al cap d'aviació. Més tard, volà en una esquadrilla d'avions nord-americans civils transformats en bombarders improvisats Vultee V-1. També intervingué als fronts del centre de la Península i el març de 1939 marxà a Orà amb un dels avions."

¹²¹ · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, p. 138-139.

Juan Roldán Maldonado

La seva vinculació amb Badalona era professional. L'any 1934, quan es va inaugurar l'Institut Albéniz, fou nomenat catedràtic de Física i Química. Havia nascut a Aguilar de la Frontera, província de Còrdova, el 3 de juny de 1911, i es va traslladar de molt jove a Barcelona on va estudiar el batxillerat a l'institut Jaume Balmes, i posteriorment es va llicenciar en Ciències, secció de Químiques, per la Universitat de Barcelona, el febrer de 1932.

Era pilot civil i havia estat seleccionat per anar a l'expedició del capità d'enginyers i aviador Iglesias, amb el vaixell *Artabro* a l'Amazones.¹²² Aquest excel·lent vaixell, construït a València per la Unión Naval de Levante, estava pensat i dissenyat per a aquesta expedició científica que pretenia arribar a les fonts de l'Amazones i fou lliurat el juliol de 1935. Els avatars polítics, però, feren que aquesta expedició no es portés a terme, ja que, posant per excusa els costos excessius, el govern de la República la va suspendre el març de 1936.

El primer d'agost es presentà voluntari a l'aeroport del Prat, vestit d'uniforme d'alferes d'aviació,¹²³ i s'incorporà a l'aviació republicana. El grau d'alferes li fou confirmat per la Generalitat el 29 de setembre, quan ja estava combatent en el front del nord. A primers d'agost fou destinat a l'esquadrilla Ales Roges, que tenia la seu al camp d'aviació situat a uns quatre quilòmetres de Sarinyena. A l'esquadrilla, Roldán actuava d'observador.

El setembre de 1936, la Conselleria de Defensa de la Generalitat va decidir enviar a Euskadi tres Breguets XIX i un Nieuport 52. L'expedició sortí el 16 de setembre i Juan Roldán pilotava un dels Breguets XIX. El seu observador era l'alferes Joan J. Maluquer. Els tripulants de l'expedició portaven un salconduit de la Comissaria General d'Ordre Públic que deia el següent:

“Salvoconducto especial concedido a favor del Piloto Aviador, Alférez D. Juan Roldán y el Observador Alférez D. Juan Maluquer Wahl, que se trasladan con esta fecha a Bilbao, por vía frontera, con el Breguet 167, al servicio de este Aeródromo en misión especial del mismo. Este salvoconducto especial lo extiendo por si las circunstancias exigieran su

exhibición o bien por aterrizaje forzoso en terreno nacional o extranjero”.¹²⁴

En principi, el compromís de romandre al nord era per a quinze o vint dies. Els avions seguien la ruta dels Pirineus i en arribar al Cantàbric, es dirigiren cap a Bilbao i aterraren al camp d'aviació de Lamiaco.

Immediatament va entrar en combat sobre Villarreal i Vitòria. Quan portava a terme la missió sobre Vitòria, el motor del Breguet XIX (número 167) començà a fallar i Roldán Maldonado va haver de realitzar un aterratge d'emergència al camp d'aviació de Sondica, a conseqüència del qual l'avió restà inutilitzat. Pilotant un altre Breguet, el número 92, va continuar participant en nombroses missions de bombardeig. En una d'aquestes missions, el 27 de setembre, el Breguet de Roldán fou atacat per tres caces Heinkel 51 de la Legió Còndor, però la perícia del pilot va evitar que l'avió fos abatut. A primers d'octubre, Roldán i Maluquer foren traslladats a Santander, al camp de l'Albericia, per col·laborar en el setge d'Oviedo. L'esquadrilla d'avions es traslladà a Gijón i un dels seus objectius era bombardejar les columnes gallegues que intentaven trencar el setge de la capital d'Astúries.

Amb tot això, els tripulants de l'esquadrilla Ales Roges, ja feia un mes que estaven destinats al nord i alguns, com Maluquer, recordant el compromís dels quinze dies, demanaren de tornar a Catalunya. Maluquer tornà a Barcelona el 18 d'octubre, però Juan Roldán no, i va continuar servint a les files de l'aviació republicana al front del nord.

Quan el novembre de 1936 arribaren al nord uns quants Polikarpov I-15, coneguts com a *Xatos*, fou destinat a l'esquadrilla encarregada de protegir les ciutats i ports del Cantàbric. L'esquadrilla la formaven quinze *Xatos* i només Roldán i un altre pilot de complement, Felipe del Río, eren espanyols. La resta de pilots eren de la Unió Soviètica. Per una ordre de la conselleria de defensa del govern basc,¹²⁵ a proposta del cap de serveis d'Aviació i d'acord amb el decret del govern de la República del 7 d'agost de 1936 i

Juan Roldán Maldonado.

¹²² · Sobre aquesta expedició es pot consultar: www.pacifico.csic.es/uyim3/cntnt/xml/jc04/.xml Vidamaritima.com/2007/05/la-expedicion-Iglesias-el-artabro-y-los-moth-major/.

¹²³ · Maluquer, J. J. *L'aviació de Catalunya els primers mesos de la guerra civil*. Barcelona: Editorial Pòrtic, 1978, p. 66.

¹²⁴ · Maluquer, J. J., p.199-201.

¹²⁵ · *Diario Oficial del País Vasco* núm. 65, 12/12/1936, p. 527.

amb les facultats que atorgava l'article 10 de l'Estatut d'Autonomia, fou ascendit a la categoria de tinent.

El 4 de gener de 1937, en un combat contra els caces alemanys He-51, fou greument ferit i, segons algunes versions, en intentar aterrar en una falda del *monte Artiñano*, a la vora del poble de Cebeiro, perseguit pels biplans alemanys, el seu *Xato* es va estimar contra un arbre després de xocar contra una filferrada. El cos de Roldán va sortir llançat de l'avió i va morir a l'instant. El pilot alemany que el va abatre era l'Unteroffizier Erwin Sawallisch.¹²⁶ Fou enterrat al cementiri de Derio amb l'assistència de tots els companys aviadors. Segons l'historiador Vicente Talón: “ Roldán, a quien el informe forense describe como un hombre más bien bajo, aunque de constitución robusta, fue el primer aviador republicano muerto en el País Vasco. [...] El piloto cordobés dejó el recuerdo de su gran profesionalidad y de su valentía a toda prueba. Raramente se separaba de su avión y, cuando tenía lugar un bombardeo, en vez de meterse en el refugio, como los demás, hacía frente a los incursores con una ametralladora que nadie sabía dónde la obtuvo. Tenía una gran afición al estudio de las matemáticas”.¹²⁷

Quan va arribar la notícia de la seva mort a Badalona, els seus companys professors i alumnes de l'Institut Albéniz li reteren un sentit homenatge el diumenge 17 de gener de 1937. En els jardins de l'institut es va inaugurar una làpida amb el seu nom. L'acte fou organitzat per la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC) i comptà amb la participació del claustre de professors, del regidor de Cultura de l'Ajuntament de Badalona i de la secció d'estudiants de la CNT. Durant l'acte, entre altres, parlaren, en nom de la FNEC, Salvador Dauder, el director de l'institut, Salvador Bosch i Josep Canudes, pilot aviador, en nom de l'Escola Catalana d'Aviació. Finalment un ramell de flors¹²⁸ fou dipositat al peu de la làpida.

¹²⁶ · Laureau, P; Fernandez, J. *La Legión Condor*. Outreau: Editions Leia Presse, p. 104-106. L'Oberfeldweibel Erwin Sawallisch va néixer l'any 1914 . Va formar part de la Legió Còndor des de l'octubre de 1936. A part del *Xato* de Juan Roldán Maldonado, va abatre dos avions més durant la Guerra Civil. Durant la II Guerra Mundial va participar a les campanyes de Noruega, la Unió Soviètica i el Nord d'Àfrica, i va aconseguir un total de 36 victòries. Va morir el 19 d'agost de 1942 en un accident d'aviació. Tres dies abans havia abatut tres caces britànics Hurricane II a la zona de W Alam el Halfa i el Hammam. http://surfcity.kund.dalnet.se/germany_sawallisch.htm. Consultada el 07/01/2016.

¹²⁷ · Talón, V. *Memoria de la guerra de Euzkadi de 1936. Volumen III. Por Tierra, Mar y Aire*. Esplugues de Llobregat: Plaza y Janés, 1988.

¹²⁸ · “Els estudiants honoren els herois del poble”. *El Deber*, 23 /01/1937 .

Tomàs Saladrigas Guàrdia

De cop el motor del seu *Mosca* s'incendià, el foc del Me 109 del tinent Harro Harder, cap de l'esquadrilla 1.J88, l'havia tocat. Ferit per la metralla a les cames i amb les mans cremades, amb prou feines pogué obrir el paracaigudes, però de cop es trobà baixant a gran velocitat sobre el Cantàbric ben a la vora de Gijón. Es descordà les botes,¹²⁹ que quedaren penjades a l'aire, fet que mai no va entendre del tot,¹³⁰ i el seu cos va caure finalment a l'aigua. Era el 27 de setembre de 1937 i Tomàs Saladrigas Guàrdia havia nascut de bell nou.

En realitat, Tomàs Saladrigas havia nascut a Badalona el 25 de març de 1915, i la seva passió per l'aviació, des de ben aviat, fou la causa que ja el 1937 fos un jove sergent, amb antiguitat del 30 d'abril de 1937,¹³¹ de l'aviació republicana, coneguda per *La Gloriosa*.

L'afició per la mecànica i l'aviació el portà a fer-se voluntari com a soldat d'aviació l'any 1934. Durant el temps en què prestà el servei militar, estigué, primer, al camp d'aviació de Getafe i, des del maig de 1936, al Prat de Llobregat, on l'agafà l'inici de la guerra. El 20 de juliol es traslladà a Badalona i el fet d'anar vestit amb l'uniforme militar, li va permetre intervenir en la salvació dels cartoixans del monestir de Montalegre, que una massa enfollida volia executar al mig de la plaça de la Vila. Els cartoixans — un total de 22 — foren traslladats al saló de sessions de l'Ajuntament de Badalona, des d'on es repartiren per diferents cases particulars de confiança on estigueren segurs. Tomàs Saladrigas col·laborà en aquests trasllats.

Fins al desembre de 1936 estigué en el Prat com a soldat mecànic. Aquest mes, responent a una crida per a

¹²⁹ · Cuyàs Tolosa, J. M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*. Volum II, p. 179: “Un dia en ple vol observà que se l'inflamava l'aparell i ell es llançà a l'espai esperant poder utilitzar el paracaigudes, però se li encengué i llavors començà una vertiginosa caiguda. Recordà que els seus caps sempre els recomanaven que, en cas de caiguda al mar, es traiguessin les sabates per poder nedar i així ho féu, però en veure que passava davant les sabates s'espantà en gran manera.”

¹³⁰ · Aquest fet també apareix explicat al llibre de Tarazona, F. *Yo fui piloto de caza rojo*. Madrid: Editorial San Martín, 1974, p. 71-72. “Durante el ataque a Gijón se trabó en combate con Messerschmitts: uno de ellos lo derribó y él se lanzó en paracaídas. Una cosa le llamó extraordinariamente la atención. Durante el descenso, se quitó las botas de vuelo para aligerarse, porque iba a caer en el mar y notó que éstas, en vez de caer, se iban hacia arriba. No sabe como explicárselo; la extrañeza que le ha causado el fenómeno le impide comprender que, como el paracaídas no se le había abierto completamente, su cuerpo, por ser más pesado, bajaba más velozmente que las botas. Se lo explico, pero prefiere seguir considerándolo como algo que sólo a él le ha ocurrido.”

¹³¹ · DOMDN, 30/07/1937. En el nomenament porta el nom de Ramon. Com tantes altres vegades és una confusió amb el seu germà. Aquest error fou rectificat per una ordre circular del 2 de setembre de 1937.

pilots, es presentà i fou escollit per fer un curs a la URSS. El viatge començà el 15 de gener de 1937 a Cartagena al costat de quasi dos-cents aspirants a pilots en el vaixell *Ciudad de Càdiz*. Desembarcats a Feodosia (Crimea), es traslladaren a la base de Kirovabat, a la vora de Bakú, actual República de l'Azerbaidjan. Després d'aprovar el curs de pilot, que durava cinc mesos, el juny de 1937, retornà a la Península via Leningrad, Le Havre, París i Barcelona. Com a pilot de caça i amb el grau de sergent, i després d'un curs de reentrenament a la base del Carmolí, fou destinat a una esquadrilla de I-16, conegut popularment com a *Mosca*, que era el millor avió de què disposaven les forces aèries governamentals.

L'agost de 1937, concretament el dia 18, la seva esquadrilla, formada per nou I-16 i comandada pel pilot rus Boris Smirnov, fou traslladada al front del nord i el mateix dia va aterrar al camp d'aviació de La Albericia, a la província de Santander. En un primer moment, Tomàs Saladrigas va formar part de la 3a patrulla al costat del pilot rus Kirienko i, des del dia 19, va participar en nombroses accions de guerra. Però l'avanç imparable de les tropes feixistes va obligar l'aviació republicana a retirar-se cap a Astúries. Saladrigas es va enlairar de La Albericia pocs minuts abans que nou Ju-52 de la Còndor el bombardegessin. A Astúries les dues esquadrilles de *Mosques*, formades cada una d'elles per sis avions, foren estacionades al camp d'aviació de Colunga i posteriorment al de Carreño. Tots els pilots soviètics ja havien estat traslladats a la zona central, i Tomàs Saladrigas formava part de la primera esquadrilla i feia patrulla amb Eloy Gonzalo i Huerta. Segons l'historiador Carlos Saiz Cidoncha, Tomàs Saladrigas fou abatut el dia 11 de setembre, salvant la vida, tot i resultar ferit, en saltar en paracaigudes.¹³² Aquesta dada resulta confusa, ja que no consta que Tomàs Saladrigas fos abatut dos cops, i tenim la certesa que és errònia. El mateix Saladrigas, en les seves declaracions a la immediata postguerra, va dir que fou abatut el 27 de setembre i no fa cap esment a cap altre abatiment.

On no ha hi dubte, com hem explicat al principi, és que el 27 de setembre fou abatut, en enfrontar-se als aleshores moderníssims caces alemanys Me-109 de la 1a esquadrilla manada per Harro Harder. Precisament aquesta victòria li fou atribuïda a aquest alemany, que dos anys després, exactament el 12 d'agost de 1940, fou abatut i mort sobre el canal de la Mànega.¹³³

Mentre estava a l'hospital curant-se de les ferides, les tropes franquistes ocuparen la resta d'Astúries, i Tomàs Saladrigas embarcà en un petit vaixell que fou detingut pel creuer franquista *Almirante Cervera*. En aquells moments era presoner de guerra i la seva vida penjava d'un fil, però un altre cop tornà a néixer ja que, un vaixell anglès, concretament el creuer *Southampton*, obligà que els presoners fossin posats en llibertat, ja

que havien estat detinguts en aigües internacionals. En vaixell, ell i altres pilots arribaren a la costa francesa, concretament a Bordeus i, des d'allà, en tren retornaren a Catalunya. Fou ingressat a l'hospital militar de Vallcarca per recuperar-se, principalment de les greus cremades que havia sofert en ser abatut. Mentre es refeia de les ferides, va contraure matrimoni a Badalona.

Un cop refet, no pogué incorporar-se de nou a les esquadrilles de combat, però sí que fou destinat com a pilot professor a l'escola de vol de La Ribera, on es va presentar el 18 de maig de 1938. El juliol de 1938 va fer un vol a Barcelona per tal de recollir i traslladar a La Ribera, una avioneta Tiger. A finals d'octubre de 1938 fou destinat a l'escola de caça situada a Lorca. El desembre d'aquest mateix any fou proposat per a l'ascens al grau immediat superior, és a dir, a tinent.¹³⁴ El cap de les escoles d'instrucció, Jesús Domènech, acabava el seu escrit amb les frases següents: “El Jefe que suscribe ha podido observar que el Sargento objeto de esta propuesta ha observado durante su permanencia en la Escuela de Vuelos y Combate una conducta tanto profesional como militar intachable demostrando una gran capacidad, cultura y amor a su profesión. Por tanto lo considera acreedor a la recompensa propuesta.”

Abans que aquesta recompensa, és a dir el seu ascens a tinent, arribés, la guerra va acabar i Tomàs Saladrigas fou detingut a Lorca, ingressat a la presó de Las Monjas de Abajo i traslladat a la base de Los Alcázares. El 18 de setembre de 1939 fou jutjat en consell de guerra a la base de San Javier (Múrcia), i encara que fou absolt, va ser destinat al batalló de treballadors número 65. El text exacte de la sentència deia: “Que debemos absolver y absolvemos al procesado TOMAS SALADRIGAS GUARDIA, sin perjuicio de su destino a un Batallón de Trabajadores”.

El curiós del cas és que uns vint dies abans, el 26 d'agost de 1939, se li va instruir una causa per procediment

Tomàs Saladrigas Guàrdia.
MB. AI. Col·lecció Tomàs Saladrigas.

¹³² · Saiz Cidoncha, C. *Aviación Republicana. Tomo II. Desde la ofensiva de Vizcaya hasta las ofensivas de Levante y Extremadura*. Madrid: Almena Ediciones, 2006, p. 562.

¹³³ · Sobre Harro Harder es poden consultar les webs següents: www.luftwaffe.cz/harderharro.html i www.cieldegloire.com/001_harder_h.php. Harder havia nascut a Freiburg el 1912. Com a *Oberleutnant* (tenent) va manar la primera esquadrilla de caces de la Legió Còndor. Va participar a les campanyes de Polònia, França i en la batalla d'Anglaterra, on fou abatut i mort. El nombre de victòries que se li atribueixen no sempre és coincident segons les fonts consultades. Algunes n'hi donen 15 i altres 17. Sembla que a la Guerra Civil espanyola en va assolir 11. El mateix dia que fou abatut se li atribueix l'abatiment de dos caces anglesos, que alguns autors no li comptabilitzen. El seu cos va aparèixer a les platges de Dieppe el 13 de setembre de 1940.

¹³⁴ · Totes aquestes referències són tretes de: AHEA c (causas) 2845, on en l'expedient personal del Sargento E/R Saladrigas Guardia, Tomas, es conserva la documentació del *Procedimiento sumarísimo de urgencia n° 349 E.A. Valencia* i del *Procedimiento sumarísimo de urgencia n° 1119. Lorca*.

Tomàs Saladrigas Guàrdia.
MB. AI. Col·lecció Tomàs Saladrigas.

sumaríssim d'urgència (número 349 EA). Després de tota una sèrie d'indagacions que acabaren per donar el seu sumari per tancat el novembre de 1939, un ofici dirigit al jutge del jutjat especial número 6 de València pel cap de la secció d'informació de la base de San Javier deia que Tomàs Saladrigas Guàrdia havia estat jutjat el 18 de setembre i condemnat a ingressar en un batalló de treballadors i que havia estat traslladat de la presó d'aquesta base al camp de concentració de Porta-Celi (València). Aquest ofici va fer que l'Auditoria del Ministeri de l'Aire ordenés que el sumari no es tanqués i que es reclamés el testimoni de sentència del judici celebrat el 18 de setembre. Malgrat que aquest testimoni fou enviat per les autoritats de Múrcia a València, s'arribà a publicar una requisitòria en el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* i al diari *La Solidaridad* demanant informació sobre “su ignorado paradero”.

L'esperpèntic del cas és que, uns dies després que aparegués la requisitòria, el 24 de febrer de 1940, el seu pare, Martí Saladrigas Casanova, va haver de declarar a Barcelona que el seu fill estava detingut i complint condemna en el batalló de treballadors número 65 a València. Un ofici del comandant d'aquest batalló confirma que el març del 1940 hi estava enquadrat com a treballador.

Si analitzem el sumari obert contra Tomàs Saladrigas, a part de diverses declaracions seves,¹³⁵ trobem una sèrie d'avals (signats entre el 20 i el 23 d'abril de 1939)

favorables a la seva persona del vicari de la Cartoixa, Miquel Dalmau Bataller i de Josep Xicart Potrony, Xavier Solà, Ramon Teixidó i Josep Planas Planas. L'informe de la policia de Badalona, en canvi, fou negatiu i el titllava de “gran propagandista y defensor de la causa roja”. El de l'Ajuntament de Badalona fou molt més benèvol i deia que era “persona que había observado siempre buena conducta; que políticamente, si bien no estaba afiliado a ningún partido, había manifestado siempre sus simpatías por los elementos de izquierda y catalanistas”. Falange va

informar que: “Según los antecedentes que obran en esta Sección de Informes, es persona que apenas se le conocen antecedentes, por hallarse en el cuerpo de Aviación al estallar el Glorioso Movimiento Nacional”.

A la informació recollida sobre la seva trajectòria per les autoritats militars, apareix una confusió amb algun fet que, en realitat, havia protagonitzat el seu germà petit, Ramon, que també era sergent pilot com Tomàs, i que el 22 de juny de 1938 havia capotat amb un avió al camp d'aviació de Cardedeu. Tomàs Saladrigas, en una declaració el 27 d'agost de 1939, aclarí que fou el seu germà Ramon el protagonista de l'accident. També va declarar que el seu germà Ramon es trobava a la ciutat argelina d'Oran.

Entre l'1 de novembre de 1939 i el mes de maig de 1940, Ramon Saladrigas complí la condemna al batalló de treballadors número 65. El novembre de 1940, en ser cridada la seva lleva, fou destinat al batalló disciplinari número 42, que el març de 1941 estava destacat al poble gironí d'Anglès. Aquest mes de març demanà que se'l llicenciés. Mentre esperava la resposta fou destinat al batalló disciplinari número 19 a Bagà. Finalment, el setembre de 1941, fou llicenciat amb el permís de poder residir a Badalona.

Un cop en llibertat, Tomàs Saladrigas va refer la seva vida, primer a Badalona i, a partir de la dècada dels cinquanta, a Barcelona, on va acabar la seva vida laboral com a taxista. Va morir el 1987 i està enterrat al cementiri de Poblenou.

Al centre de la foto, Tomàs Saladrigas Guàrdia.
MB. AI. Col·lecció Tomàs Saladrigas.

135 · En la declaració efectuada el 13 de juliol de 1939 deia que era nascut a Badalona, fill de Martí i Joana i que tenia 24 anys. Casat i veí de Badalona vivia al carrer de Sant Josep, núm. 25. A la declaració deia que era xofer i teòric tèxtil. Precisament el director de *Cataluña Textil*, Camil Rodon Font, va testificar per escrit, el 7 de juny de 1940, que Tomàs, entre els anys 1929 i 1934, havia estat a la seves ordres, “habiendo observado siempre buena conducta, no formando parte de ningun sindicato no originando discusiones políticas”.

Ramon Saladrigas Guàrdia

Havia nascut el 8 de juliol de 1916, era 15 mesos més jove que el seu germà Tomàs i sembla que aquest fou el culpable del seu entusiasme per l'aviació, ja que, estant a Barcelona, va convidar-lo a veure unes proves aèries que el van meravellar. Un cop allistat a l'arma d'aviació, marxà a França a perfeccionar els seus coneixements.

El setembre de 1937 fou nomenat sergent¹³⁶ d'aviació amb antiguitat del 19/08/1937.¹³⁷ El maig de 1937 fou escollit per pilotar un dels nous caces Grumman fabricats al Canadà que, de manera rocambolesca, havien arribat a la zona republicana pocs dies abans.¹³⁸ El primer contacte amb els nous avions fou al camp d'aviació de Celrà i posteriorment al de Cardedeu.

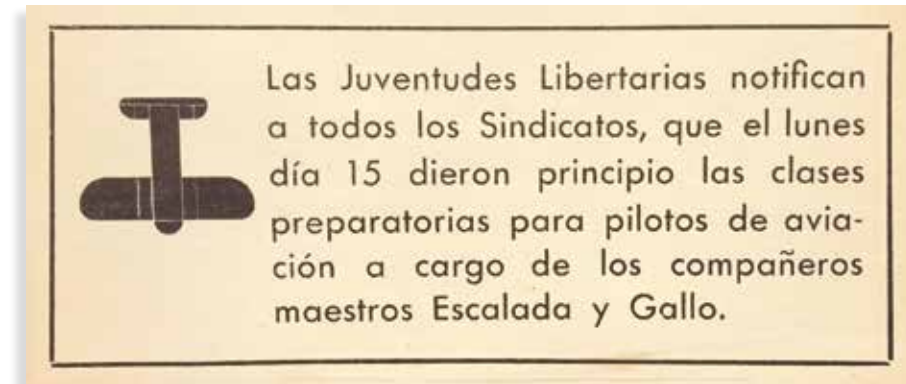
Per una confusió amb l'historial del seu germà Tomàs, sabem que el 22 de juny de 1938 va tenir un incident quan pilotava un Grumman:¹³⁹ "Al ir a tomar tierra con el aparato que pilotaba en Cardedeu capotó este, resultando con herida contusa de 10 cm. en cuero cabelludo sin interesar partes óseas de pronóstico leve e igualmente resultó herido el Sargento Bombardero que le acompañaba Francisco Capelo,¹⁴⁰ pasando a la Clínica Platón, según oficio de Fuerzas Aéreas 1543 de la citada fecha". Aquesta nota figurava en el fitxer que tenia el servei d'informació de l'Arma d'Aviació franquista sobre Tomàs Saladrigas. Aquest mateix desmentí el fet en la declaració indagatòria que va realitzar el 29 d'agost de 1939 davant el jutge militar a la base de San Javier: "si en Junio del treinta y ocho capotó en Cardedeu, DIJO que no, haciendo constar que fué su hermano Ramón Saladrigas, también Sargento piloto, destinado en los Grumman, y que en la actualidad está en Orán."

136 · DOMDN, 06/09/1937.
137 · Salas Larrazábal, J. Guerra Aérea 1936-1939. Madrid: IHCA, 1999 Volum II, p. 355. Tots dos germans apareixen en un apèndix que inclou el personal d'aviació incorporat a l'aviació republicana entre el 24 d'abril de 1937 i el 15 de novembre del mateix any.
138 · Gesalí, D. Delfín El avión Grumman CC F G-23 Delfín en la guerra civil española. Montmeló: Esquadra 7, 2005. Totes les referències al període que Ramon Saladrigas pilotà un d'aquests avions són extretes d'aquest llibre.
139 · AHEA. C. 2845 Lorca SU 1119. Procesado Tomás Saladrigas Guardia.
140 · Es refereix al sergent observador Francisco Capelo Vilaplana que com, Saladrigas, pertanyia a la 1a esquadrilla del grup 28. En el moment que aquesta esquadrilla fou traslladada a la zona central, formava part de la 4a patrulla i anava en el Grumman CD-005/12, pilotat pel sergent Gabriel Allés Barber. Gesalí D. Op. cit. p. 82.

De totes maneres, l'accident no va tenir gaire importància, ja que pocs dies després, concretament el 30 de juny, pilotant el Grumman CD-010/-5 com a punt dret de la 2a patrulla de la primera esquadrilla, es va traslladar a la zona centre. Des de juliol de 1938 fins al final de la guerra, el març de 1939, va participar en la defensa de València i Cartagena, primer com a pilot del Grup 28 1a esquadrilla i posteriorment de la 4a esquadrilla del Grup 71. Durant aquests mesos estigué destinat als camps d'aviació de Carlet i La Aparecida. En algun moment, com el 13 de febrer de 1939, encara va fer un vol fins a Lorca i va tornar amb un avió d'escola Tiger Month per tal de recollir el sergent Joan Fontbona.

A les acaballes de març de 1939 era evident que el final de la guerra era imminent i l'horitzó dels pilots de l'aviació republicana es reduïa a lliurar-se amb els seus aparells a l'aviació franquista o intentar fugir fins a Algèria. Seguint David Gesalí,¹⁴¹ sembla que l'opció primera de Ramon era, igual que va fer el seu germà Tomàs, que estava a Lorca i amb el qual amb tota seguretat havia parlat, entregar-se amb el seu avió a Barajas. Però quan a la matinada del 29 de març es van enlairar del Carmolí els darrers avions republicans, entre els quals cinc Grumman, Ramon Saladrigas, que en pilotava un, va pensar que el seu destí era Madrid, però ben aviat s'adonà que era un altre i, després d'intercanviar unes paraules amb el mecànic de nom Cabezas que l'acompanyava, va seguir amb la resta d'avions fins al camp d'aviació de la Senia, a Oran. Mai més no tornaria de l'exili. Fou internat en un camp de concentració a l'Algèria francesa, posteriorment destinat a un batalló de treballadors al Marroc francès i finalment marxà a Amèrica del Sud, sembla que al Brasil.¹⁴²

Anunci aparegut a *Via Libre* el 21 d'agost de 1937.

¹⁴¹ · Gesalí, D. *Op. cit.*, p. 224-225.

¹⁴² · En les webs: https://www.myheritage.es/names/juana_almeida i https://www.myheritage.es/names/martin_saladrigas apareix alguna informació sobre Ramon Saladrigas. A la primera hi surt la referència a Juana Almeida, nascuda Saladrigas, filla de Ramon Saladrigas Guàrdia i d'Antònia Egea Sánchez. Juana Almeida va morir el 2006. A la segona, sota el títol de *Brasil. Rio de Janeiro. Targetes d'immigració 1900-1950*, hi apareix la de Ramon Saladrigas.

Teodor Trepà Vilaró¹⁴³

El 24 de setembre del 2013 va morir a Badalona Teodor Trepà Vilaró. En el moment de la seva mort tenia 96 anys i ostentava el grau de tinent coronel retirat de l'exèrcit de l'aire, ja que durant la Guerra Civil havia combatut com a aviador en els rengles de l'aviació republicana, pilotant un avió de bombarder *Natacha*.

Teodor Trepà va néixer a Barcelona el 16 d'abril de 1917. Era fill d'una família modesta originària de la Sentiu de Sió, a prop de Balaguer. El seu pare era fuster ebenista. La seva mare havia de treballar rentant roba. Gràcies a una tia que era secretària de la Conferència Sant Vicenç de Paül, va poder estudiar en un col·legi de monges fins als 10 anys, en què entrà de grum a l'Acadèmia Hispanofrancesa situada al Portal de l'Àngel de Barcelona. La seva feina era compensada amb classes de comptabilitat a la pròpia acadèmia.

L'any 1933 va entrar a treballar a l'empresa Bresca i Codina, dedicada a articles de pell, situada a Barcelona, al carrer de l'Hospital 125 que a, partir de 1934, va passar a dir-se *Enric Codina Planas*. Abans de la Guerra Civil es va fer del sindicat mercantil CADCI. Durant els Fets d'Octubre de 1934 a Barcelona, les tropes encarregades de reprimir la revolta van atacar amb canons els locals d'aquest sindicat situat a la Rambla de Santa Mònica i van matar dos companys seus.

Un cop va esclatar la Guerra Civil, va continuar treballant a la mateixa empresa, que fou intervinguda, i va ser nomenat delegat de la Generalitat. L'octubre de 1936 va entrar com a militant al PSUC. Recorda el local al carrer Ros de Olano, de Gràcia. Sobre la seva militància, en els fitxers de l'aviació franquista figuraven les següents dades:

“Que según se desprende por la documentación presentada por el referido individuo a la presentación para el curso de pilotos, pertenecía al Partido Socialista Unificado de Cataluña, Comité del Radio IV. Y consta un certificado del Centro Autonomista de Dependientes del Comercio y de la Industria de la UGT de Barcelona en la que certifica que el compañero TEODORO TREPAT VILLARO [sic], es probado antifacista y por lo tanto adicto al régimen actual, dando cuenta que el citado individuo es miembro de la Sección de Instrucción y Educación de este Cadci y Socio del mismo con el nº 29.907”.¹⁴⁴

¹⁴³ · Les dades d'aquest article són tretes de l'entrevista de Francesc Planas a la revista *Presència*, núm. 2119, l'octubre del 2012., del contingut del sumari SU 7443 V que es conserva a l'arxiu AHEA i de diverses converses personals celebrades la primavera i estiu del 2012.

¹⁴⁴ · AHEA. SU 7443 V. Sumarísimo de urgencia nº 263 E.A. Ofici del 4 de juliol de 1939.

A mitjan 1937, concretament el 12 de juny, amb 20 anys, es va allistar voluntari per fer el curs de pilot d'aviació a la URSS. Els aspirants feren un examen teòric i pràctic a La Ribera (Múrcia). Hi va anar per convicció ideològica. Acabat el curs, fou traslladat a Sabadell, fins que el 17 de juliol, al costat de 200 voluntaris més, va marxar cap a la URSS. Dirigí l'expedició el capità Antonio Salueña. Des de Barcelona es traslladaren amb tren fins a Marsella, on embarcaren en el vaixell *Teophile Gautier*. Passaren pel Pireu i per Istanbul fins a Odessa. D'allà va anar amb tren fins a Moscou i posteriorment a la base d'entrenament situada a Kirovabat (actual Gandja), prop de Bakú, a l'Azerbaidjan. Li van donar el nom rus de *Fiodor Krepov*. Dels 200 voluntaris espanyols, 50 van ser destinats a observadors i 150 a pilots. Trepat féu el curs de pilot de bombarder, tot i que al llarg de la guerra volaria amb tot tipus d'avions, tant de bombardeig com de caça.¹⁴⁵

El curs va finalitzar el gener de 1938 i el febrer va tornar a Espanya via Sant Petersburg, Le Havre, París i Puigcerdà. Des de la capital de la Cerdanya fins a Barcelona, el viatge es va fer amb autocar. Com tots els nous pilots, tenia el grau de sergent amb antiguitat del 28/01/1938. El 22 de març va ser destinat al quadre eventual de bombardeig i reconeixement a Celrà (Girona). Després fou traslladat a Albacete, on realitzà pràctiques amb un bombarder lleuger, Polikarpov R-Z, conegut com a *Natacha*.¹⁴⁶ El 10 de juny va ser destinat a la 3a esquadrilla del Grup 30 format per bombarders *Nataches*. Teodor Trepad formava part de la 2a patrulla, el seu avió era el número 2355 i portava com a observador-metrallador el sergent Francesc Cunillera Güell.¹⁴⁷

Amb aquesta esquadrilla, que el juny de 1937 tenia la seva base a Casas Ibáñez (província d'Albacete), participa en diversos serveis de bombardeigs sobre cotes i concentracions de tropes al front de Terol. En una acció sobre La Mola de Teruel, els alemanys, que havien millorat els seus antiaeris (80-90 trets per minut, i més potència) li toquen un braç i foraden la panxa del seu bombarder, que aguanta sense caure. A mitjan juliol la 3a esquadrilla fou destinada a Úbeda afecta a l'exèrcit d'Andalusia. Entre el 22 d'agost i el 16 de setembre la 3a esquadrilla de *Nataches* estava al camp d'aviació de Santa Cruz de Mudela. Tot i que al final de la guerra només va declarar que havia participat en combats al front de Terol, també va participar en diverses missions de guerra a Extremadura, a la zona de Don Benito, Castuera, Campanario y Cabeza de Almorchón. Aquests bombardeigs foren realitzats els primers dies de setembre.

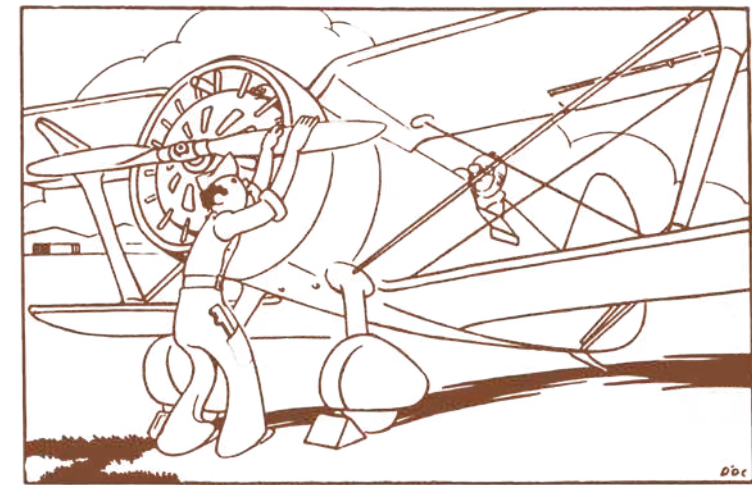
El 22 de setembre va ser destinat a l'escola de caça i combat situada al Palmar (Múrcia) i posteriorment a Lorca, destinat en el quadre eventual (reserva de pilots) on l'agafà el final de la guerra. Segons la documentació recollida pels franquistes, es rendí a la base de Los Alcázares i el seu nom figurava entre els que havien demanat marxar a l'estranger, concretament a Mèxic.

En un primer moment, l'exèrcit nacional a ell i altres presoners de guerra, els va fer un salconduit per tornar a

casa, però foren detinguts en el tren de tornada a Barcelona per soldats del batalló San Quintín i els portaren a Moncofa, municipi castellonenc de la comarca de la Plana Baixa. El fet de trobar uns escapularis entre les seves pertinences el va fer guanyar certes simpaties amb el comandant. D'allà van anar a Torres, poble valencià de la comarca del camp de Morvedre, i després al camp de concentració, a l'antiga cartoixa de Porta Coeli (província de València), on s'apleguen 15.000 republicans. Formats en el pati, un capellà militar, un tal Barrachina, amb sotana i dues pistoles, insultà els presos i estigué a punt de provocar un motí. Els militars franquistes, en canvi, els van tractar correctament.

Processat des de primers de juliol de 1939, fou jutjat el 8 de setembre de 1939. Tot i que el fiscal va demanar la pena de mort per un delictes d'adhesió a la rebel·lió, el tribunal el va condemnar a 30 anys de reclusió perpètua. El defensor havia demanat 6 anys i un dia de presó menor.¹⁴⁸

En un primer moment fou traslladat al penal de San Miguel de los Reyes (València). El febrer de 1940 la pena de 30 anys li va ser commutada per la de 6 anys i un dia, a proposta de la comissió d'examen de penes de la jurisdicció aèria. Teodor Trepad acabà de complir la condemna al monestir de Santa Maria del Puig, també a València. El juny de 1941 el desterren primer a la Sentiu i després a la Ràpita, prop de Balaguer, on l'aculliren uns familiars. No es podia moure del poble, i cada mes s'havia de presentar a l'Ajuntament. Finalment, el setembre de 1941, li permeten tornar a Barcelona, on cada mes es presentava a la policia fins a complir els 6 anys i un dia. Quan l'any 1954, va demanar el testimoni de la sentència per poder obtenir la cancel·lació dels antecedents penals per treure's el carnet de conduir, ja era casat i vivia al carrer de Montserrat, núm. 61 de Badalona.

¹⁴⁵ · AHEA SU 7443 V. Declaració feta el 3 de juliol de 1939.

¹⁴⁶ · Les característiques d'aquest avió eren les següents: tripulació 2 homes; velocitat màxima 290 km/hora.; sostre de vol 8700 metres (l'ot i que en general els seus atacs eren a baixa cota); armament 2 o 3 metralladores de 7,62 mm i una capacitat de 400 kg de bombes.

¹⁴⁷ · Salas Larrazábal, J. "Los Natachas en la guerra civil". Revista *Aeroplano* n° 30. Madrid, 2012, p. 86-103.-

¹⁴⁸ · El text de la sentència porta "[...] condenamos al procesado TEODORO TREPAD BILARO:"

Permiso de conducción de Automóviles
a favor del Estado de Arizona
Thomas Sotolongo Guardia

200

Firma del interesado.

AUTOMOVILES QUE HA CONDUCIDO[illegible]

C. Vientos.

El jefe de Automóviles

DEFATURA

1010 de Attimo

Diverses fotografies procedents de l'arxiu personal de
Tomàs Saladrígas Guàrdia durant la seva etapa d'aviador.
La fotografia petita és del pilot Antoni López Baños.
MB. Al. Col·lecció Tomàs Saladrígas.

MB, Al. Col·lecció Tomàs Saladrigas

Annexos

**EL
PELIGRO
DE LAS
LUCES
ENCENDIDAS**

TELEGRAMMA IN PARTENZA

Da LOGROGNO

A PALMA

Data di partenza 11 Aprile 1938.XVIº

091.R.P.(.)POICHE' ORDINI EMANATI AUTORITA' SUPERIORI
BATTERE CITTA' SONO CONTRASTO CON ASSOLUTO DIVIETO EMANATO GENE-
RALISSIMO PREGO DISPORRE CHE AZIONI STESSE SIANO SEMPRE SVOLTE CON
CARATTERE MASSIMA SEGRETEZZA ET NON SIANO SEGNALATE AD ALCUNA AU-
TORITA'CHE NON SIA CISA AUT QUESTO COMANDO

GARDA

S.H.

* Telegrama, 11 d'abril de 1938.
AHEA

Annex 1. Relació de bombardeigs

1937		
13 de març	Badalona	Carrer de Tortosa, 138 i 140
4 d'abril	Badalona	Jardineria Bada
29 de juliol	Badalona	Barriada d'Artigues, bòbila d'en Sarret
33 d'agost	Badalona	Fàbrica del vidre La Badalonesa
29 de setembre	Masnou	Hi va haver tres badalonins morts
1 d'octubre	Badalona	Barri del Remei; vora de la fàbrica CELO
1938		
25 de gener	Badalona	G. de Andreis Metalgraf Española
8 de març	Badalona	Corderia Domènech Germans, SA
19 d'abril	Badalona	Carrer de Sant Isidre, 42, 44 i 46
24 d'abril	Badalona	Platja
29 de maig	Badalona	
22 de juny	Badalona	Turó d'en Caritg i barri de Sistrells
29 de juny	Badalona	Casa Cros
30 de juny	Badalona	Greus desperfectes en una part de la ciutat
4 de juliol	Badalona	Greus desperfectes a la part baixa de la ciutat
5 de juliol	Badalona	Greus desperfectes a la part baixa de la ciutat
9 de juliol	Badalona	Casa Cros. Vidriera Badalonesa
18 de juliol	Badalona	Casa Cros
19 de juliol	Badalona	
14 d'agost	Badalona	
15 d'agost	Badalona	
10 d'octubre	Badalona	
2 de novembre	Badalona	
13 de novembre	Badalona i Sant Adrià	Casa Cros. Energia Elèctrica. El bombardeig de l'Energia a Sant Adrià causà la mort a bastants badalonins
14 de novembre	Badalona	Casa Cros
19 de novembre	Montgat	
1 de desembre	Badalona	Casa Cros i Bórax
14 de desembre	Badalona	
17 de desembre	Badalona	
31 de desembre	Badalona	
Els dies que tocaren els senyals d'alarma no són inclosos en aquesta llista, ja que hi ha mesos que són quasi diaris		

Lamentamos tener que comunicar a V. que a causa del criminal bombardeo llevado a cabo en el día de ayer, hallaron la muerte en el cumplimiento de su deber nuestros compañeros

FRANCISCO LARDIN ESCUDERO = DE ESTA BRIGADA Y
ANTONIO MENDOZA VIDAL = DE LA BRIGADA DE BARCELONA.

Al participarle lo que antecede hemos de anunciarle que el entierro de las victimas se efectuara en la tarde de hoy - a las 5 - saliendo la comitiva de este Comité - Arnús 24 - particular que consignamos por si se permite honrarnos con su presencia, por cuya atención le quedaremos altamente agradecidos.

Badalona 6 de julio de 1938.
El Jefe de la Brigada.

POR EL COMITE LOCAL
El Vice-presidente.

A la Junta de Defensa Pasiva de nuestra Ciudad.

AHBDN. Fons Ajuntament de Badalona. Serveis militars.

Annex 2. Relació de víctimes

nom	data	edat	on vivia	altres dades
Garcia Martínez, Ramon	13/03/1937	68	c/ Tortosa, 138	
Zarzoso Arnau, Vicenç	03/08/1937			Vidriera Badalonesa
Gandia Heredia, Antonia	29/09/1937	25		
Morera Solà, Ramon (El Masnou)	29/09/1937	28		Bombardeig del Masnou
Petit Font, Claudi (El Masnou)	29/09/1937	33		Bombardeig del Masnou
Mans Badia, Antònia (Barcelona)	19/01/1938			Bombardeig de Barcelona
Mercader Bertran, Rosa (Barcelona)	19/01/1938			Bombardeig de Barcelona
Torrente de la Encarnación, Dídac	25/01/1938			La Llauna
Silvestre Riera, Josep M ^a	08/03/1938	49	c/ Sant Francesc, 1	
Llansó Alsina, Jaume	19/04/1938	7	c/ Sant Isidre, 44	
Moragas Sacristan, Josep	22/06/1938	22		Soldat DECA
Tudela Adelantado, Joan	22/06/1938	28		Soldat DECA
Vives Bordas, Bautista	22/06/1938	22		Soldat DECA
Adrover Menages, Carmen	30/06/1938	48	c/ Baldomer Solà, 15	La Llauna
Albiach Martí, Joaquim	30/06/1938	57	c/ Roger de Flor, 95	Mort a l'Hospital General de Catalunya el 30/06/1938
Alcázar Romero, Maria	30/06/1938	27	c/ Progrés, 246	La Llauna
Aliaga Sanchez, Gertrudis	30/06/1938	46	c/ República Argentina, 10	
Andreu Salvador, Josep	30/06/1938	27		
Ballvé Madorell, Josefa	30/06/1938	75	c/ Roger de Flor, 67	
Bermejo Marín, Encarnación	30/06/1938	50	c/ Indústria, 126	
Blay Carreras, Miquel	30/06/1938	73	c/ Francesc Layret, 73	
Bofill Sanchez, Francesc	30/06/1938	16	c/ Quintana Alta, 35-37	Va morir el 21/07/1938
Bordas Balada, Andreu	30/06/1938	25		
Borràs Borràs, Jaume	30/06/1938	46	c/ Font i Escolà, 10	
Borràs Montanez, Francisco	30/06/1938	38	c/ Sagunt, 91	
Campmany Juncà, Josep	30/06/1938	46	c/ Anselm Clavé, 1	
Camps Castara, Salvador	30/06/1938	40	c/ Guifré, 275	
Colay Claver, Antonio	30/06/1938	24	c/ García Hernández, 24	
Costa Corominas, Joana	30/06/1938	18	c/ Conquesta, 83	Badrinas
Fàbregas Tucosa, Carles	30/06/1938	20		
Ferrer Poblet, Rosa	30/06/1938	67	c/ Ramon Bonjorn, 82	

Fibla Alfaro, Enrique	30/06/1938	36	c/ Baldomer Solà, 15	
Fresquet Falcó, Josep	30/06/1938	57		
García Martínez, Pascuala	30/06/1938	47	c/ Roger de Flor, 45	
García Molina, Josefa	30/06/1938		c/ Tortosa, 125	
García Vera, Josep	30/06/1938	59	c/ Roger de Llúria (Pla de Besòs)	
González Baeza Pedro	30/06/1938	60	c/ Capità Sancho, 83	La Llauna
Guerra Martínez, Anton	30/06/1938	47	c/ Roger de Flor, 45	
Jodar González, Magdalena	30/06/1938	29		Morta a l'Hospital General de Catalunya el 28/07/1938
Juliol Mila, Cebrià	30/06/1938	42	c/ Guifré	Cros
Labrador, Andrés	30/06/1938			
Mandi Triadó, Antonio	30/06/1938	18		
Martínez Abellán, Maria	30/06/1938	13	c/ Progrés, 382	
Martínez Abellán, Rafael	30/06/1938	3	c/ Progrés, 382	
Martínez Moliné, Josefa	30/06/1938	14		
Méndez Díaz Bernardo	30/06/1938	38	barri de Sistrells	La Llauna
Millet Estapé, Gerardo	30/06/1938		c/ Comerç, 15	
Molina Alemán, Antoni	30/06/1938	24	c/ Joaquim Maurín, 9	
Morella Ardemuy, Alexandre	30/06/1938			Mort a l'Hospital General de Catalunya el 30/06/1938
Mullor Taulé, Mercé	30/06/1938	1 mes	c/ Fermí Galán, 169	
Parejas Gil, Àngela	30/06/1938		c/ Jaume Solà, 2 1r 2a	
Pascual Català, Miquel	30/06/1938			
Pera Bonet, Joaquim	30/06/1938	37	c/ Roger de Flor, 79 2a	
Plazas Parra, Bartomeu	30/06/1938	20	c/ República Argentina, 20	Mort a l'Hospital General de Catalunya el 30/06/1938
Prim Aubach, Isidre	30/06/1938	22		
Puig-Agut Besora, Pere	30/06/1938	23	c/ Aragó, 47 (Barcelona)	
Pursals Corbella, Joan	30/06/1938	40	c/ Caritat, 58	La Llauna
Roda Miserachs, Ramon	30/06/1938	4	c/ Ramon Bonjorn, 82	
Romeu Roca, Josep	30/06/1938	35	c/ Pérez Galdós (Pla de Besòs)	
Rosut Verginella, Domingo	30/06/1938	42	c/ Miquel Servet, 181	La Llauna
Ruíz Martínez, Teodoro	30/06/1938	38	c/ Museu, 30 2n 2a	La Llauna
Ruíz Teruel, Josep	30/06/1938	38	c/ Baldomer Solà, 58	
Salcedo Guillamont, Ricard	30/06/1938	45	c/ Creu, 58	Mort a l'Hospital General de Catalunya el 30/06/1938
Sánchez Sánchez, Ignasi	30/06/1938	23		

Sancho Ventura, Vicente	30/06/1938	58	c/ Torner, 33	
Segarra Olle, Antoni	30/06/1938	52	c/ Josep Duran, 24 (Barcelona)	
Subirats Rodon, Francisco	30/06/1938		c/ Casas i Amigó, 88	Mort a l'Hospital General de Catalunya el 30/06/1938
Suñer Molins, Josep	30/06/1938			
Suspedra Arnau, Emili	30/06/1938	41	barri de Sistrells	
Tauler Molina, Maria	30/06/1938	29	c/ Fermí Galán, 169	
Torrents Torrents, Arturo	30/06/1938	23	c/ Aragó, 111 (Barcelona)	
Traité Bruge, Francesc	30/06/1938	50	c/ Unió, 31	
Vélez Meca, Domènec	30/06/1938	55	c/ Galileu, 29	
Vila Rafals, Carles	30/06/1938	44	c/ Santa Bàrbara, 7	Mort a l'Hospital General de Catalunya el 2/07/1938
Vilas Puyet, Albert	30/06/1938	25		
Villar Camprodon, Mario	30/06/1938	28		
Aler Robles, Pere	04/07/1938	39	c/ Guifré, 298	
Aliaga Sanchez, Isabel	04/07/1938	48	c/ Francesc Ascaso, 130	
Navarro Casamitjana, Antoni	04/07/1938	56	c/ 14 Abril, 41	
Alarcon Atenza, Salvadora	05/07/1938	23		
Alcolea García, María	05/07/1938	39		Morta a l'Hospital de Badalona
Atienza Rodriguez, Francisca	05/07/1938	44		
Ballón Bonzón, Carmen	05/07/1938	34	c/ Guifré, 191	
Benlliure Ferrer, Joaquim	05/07/1938	49		Mort a l'Hospital de Badalona
Calvet Ferran, Lluïsa	05/07/1938	41	c/ Garriga, 69	
Felip Fibla, Andreu	05/07/1938	37		
Forns Prenefeta, Carmen	05/07/1938	22	c/ Conquesta, 39	
Galdeano Atenza, Clara	05/07/1938	12		
Galdeano Atenza, Diego	05/07/1938	15		
Galdeano Atenza, Faustino	05/07/1938	17		
Galdeano Atenza, Llibertat	05/07/1938	5		
Galdeano, Bernardo	05/07/1938	50		
García Atenza, Gregorio	05/07/1938	35	c/ Bufalà, 14	
García Gómez, Pere	05/07/1938	27	c/ Cervantes, 135	Obrer CAMPSA
García Ros, Joan	05/07/1938	63		
Gombau Miralles, Felip	05/07/1938	44		
Grau Escuel, Antoni	05/07/1938	53		

Home desconegut	05/07/1938			Mort a la via pública. Registre Civil Llibre 73, foli 57
Lardin Escudero, Francisco	05/07/1938	28	c/ Francesc Ascaso, 80	Creu Roja
Lopez Romerro, Andreu	05/07/1938	57		
Mendoza Vidal, Antoni	05/07/1938	44	c/ Montserrat Clavé, 31	Creu Roja
Mercet, Carme	05/07/1938		c/ Guifré	
Montserrat Tuset, Josefa	05/07/1938	33	c/ Les Flors, 159	
Ponce Garcia, Ginés	05/07/1938	15		
Puig Llagostera, Ana	05/07/1938	31	c/ Indústria, 14	
Soy Roca, Amadeo	05/07/1938	30		
Torres Lluch, Joan	05/07/1938	56	c/ Mallorca, 369 (Barcelona)	
Vila Garja, Jaume	05/07/1938	58	carretera de València, 17	
Castellar Rosell, Joaquin	09/07/1938	39		
Padilla Lafuente, Ciriaco	09/07/1938	46	c/ Galileo, 17	
Rovira Gené, Antonia	09/07/1938	70		
Aparicio Pérez, Francisco	13/11/1938	35	Barcelona	Mort a la Casa de Guariment el 14 d'hemorràgia
Bustamante, Germinal	13/11/1938		Badalona	
Casals Tribó, Josep	13/11/1938	52	Esplugues de Llobregat	Mort a la Casa de Guariment el 15 ferida d'abdomen
Contreras Puig, José	13/11/1938	16	Badalona	Mort a la Casa de Guariment el 15 ferida en una cama
Font Huguet, Josep	13/11/1938	33	Barcelona	
Garcia Moreno, Julian	13/11/1938		Sant Adrià	
Garcia Santos, Juan	13/11/1938		Barcelona	
Gascón Sebastian, Salvador	13/11/1938		Sant Adrià	
Gómez Fernández, Cinto	13/11/1938		Barcelona	
Labordeta Mayral, Pere	13/11/1938		Badalona	
Maños Andrés, Octavio	13/11/1938	39	Barcelona	
Sánchez Ruzaña, Joaquim	13/11/1938	54	Badalona	
Soriano Vilalta, Anacleto	13/11/1938		Badalona	
Tomás Rubio, Mariano	13/11/1938		Badalona	
Costa Guarcano, Juan	9/11/1938			Bombardeig de Montgat
Galindo Latorre, Felip	9/11/1938			Bombardeig de Montgat
González López, Miguel				
Gros Ester, Arturo				
Olle Castro, Joan				

Bibliografia i abreviatures utilitzades

LIBROS Y REVISTAS

«AMIC», revista literaria para los soldados catalanes

Se ha publicado el primer número de la revista «Amic», que los «Servis de Cultura al Front», institución creada recientemente por el Departamento de Cultura de la Generalidad, dedica al soldado catalán del Ejército de la República.

«Amic» es una revista muy bien hecha, muy cuidada y agradable, que responde magníficamente a los fines que se propone: satisfacer las apetencias culturales de nuestros soldados, contribuir a su formación intelectual, entretener sus horas de ocio con una lectura grata al espíritu y llevar hasta su trinchera el alma y el pensamiento de la patria lejana.

La dirección de la revista ha tenido el acierto de unir a los propósitos culturales y patrióticos una gran amabilidad que habrá de favorecer aquellos, pues el soldado, fatigado con su continuo batallar, necesita lecturas fáciles y entretenidas como las que «Amic» le ofrece abundantemente y con fino cuidado seleccionador.

Este primer número de «Amic» publica poesías de Garcías, Ramón Bach, Agustín, Bartra y Gimeno-Navarro, una crítica de Luis Capdevila, dos páginas de humor y el comentario de un interesante trabajo sobre la cultura catalana.

«EL DOLOR DE EIZKADI», por Pedro de Basaldúa

El excelente periodista vasco Pedro de Basaldúa ha querido rendir fervoroso homenaje a la patria ahorrada y a su brava gente, que luchó con denso singular, con magnífico coraje, y ha dispuesto al lector palmo a palmo el terreno. «El dolor de Eizkadi» es un bello y emocionante relato, cuya trama sencilla le permite al autor ir mostrando las virtudes del pueblo vasco, su espíritu heroico, su enorme capacidad de sacrificio, su exaltado patriotismo, su fe inquebrantable en los altos destinos de la raza...

Pedro de Basaldúa ha escrito una historia muy triste, muy triste, un relato desgarrador; pero que lejos de deprimirnos nos alienta y enardece. Porque los protagonistas son prototípicos y con su muerte heroica se acrecienta su valor simbólico. Encuentran la muerte como la encontraron miles y miles de combatientes vascos, y ese sacrificio generoso de la juventud de Eizkadi es prenda que asegura el futuro glorioso de la raza y nos da la promesa cierta de que el pueblo vasco no perecerá, de que su espíritu resistirá la dura prueba a que el destino lo somete, de que sus viejos ideales no serán abandonados, de

que un día, sobre tanta ruina y tanto dolor, Eizkadi resurgirá libre y fuerte.

A veces parece que el objetivo político va a quebrar la gracia del relato, pero la donosura del escritor acaba siempre por imponerse y la obra mantiene siempre su alta calidad literaria, pues el político y el patriótico, si no renuncian un solo momento al fin primordial de la obra, que es la defensa enérgica de la causa de las libertades vascas, tampoco sacrifican a ésta las exigencias estéticas del literato. Sólo un instante vemos flaquear la obra y tememos por sus excelentes cualidades literarias: cuando, en el capítulo IV, nos tropezamos con un desdichado diálogo que quiere ser ingenioso.

La obra de Basaldúa ha sido editada primeramente por el Comisariado de Propaganda de la Generalidad de Cataluña.

«HUMANOS», por José Raimundo

Me aquí un libro que quiere ser terrible, y es tan terrible que quiere ser, resulta ingenioso. José Raimundo hace nada menos que la apología del suicidio, pero no del suicidio como último recurso y por razones simplemente personales, sino de un suicidio por convicción filosófica. A eso le llama José Raimundo «el Rasgo Magnánimo», que consiste en suicidarse, no porque le ocurra a uno nada de particular, sino por haber llegado a descubrir «la inutilidad de nuestra humillante, risible y trágica existencia». Para José Raimundo nuestra alma, al nacer, es una flor de azahar, pero luego se adapta al medio ambiente y se transforma en un pestilente estercorero. Y no se conforma con menos que con la desaparición del género humano. Suponemos que José Raimundo no se ha suicidado todavía porque espera que le acompañemos todos en su «Rasgo Magnánimo».

La obra empieza en forma novelada, con marcadas influencias barrocas, luego se transforma en una colección de aforismos, y al final vuelve a estilo narrativo. Ni la novela sujeta, ni los aforismos revelan una sólida formación intelectual. Es una obra que no está hecha, un simple acopio de materiales de segunda mano con muchas mayúsculas y alguna erudición fácil.

Y así no se debe lanzar una obra al mercado literario. Hay que meditar un poco más las cosas, dejar reposar las ideas, y hay, sobre todo, que construir la obra esforzándose en darle forma y sentido.

Si José Raimundo renuncia a ajustarse con sus aires de hombre terrible y pone un poco de orden en sus ideas, es posible que pueda darnos obras de alguna entidad. Porque no carece de talento ni de aptitudes literarias y en algunos aforismos brilla un ingenio agudo.

«20 AÑOS DE UNIÓN SOVIÉTICA»

«Ediciones Europa-América» acaba de publicar, bajo el título de «20 años de Unión Soviética», la historia gráfica del magnífico esfuerzo realizado por el pueblo ruso bajo el signo de la Revolución social. Es un esfuerzo gigantesco, casi increíble, que aparece en toda su maravillosa realidad a través de una serie de fotografías que encierran, además, un alto interés artístico.

El notable documento gráfico va precedido de un breve estudio de Hine, que facilita la comprensión de ese milagro de voluntad que significa el resurgimiento esplendoroso de un gran pueblo, en otros tiempos sumido en la más afrentosa tiranía. Hine considera el hecho como un triunfo de la inteligencia del hombre sobre el caos y sobre los elementos. Los planes que fueron calificados de absurdos por

los economistas más atrevidos y hasta por los soñadores más audaces, como el utopista Wells, se han cumplido con toda exactitud. Y hoy la Unión Soviética marcha a la cabeza de la civilización y es soberbio paradigma que estimula al proletariado universal.

10 GRANDES TOMOS 11'95

Y UNA GEOGRAFIA UNIVERSAL por 11'95

A pesar de la carestía casi absoluta de papel y de los constantes aumentos de tintas, encuadernación, etc., U. C. E. continúa REGALANDO sus nuevas bibliotecas. Vendemos aún, por muy pocos días, la 2.ª Serie de Ibo Alfaro, el más ameno de los novelistas, cuyas obras se han traducido a 15 idiomas. Las interesantes novelas, que forman la 2.ª Serie, son: PASIONARIAS DEL AMOR, LAS EVAS MODERNAS, POR QUE PECAN LAS MUJERES, ARTE DE BUSCAR MARIDO, EL INFIERNO DE LOS HOMBRES, LA LUCHA (NOVELA UCRANIANA), POR QUE MURMURAN LAS VIEJAS, POR QUE REINCIDEN LAS VIUDAS, EL PURGATORIO DE LAS SOLTERAS Y LA CORTE DEL AMOR.

Todos los libros son de moderna presentación, siendo EDICIONES DE 1937, y su precio es el de 375 Ptas. cada tomo (incluido el aumento obligatorio). Cada libro tiene de 220 a 300 páginas.

Estos 10 tomos van acompañados de la admirable obra «Geografía Universal», de Diego Pastor, que no es una Geografía más—una de esas áridas Geografías que nos abruman con su diluvio de datos imposibles de asimilar—, sino la obra atrayente que hace deleitar ante nuestra vista, en agradable «visión de cinema», los datos más interesantes en que se fundaría la ideal e ilusoria Geografía de los Pueblos y de la Humanidad. En sus páginas encierra infinidad de grabados, láminas y mapas. Tamaño 14 x 17, con artística encuadernación. Los diez tomos de Ibo Alfaro, junto con esta «Geografía Universal», los vendemos por 11'95 PESETAS.

Asimismo continuamos vendiendo la 1.ª SERIE de IBO ALFARO, compuesta de:

10 LIBROS Y UN DICCIONARIO POR 9'95 PESETAS

El Diccionario y Vocabulario es el del Profesor Ariel (español-francés), y los 10 tomos son títulos diferentes de Ibo Alfaro, teniendo de 200 a 225 páginas cada tomo.

Pedidos a las oficinas de:

UNION COMERCIAL EDITORA
Pelayo, 1, 4.º. Despacho B.
Teléfono 15517.
BARCELONA
(Horas: de 10 a 1 y de 4 a 6)
Este anuncio anula los anteriormente publicados.

«Ojal que els Sindicats es responsabilitzin encare més, perquè si no es fa tot el que és possible per a millorar la producció, responsabilitzant a cadascu de la seva actuació, és indubtable que els Sindicats sofririen un cop considerabre en llur autoritat i que aleshores la maniobra dels que volen desprestigiar-los podria tenir un suport d'opinió, àdhuc entre certs sectors obrers.»

De «TRES CONDICIONS DE LA VICTORIA»:

Unitat Proletària! Front Popular! Unió dels Pobles de la República!

per JOAN COMORERA, Secretari General del P. S. U.

Preu: 0'50 Ptes.

Per a comandes a: **P. A. C. O. D.**

PUBLICACIONS ANTIFEIXISTES

COOPERATIVA OBRERA DE DISTRIBUCIO

Rambla del Mig, 17 — Telèfon 19937 — BARCELONA

ABRAS, M.; CARRERAS, M.; NIETO, M.D. *Tots els carrers de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, 2003.

ALBERTÍ, S. i E. *Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona: Albertí Editor, SL, 2004.

ALCOFAR NASSAES, J.L. *La aviación legionaria en la guerra española*. Barcelona: Euros, 1975.

ALCOFAR NASSAES, J.L. *La marina italiana en la guerra española*. Barcelona: Euros, 1976.

ARACIL, R.; VILLARROYA, J. *El país Valencià sota les bombes (1936-1939)*. València: PUV, 2010.

BARGONI, F. *La participación naval italiana en la guerra civil española (1936-1939)*. Madrid: Instituto de Historia y Cultura Naval, 1995.

CABEZAS SÁNCHEZ, A. *La defensa de la costa a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*. Barcelona. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona, 2013.

CARAVACA FERNÁNDEZ, S. *Les indústries de guerra a Badalona durant la guerra civil (1936-1939)*. Projecte final de Màster. Universitat de Barcelona, 2014.

CARRERAS, M.; RUÍZ, H. *La República i la Guerra Civil a Santa Coloma de Gramenet*. Badalona: Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 1986.

CUYÀS TOLOSA, J.M. *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*. Edició, introducció i notes Joan Villarroya i Font. Badalona: Museu de Badalona, 2006.

Diari de Guerra de Josep Me Mercader. www.totselsnoms.org/contingut/testimonis2

DUEÑAS ITURBE, O. *La gran destrucció. Els danys de la guerra civil a Catalunya (1936-1957)*. Lleida: Pagès editors, 2016.

FERRANDO PUIG, E. *De la repressió a l'oblit: moviment obrer a Badalona (1835-2000)*. Badalona: (s.n.), 2010.

GÁRATE CÓRDOBA, J.M. *Partes oficiales de guerra, 1936-1939, T. II. Ejército republicano*. Madrid: Editorial Sanmartí, 1977.

GARRIGA I ANDREU, J. *Granollers: el bombardeig de 1938*. Granollers: Ajuntament de Granollers, 2002, 2a edició.

GESALÍ, D. *Delfín. El avión Grumman CCF G-23 Delfín en la guerra civil española*. Motmeló: Esquadra 7, 2005.

GESALÍ, D.; ÍÑIGUEZ, D. *La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2012.

INFIESTA PÉREZ, J.L. *Bombardeos del litoral mediterráneo durante la guerra civil*, vol. 1. Valladolid: Quirón, 1998.

INFIESTA PÉREZ, J.L.; COLL PUJOL, J. *Bombardeos del litoral mediterráneo durante la guerra civil*, vol. 2. Valladolid: Quirón, 2000.

JULIANA, E.; VILLARROYA, J. “Mussolini: Machacat Barcelona”, *Revista La Vanguardia*, Barcelona, 16 de desembre de 2001, p. 4.

MALUQUER, J. *L’aviació de Catalunya els primers mesos de la guerra civil*. Barcelona: Pòrtic, 1978.

MANENT I PESAS, J. *Records d’un sindicalista llibertari català, 1916-1943*. París: Edicions Catalanes de París, 1976.

MAS GIBERT, X. *Guerra, revolució i contrarevolució a Canet de Mar 1936-1943*. Mataró: Caixa d’Estalvis Laietana, 2002.

PLANAS, F. “Teodor Trepal. Aviador de l’exèrcit de la República”. *Presència*, 2119. Girona, octubre 2012, p. 37-39.

El Refugi i la Memòria. Vídeo-documental. Bufalà-Badalona, 2009.

ROTGER I ROSQUELLAS, M. *Badalona. L’escola ahir (1717-1939)*. Badalona: Museu de Badalona, 2001.

SAIZ CIDONCHA, C. *Aviación Republicana. Historia de las Fuerzas Aéreas de la República Española (1931-1939)*. Tres Tomos. Madrid: Almena 2006.

SALAS LARRAZÁBAL, J. *Guerra Aérea 1936-1939*. Madrid: Instituto de Historia y Cultura Aeronáutica. IV Volumes. 1999-2000.

SOLÉ I SABATÉ, J.M.; VILLARROYA I FONT, J. *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1986.

SOLÉ I SABATÉ, J.M.; VILLARROYA I FONT, J. *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1989.

SOLÉ I SABATÉ, J.M.; VILLARROYA I FONT, J. *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1990.

SOLÉ I SABATÉ, J.M.; VILLARROYA I FONT, J. *España en llamas: la Guerra Civil desde el aire*. Madrid: Ediciones Temas de Hoy, 2003.

SOLÉ I SABATÉ, J.M.; VILLARROYA I FONT, J. (Dir.) *La guerra civil a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 2003-2005.

SUÑOL I SAMPERE, J. *Agrupació Excursionista de Badalona. Memòria dels fets més importants relacionats amb la ciutat*. Badalona: Centre Excursionista de Badalona, 2000.

VILLARROYA, J. “Els bombardeigs aeris a la ciutat de Badalona durant la guerra civil, 1936-1939”, *Amistad*, núm. 90. Desembre de 1977.

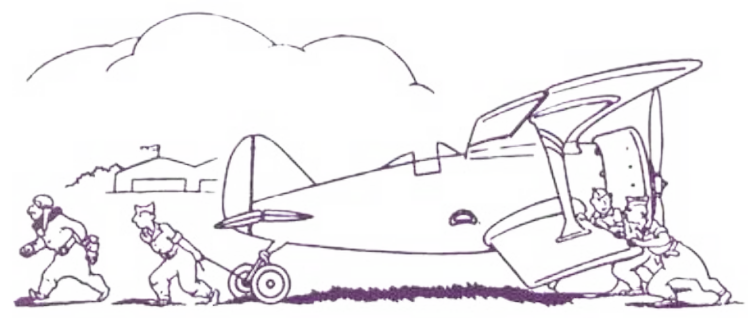
VILLARROYA, J. *Revolució i Guerra Civil a Badalona 1936-1939*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1985.

VILLARROYA, J. *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*. Barcelona: Regidoria de Drets Civils. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1999.

Abreviatures utilitzades

AHBDN	Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona (Museu de Badalona)
AHEA	Archivo Histórico del Ejército del Aire
AGMAV	Archivo General Militar de Avila
ATMTT	Archivo Tribunal Militar Territorial Tercero
CDMHS	Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca
DOMDN	Diario Oficial del Ministerio de la Defensa Nacional
MB	Museu de Badalona
MB. AI.	Museu de Badalona. Arxiu d’imatges

Les il·lustracions no acreditades que fan referència a Badalona han estat extretes de la premsa local de l’època o són reproduccions de documents. En tots els casos procedeixen de l’AHBDN. Les altres il·lustracions provenen de les revistes *Aeronáutica*, *Solidaridad Obrera*, *Il Volontario della Libertà*, *Mi Revista* i altres publicacions de l’època. Els cartells o fragments de cartell que apareixen són de Fried Feld, p. 72; Martí Bas, p. 123, Parrilla, p. 175; Carles Fontserè, p. 182; Josep Renau, p.209 i autors anònims, p. 71 i 201.

CRONICA RIMADA

LOS REGALOS DEL DUCE

De la quinta columna dos arrogantes mozos,
muy buenos larraganes, muestran sus alborozos;
semejaban por los traxes proletarios astrosos.

Dicién: --«Son los de Italia muy mucho generosos.»

--«Pero van a dexarnos los roxos en los mares
harto floxos; ya estamos sin la nao «Balears».

--«Eso non val un figo: las ternemos a pares.»

Al duche le ternemos que levantar altares.

--«A ver si por las olas nos viene ya la mala.»

--«No hay temor, porque el duche nos cubre con su ala

Si una bala perdemos, nos envia otra bala.

¿Un cruzero? Pues otro cruzero nos regala.

--«Si no, se acaban presto sus liberalidades...»

--«¡Qué va, garzon! pequennos de ánimo non seades.

Si dan palos en Palos, desde Ostia o desde Gades

nos mandarán muy cedo dos o tres unidades.

--«Yo, por mi santiguada, ya en creello me afano,

mas... --«Tú creer non osas lo que sabe un villano

sin letras. Un enxemplo te traeré aquí a la mano.

Nunca de dar se cansa generoso el romano.»

«Cuando a Teruel perdiémos, según lo que barrunto,

para enxugar el llanto sobre tan buen difunto,

una cibdad de Italia que tenien a punto

nos daban. Diz el duche: «¿Cuál queredes, pregunto?»

--«¿Y ninguna elexistes? --«Non corrie grand prisa.

Dábannos una Ostia, una Reggio, una Pisa.

Solamente una Roma nos era de tal guisa

vedada, mas las otras non tenien cortapisa.»

«Si un die de nuestras manos Zaragoza se escapa,

veredes el bocado que el bostezo nos tapa.

¡Grande consuelo habremos! Te juro, por mi capa,

que nos darien a Roma con Sant Pedro y el Papa.»

JUAN DEL MIERCOLES

D'Annunzio a caballo

Vamos a contar cuatro cosas del «signor» Raspagneta, más conocido por Gabriele D'Annunzio, quien hace quince días desapareció de este mundo de los vivos de un modo tan teatral como en el había vivido siempre.

...

Puede que algunos no sepan que D'Annunzio fue el verdadero inventor del fascismo. Mussolini vino tras él y, gran arribista, quedóse con la idea y con las ventajas del Poder, mientras el poeta trataba encerrado en su quinta «Vittoriale».

El fascismo se lo debe casi todo al autor de «Francesca da Rimini». Hemos ya dicho que le debe lo mayor, que es la idea. Le debe, también, lo pequeño, la calderilla, que es la «mise en scène».

Por ejemplo: Fue D'Annunzio quien, en Fiume, inventó ese «saludo romano» —convertido hoy también en «saludo germánico»— y que, distraído, copió de cualquier fresco o estatua, olvidando que en Roma los ciudadanos se saludaban con un apretón de manos y que solamente los esclavos hacían el saludo adoptado por los súbditos de Mussolini y de Hitler.

Suponemos que al «duce» no debe gustarle mucho esa exhumación histórica. Seguramente la carga entre las trenas que el poeta le jugó en varias oportunidades...

...

Fue D'Annunzio, del mismo modo, el inventor de los diálogos con las multitudes, que al fascismo ha utilizado luego en la plaza de Venezia, en Roma.

—¿Para quién, Fiume? —vociferaba D'Annunzio desde lo alto del balcón del palacio gubernamental.

Y la muchedumbre de voluntarios que había invadido Fiume, gritaba abajo:

--«¡A noi!» (Para nosotros).

Y el poeta dictador:

--«Para quién, Italia?»

Y la misma multitud:

--«¡A noi!»

Todo lo que no impidió que, al primer requerimiento serio, D'Annunzio y los legionarios abandonaran Fiume.

¡Ah! Olvidose de gritar: «¡A voi!»

...

De las aventuras de Fiume, cuéntanse cosas divertidísimas.

A veces, a media mañana, iban a por el comandante.

--«¿Está listo?»

--«No» —respondía Italo, el ordenanza—. Aun lleva el vestido de poeta. «E ancora vestito la poeta».

Lo que quería decir que D'Annunzio encontraba en «robe de chambre», como dicen los franceses, o en paños menores, como casi decimos los españoles.

...

Esa fanfarronería fue uno de los rasgos constantes a lo largo de la vida de D'Annunzio.

A principios de siglo, viviendo en Florencia, podía verse a menudo por los alrededores de Settignano, paseando a caballo, vestido de blanco, precedido de doce lebreles y seguido de doce palafreneros.

Al verle pasear, los muchachos de Settignano le gritaban:

--«¿Estás ya ensayando para tu monumento?»

...

Después de la aventura de Fiume, D'Annunzio se había retirado a su palacio de Gardone, en las orillas del lago de Garda. Un raro palacio, complicado, lleno de símbolos, de lemas, de columnas de ónix, de jade y de mármol.

En el parque, clavado en la tierra, el pequeño crucero a bordo del cual el poeta había participado en muchas expediciones por el Adriático. La embarcación conservaba todavía su cañón, que el amo de la casa disparaba ruidosamente cuando querían honrar a sus huéspedes...

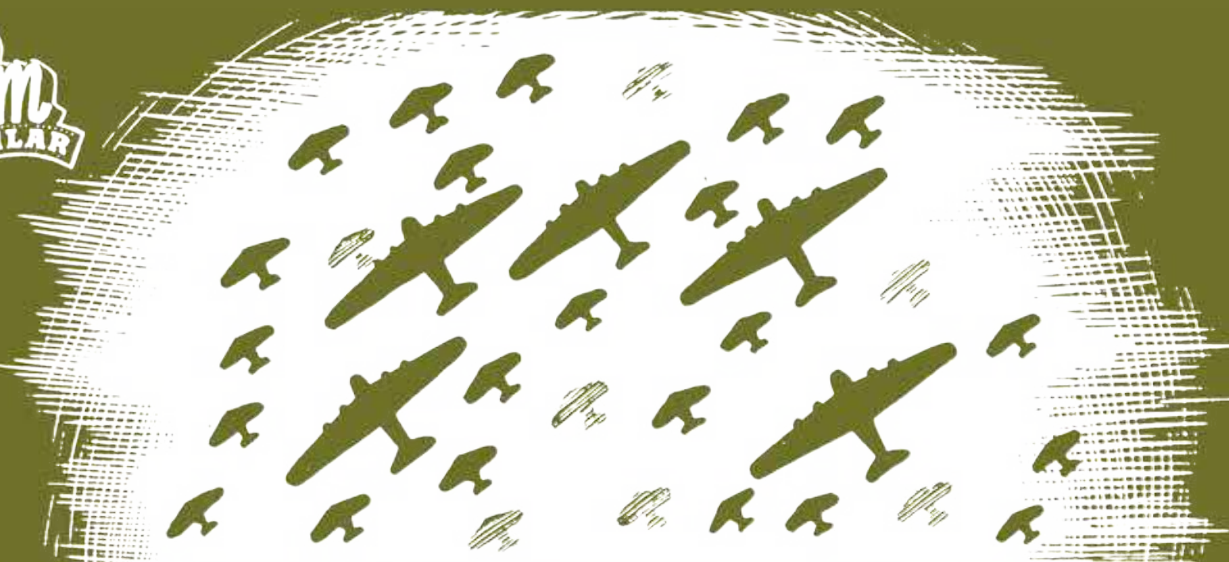
Y los vecinos —según se dice— veían con terror las visitas que llegaban al «poëtissime»...

La Vanguardia, 16 de març de 1938.

Hemeroteca de La Vanguardia.

LA VANGUARDIA

film
POPULAR

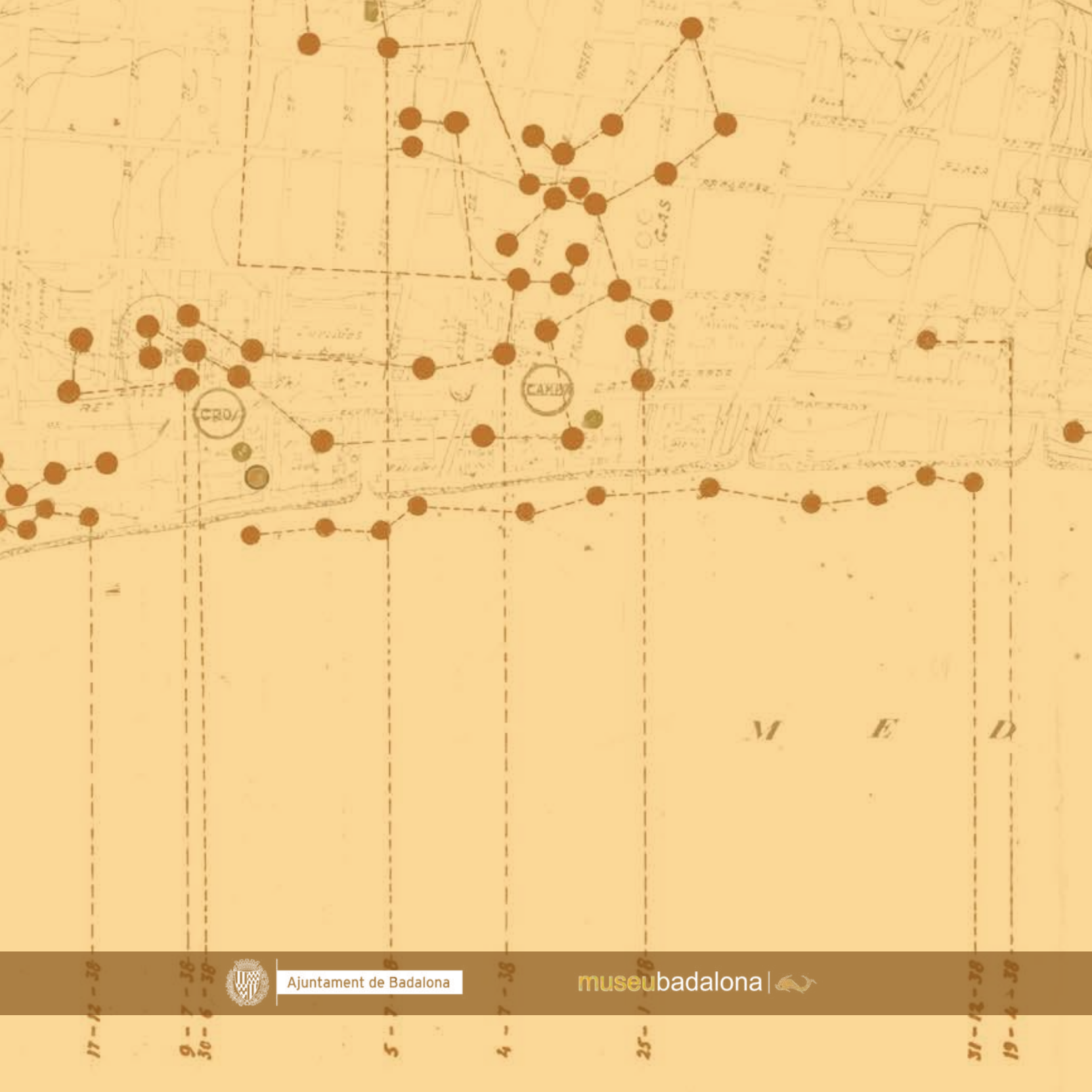
HEROES *del* AIRE

UN MARAVILLOSO DOCUMENTAL DE LA AVIACION SOVIETICA

17-12-38

9-7-38
30-6-38

Ajuntament de Badalona

museu badalona

25-1-38

31-12-38

19-4-38